

АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 4

Одеса
2014

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 4 від 10.04.2014 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор

Ківалова Т.С. – завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступник редактора

Березовський А.А. – директор Інституту національного та міжнародного права Міжнародного гуманітарного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Члени редакційної колегії

Антипенко В.Ф. – завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету, доктор юридичних наук, професор;

Анцупова Т.О. – професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук

Бабін Б.В. – завідувач кафедри кримінального та адміністративного права Одеської національної морської академії, доктор юридичних наук, професор;

Берназ В.Д. – завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Бехруз Х.Н. – професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Зелінська Н.А. – професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Кізлова О.С. – завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Короткий Т.Р. – доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Крижановський А.Ф. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Міжнародного гуманітарного університету, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;

Орловська Н.А. – професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету, доктор юридичних наук, професор;

Пашковський М.І. – завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент;

Репецький В.М. – завідувач кафедри міжнародного права факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор;

Чаба Варга – почесний професор Католицького університету Угорського інституту правової філософії, почесний професор-дослідник Інституту права Угорської академії наук;

Вільям Елліот Батлер – заслужений професор права імені Джона Едварда Фоулера (Університет штату Пенсільванія); професор Emeritus порівняльного правознавства (Лондонський університет); іноземний член Національної академії наук України;

Чубік Павел – доктор хабілітований, Європейський інститут Ягелонського університету.

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 16816-5488 Р від 25.05.2010 р.

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.intlawalmanac.net
Тел. +38 048 719-88-48, +38 099 269-70-67

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 340.15(37):348.97

БЕХРУЗ Х.,

доктор юридических наук,
професор кафедри права
Європейського Союзу і порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридическа академія»

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ РИМСКОГО ПРАВА НА ИСЛАМСКОЕ ПРАВО: НЕКОТОРЫЕ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ

Аннотация. В статье исследуется вопрос о характере и степени влияния римского права на исламское право в контексте функционирования правовых доктрин, источников, а также структуры права. Анализируются формы такого влияния. Отмечается, что определенные положения, принципы и нормы римского права оказали как прямое, так и косвенное влияние на формирование отдельных положений исламского права. Указано на усилении такого влияния, начиная с XIX в., когда имело место прямое заимствование норм и институтов романо-германского права, сформировавшегося под прямым влиянием римского права. Речь не идет о прямой рецепции положений римского права. Некоторые из них были включены как результат исламизации сложившейся правовой практики путем принятия норм, не противоречащих основным положениям и принципам исламского права.

Ключевые слова: римское право, исламское право, заимствование, правовая рецепция, правовая традиция, римская юриспруденция, исламско-правовая доктрина, источники права, структура права.

Постановка проблемы. К вопросу влияния римского права на исламское право обращалось не одно поколение исследователей (Ш. Амос, А. Ахмедов, Л. Ван ден Берг, Д. Гашети, И. Гольдциер, А. Кремер, П. Кроун, Х. Реланд, И. Шахт, М. Энгер и другие). Однако однозначный ответ на этот вопрос так

и не был найден. Причина, как представляется, заключается как в различной субъективной оценке исследователями тех или иных правовых явлений, так и в объективных закономерностях, связанных с формированием этих правовых систем.

Изложение основного материала исследования. Данные правовые системы представляют разные правовые традиции. Римское право преимущественно базируется на принципах секуляризма, выработанных на основе европейских ценностей. Первые указания на форму обычного права Рима и его правовых институтов найдены в дошедших до нас заключениях по судебным делам. Ранние источники римского писаного права представляли собой законы римских императоров (например, Свод законов XII таблиц). К III в. до н. э. римское право уже чётко отделилось от религиозных норм. Главный принцип римского права заключается в признании и утверждении того факта, что государство появилось в результате достигнутой договоренности между гражданами для решения правовых проблем, складывающихся в обществе.

Исламское право представляет собой ярко выраженную религиозную правовую систему, основанную на религиозных источниках – Коране и Сунне. Правотворческая функция исламского государства проявляется не только в создании норм права, но главным образом в санкционировании основных положений исламско-правовой доктрины. Соответственно, в качестве важнейшего источника исламского права выступает исламско-правовая доктрина.

Отсутствует единство взглядов ученых на формы влияния римского права на исламское. Одни указывали на прямое влияние римского права на формирование и функционирование исламского права [1]. По их мнению, основные положения, принципы и нормы римского права были непосредственно заимствованы исламским правом. Более того, некоторые исследователи, отстаивающие данную точку зрения, утверждают, что исламское право в качестве ориентира своего развития выбрало римское право. Основные его принципы, источники, структура и правовая практика скопированы с римского права. По их мнению, «исламское право есть римское право в арабском одеянии» [9].

Другие же ученые считали, что такое влияние римского права на исламское носило косвенный характер (например, Л. Ван ден Берг, А. фон Кремер) [13]. По их мнению, римское право повлияло на исламское право через провинциальные (периферийные) системы права. В качестве таковых выступало иудейское право, сирийское право, основанное на Сирийско-римском кодексе, а также обычное право тех народов, территории которых вошли в состав Арабского халифата.

Начальный этап становления исламского права связан с появлением двух основополагающих источников – Корана и Сунны, в которых содержатся наиглавнейшие принципы и нормы исламского права, обеспечивающие правовое регулирование отношений членов исламской общины.

Однако в связи с территориальным расширением границ Халифата общественные отношения все более усложнялись, и необходимость их регулирования детерминировала формирование новых источников права, способных на основе вышеуказанных источников удовлетворить потребности общественного развития. В результате появления двух последующих источников исламского права – иджмы и кияса, была сформирована исламско-правовая доктрина, базировавшаяся, помимо основных источников исламского права, и на других правовых традициях. Главным условием выступала их непротиворечивость основным принципам исламского права.

Более того, на отдельных территориях исламского Халифата было санкционировано действие отдельных нормативно-правовых актов неисламского происхождения. С приходом династии Омаядов столица Арабского халифата была перенесена в Дамаск, который превратился в центр образования и просвещения. В этот период в Сирии действовал Сирийско-римский кодекс, который вобрал в себя как нормы обычного права, так и многие положения римского права.

Необходимо отметить, что определенные положения, принципы и нормы римского права оказали как прямое, так и косвенное влияние на формирование отдельных положений исламского права.

Доктринальность как важнейшая характеристика римского и исламского права. Доктрина стала важнейшим источником становления и развития как римского, так и исламского права. Римская юриспруденция и исламско-правовая доктрины стали отправными точками для становления данных правовых систем. В данном контексте необходимо подчеркнуть ключевую роль правоведов-юристов. Как в римском, так и в исламском праве правовед-юрист выступал одной из центральных фигур в формировании правовой теории и осуществлении правовой практики. Иными словами, объединяет римское и исламское право их доктринальный характер. В рамках обеих правовых традиций именно доктрина сыграла решающую роль в становлении и функционировании правовых систем.

Деятельность юристов была исключительно важным и своеобразным источником развития римского права, способствовала развитию всей правовой системы Древнего Рима, ее структурированию и упорядочиванию. Римские юристы интерпретировали различные положения и нормы права. Значение этих интерпретаций было настолько велико, что при вынесении соответственных решений судьи, адвокаты, губернаторы и военачальники руководствовались ими. Имея глубокое знание правовых норм, на основе общих принципов логики, путем дедуктивных рассуждений и логических умозаключений юристы способствовали восполнению пробелов в праве.

Аналогичные функции выполняли исламские правоведы, которые являлись знатоками религиозных принципов, норм и вытекающих из них правовых последствий. Они были обладателями глубоких знаний, что дало им возможность разработать целый ряд учений и концепций, заложивших

основу для формирования исламско-правовой доктрины. Они давали правовую оценку и предлагали пути разрешения тех или иных правовых проблем. Очень часто религиозно-правовое заключение правоведа предотвращало судебное разбирательство по различным делам.

В основном труд правоведов не вознаграждался и не измерялся материально, и они видели свою миссию в формулировании правовых положений и оценивали свой труд не с материальных, а с духовных и нравственных позиций.

Таким образом, правоведа в рамках обеих правовых традиций исполняли роль интерпретатора основополагающих источников права, относящихся к различным отраслям права.

Общие принципы римского и исламского права. В научной литературе высказываются различные мнения относительно существования общих принципов в данных правовых системах. Одним из таких принципов, в частности, является принцип справедливости [4, с. 26-31]. Данный принцип заложил основу для функционирования как римского, так и исламского права.

В теории права «справедливость» рассматривается как явление, объективно существующее и регулирующее общественные отношения, отражающее сущность права, указывающее на его подлинный характер. Тем не менее, на наш взгляд, справедливость – исторически изменчивая категория. В различных обществах в условиях разнообразных культур она получает своеобразное, индивидуализированное развитие.

Смысловая нагрузка, вложенная в данный принцип в рамках римско-правовой и исламско-правовой доктрин, кардинально отличается друг от друга. Принцип справедливости, согласно римской доктрине права, отождествляется с естественным правом, представляющим собой равное для всех благо. Одинаковый ко всем подход предполагает равное воздаяние – равным, и неравное – неравным.

Римско-правовая доктрина неоднократно обращалась к проблемам справедливости в сфере правового регулирования и основалась на тезисах [7]: «Отдай каждому свое, что является справедливостью»; «Когда отсутствует четкое правовое предписание, желательно решить дело по справедливости» (Д. 39.3.2); «Когда право противоречит справедливости, необходимо отдать предпочтение последней» (Д. 15.1.32) и т. д. [3].

Римская юриспруденция также основывается на таких общеправовых принципах, как добросовестность, равенство, справедливость, благородство, без которых невозможно совместная жизнь свободных и равноправных членов общества [2].

Что касается исламской правовой доктрины, то справедливость в качестве императивного принципа гарантирует свободу и равенство в рамках дозволенного и запретного. Мера свободы и равенства определена исключительно положениями исламской религии, что является залогом стабильности общества.

Поняття справедливості неоднократно згадується в основопологаючому джерелі ісламського права – Корані. В частині, в Корані наведено такі положення: «Аллах не любить несправедливих» (3:134); «Будьте справедливі, свідечуючи перед Аллахом, якщо навіть свідчення буде проти вас самих, ваших батьків або родичів... Будьте неупереджені, інакше ви відвернетеся від справедливості. Якщо ж ви відвернетеся від справедливості і відкинете її, то Аллах знає про те, що ви робите» (4:135); «Будьте предані справедливості...» (5:8); «Якщо будеш виносити судові рішення, то суди по справедливості. По правді, Аллах любить справедливих» (5:42) і інші [5]. Ці канонічні положення заклали основу для формування і функціонування принципу справедливості як одного з фундаментальних засад ісламської релігії, цивілізації, а також ісламського права.

Люба норма ісламського права виражає поняття справедливості. При цьому необхідно розглядати поняття «справедливість Аллаха» по відношенню до людей, яка виражена в нормах ісламської релігії, і «справедливість в стосунках між людьми», яка ґрунтується на ісламсько-правових встановленнях.

Дозволене і заборонене в межах ісламської правової доктрини розповсюджується в повній мірі тільки на мусульман. Але дотримання прав і свобод представників інших конфесій гарантовані шариатом, що також виражене в справедливості як принципу ісламського права.

Таким чином, принцип справедливості в римському і в ісламському праві має різні основи і різне трактування.

О сходстві деяких джерел римського і ісламського права. Основоположні джерела ісламського права (Коран і Сунна) мають сакральний-релігійний характер і містять фундаментальні принципи побудови і функціонування ісламського суспільства, держави і права. Відповідно, на їх формування і становлення римське право не мало ніякого впливу. Що стосується формування ісламсько-правової доктрини, ґрунтованої на похідних і додаткових джерелах ісламського права, тут можна говорити про певне сходство деяких джерел римського і ісламського права, що дає підставу деяким дослідникам говорити про вплив, який римське право мало на формування певних джерел ісламського права.

Для з'ясування істини в стосунках сходства деяких джерел римського і ісламського права слід проаналізувати конкретні джерела цих правових систем.

Відповіді юристів (лат. *responsa prudentium*) виступали як джерело римського права і відображали думки юристів по відношенню до різних життєвих ситуацій, що вимагали правового рішення, мали обов'язковий характер для розв'язання правосуддя. При цьому юридичну силу мали і думки, висказані застосовно до інших, схожих по суті, випадків.

Такие обращения могли быть адресованы различным юристам. В случае единодушия в отношении поставленного вопроса ответ считался имеющим силу закона. Если ответы юристов расходились между собой, суд отдавал предпочтение мнению, которое, по его мнению, больше соответствовало истине.

Одним из дополнительных источников исламского права является фетва, представляющая собой письменно зафиксированное суждение исламских правоведов по различным религиозно-правовым вопросам, касающимся в том числе вопросов светской жизни. Фетва также служит толкованием разнообразных положений, содержащихся в основных источниках исламского права, носящих общий характер. Иными словами, это своего рода официальное суждение, вердикт по какому-либо религиозно-правовому вопросу, выносимый авторитетными религиозными деятелями в ответ на запрос судьи или других лиц.

Как видно из приведенных примеров, ответы юристов в римском праве и фетва в исламском праве выступают в качестве источника права и представляют собой профессиональные и компетентные заключения юристов по конкретным жизненным ситуациям, сложившимся в обществе.

В римском праве существует понятие консенсуса юристов, но оно ограничивается определенными вопросами и решение, принятое на основе консенсуса, может быть изменено после того, как стали известны новые факты.

Иджма как производный источник исламского права представляет собой согласованное мнение исламских правоведов и богословов по религиозным и правовым вопросам, требующим практического применения положений Корана и Сунны.

Сходство данных источников права – иджмы и консенсуса юристов – основывается не на заимствовании, а на общей логике развития человеческого общества, заключается в необходимости объединения интеллектуальных усилий ради установления истины и нахождения компромисса между различными точками зрения.

При этом необходимо отметить, что согласно мнению большинства исламских правоведов, решение, принятое на основании иджмы, не противоречащее Корану и Сунне, не может быть отменено более поздним консенсусом правоведов.

В римском праве существует понятие «*Utilitas Publica*», подразумевающее «оправдание права претора, чтобы дополнить и исправить гражданское право». Усложнение общественных отношений, а также развитие торговли с другими странами привело к тому, что нормы права не всегда соответствовали требованиям жизни. В разрешении этих противоречий важную роль сыграли именно преторские эдикты. Претор своим решением не мог изменить норму права («претор не может творить право»). Преторские эдикты издавались по конкретному иску. При этом претор мог отменить или изменить определенные положе-

ния некоторых норм. Таким образом, правоприменительная деятельность претора позволяла восполнять пробелы гражданского права, а также изменять и исправлять некоторые нормы.

Внешнее сходство с понятием «право претора» имеет такой дополнительный источник исламского права как истихсан, означающий юридическое предпочтение, которое давало право юристу отказаться от решения, выносимого на основании аналогии, возможной из текстов Корана и Сунны, в пользу другого решения, выносимого в интересах общественности.

Именно в этом смысле истихсан можно сравнить с *Utilitas Publica* – «общественным благом», как оно понимается в римском праве. При этом существует отличие между вынесением решения на основании правового предпочтения (истихсана) и решением претора о внесении поправки в некоторые законы: претор руководствовался своим пониманием блага, исламский правовед, действуя в рамках дозволенного и запретного, исходит исключительно из предписаний ислама. Решение исламского правоведа соответствует его пониманию общего смысла текстов Корана и Сунны.

Структура римского и исламского права: сходство и различие. Необходимо указать на определенное сходство в структуре римского и исламского права. Однако данное сходство не исключает существования кардинальных различий, вытекающих из различных принципов формирования основных отраслей и институтов римского и исламского права.

Сходство в структуре римского и исламского права наиболее ярко выражается в таком институте гражданского права как институт договора.

Отличия в институте договора в римском и исламском праве выражено прежде всего в требованиях к договорам купли продажи.

В римском праве договор купли-продажи (*emptio-venditio*) определяется как соглашение, по которому одна сторона – продавец (*venditor*) обязуется представить другой стороне – покупателю вещи, товары (меркс) и другие ценности, а покупатель обязуется заплатить (*pretium*) продавцу за проданный товар.

В исламском договорном праве также договор понимается как заключенное соглашение на основе предложения одной стороны и его принятие другой (договор *иджаб* и *кабул*).

Согласно исламско-правовой доктрине, продажа (*байя*) определяется как обмен одного вида товара на другой между двумя или более лицами с их согласия.

Римское право определяет следующие условия действительности договора: согласие сторон и выражение воли; наличие предмета договора; основание (цель) договора; способность субъектов заключить договор. При этом подразумевалось наличие свободного волеизъявления; исключение обмана, ошибки или заблуждения; отсутствие симуляции, то есть запрет заключения фиктивного договора, целью которого является достижение неправовых целей, в том числе введение в заблуждение третьего лица; отсутствие принуждения либо угрозы; предмет договора и цель его заключения не должны

быть противозаконны; наличие дееспособности субъектов договора. Кроме этого, договор должен быть заключенным, то есть стороны должны произвести определенные юридически значимые действия, свидетельствующие о заключении договора. Такими действиями являлись оферта (объявление стороны, желающей заключить определенный договор, о своем намерении другому лицу либо лицам) и акцепт (принятие предложения заключить договор). Во многих договорах для их заключения требовалось выполнение определенных формальностей, например, передача вещи.

Согласно исламско-правовой доктрине существуют следующие требования к условиям сделки купли-продажи: изъявление обоюдного согласия; совершеннолетие и здравость ума договаривающихся лиц; право собственности на продаваемый предмет; законность предмета торговли; точное обозначение предмета, количества и качества товара; точное определение цены; передача проданного товара покупателю; получение прибыли от продажи; определение срока в том случае, если деньги за товар будут выплачены позже или если по условиям сделки поставка товара осуществляется не сразу, а через определенное время. Одно из главных правил купли-продажи – точное обозначение предмета продажи. Количество его должно быть исчислено, измерено или взвешено, а качество – определено и в подробностях обозначено. Поэтому является недействительным договор о продаже целого амбара зерна или телеги сена, если не установлена точная масса продукта [6, с. 112].

При этом шариат устанавливает определенные ограничения в торговле. Так, предметом сделки не могут быть запрещенные для мусульманина вещества и предметы, например, свинина, мясо животных, забитых не по шариату, собаки, предметы языческого культа и культа иных религий, товары, находящиеся в пути, товары, которых на данный момент нет в наличии. Также установлен запрет на сделки с высоким процентом риска (гарара). К числу таковых относится упоминавшийся запрет продажи товара, которым продавец не владеет на момент сделки, запрет на продажу товара без указания фиксированной цены, продажа товара без его детального описания. Сделки также не будут считаться действительными, если при заключении соглашения имело место давление, мошенничество, умышленный обман одной из сторон.

Следующим примером кардинальных отличий институтов римского и исламского права является институт наследования.

Наследование как в римском, так и в исламском праве возможно по закону и по завещанию.

Круг лиц, являющимися наследниками по закону, в римском праве изначально был установлен Законами XII таблиц. Позже он был изменен преторским эдиктом. Новеллы Юстиниана также внесли изменения в круг лиц – законных наследников. Суть изменений, которые претерпело римское право в области наследования, состоит в том, что изначально, согласно Законам XII таблиц, круг лиц, призывавшихся к наследованию, был

основан не на кровном родстве, а на подчинении патерфамилиас – главе патриархальной семьи. Имело место так называемое когнатическое родство, основанное на подвластности. В дальнейшем когнатическое родство было вытеснено агнатическим – кровнородственным.

Новеллы Юстиниана установили пять очередей законных наследников: первая очередь – родственники по нисходящей линии с тем, что каждое поколение после первого наследовало по праву представления; вторая очередь – родственники по восходящей линии, а также родные братья и сестры; при этом более близкие родственники устраняли от наследования дальних; третья очередь – неполнородные братья и сестры умершего, а также их потомки, наследующие по праву представления; четвертая очередь – все прочие кровные родственники; при этом также имело место устранение более близкими родственниками дальних, а наследники одной очереди наследовали в равных долях.

Наследование в исламском праве регулируется Кораном и Сунной. Круг лиц, имеющих право на долю в наследном имуществе, установлен в Коране и не подлежит пересмотру, равно как не подлежит изменению порядок распределения долей наследства.

Предписания Корана утверждают: «Мужчине достается доля, равная доле двух женщин. Если все дети являются женщинами числом более двух, то им принадлежит две трети того, что он оставил. Если же есть всего одна дочь, то ей принадлежит половина. Каждому из родителей принадлежит одна шестая того, что он оставил, если у него есть ребенок. Если же у него нет ребенка, то ему наследуют родители, и матери достается одна треть. Если же у него есть братья, то матери достается одна шестая» [5].

Наследование возможно по завещанию, при этом Сунной установлена возможность завещания не более 1/3 имущества, что также не подлежит пересмотру.

Наследование по закону возможно после распределения долей по завещанию или (и) выплаты долга.

О влиянии римского права на структуру и институты исламского права можно говорить лишь применительно к правовой рецепции, которая имела место в XIX в., а также применительно к кодификации норм исламского права.

Процесс заимствования правовых норм, начавшийся в XIX в., протекал без адаптации этих норм к положениям исламского права, поскольку имело место прямое заимствование норм и институтов романо-германского права, сформировавшегося под прямым влиянием римского права. Необходимо отметить, что нормы, имплементированные в национальное законодательство исламских стран, нельзя называть нормами исламского права, поскольку они зачастую входили в противоречие с требованиями исламского права.

Таким образом, при выявлении сходных черт в структуре римского и исламского права можно говорить лишь о заимствовании формы,

которой являются институты права, а также о систематизации исламских норм, но не о прямом влиянии норм и принципов римского права на исламское право.

Выводы. Анализируя влияние римского права на исламское, можно прийти к выводу, что нельзя говорить о правовой рецепции. Все основные институты и положения исламского права имеют происхождение, не зависящее от римского права. Существующее внешнее сходство некоторых из них обусловлено лишь общей логикой, законами человеческого мышления. Детальный анализ похожих по внешней форме институтов и положений позволяет прийти к выводу об их кардинальных содержательных и смысловых отличиях.

Однако это не исключает заимствования исламским правом многих правовых положений и норм, зародившихся в римском праве. Имело ли принципиальное значение для функционирования исламского права заимствование данных правовых положений? Для того чтобы дать адекватный ответ на данный вопрос, необходимо исходить из того, что данное влияние на протяжении развития исламского общества, государства и права не было однозначным. Если на начальном этапе данное влияние не было столь заметным, то в дальнейшем оно сыграло важную роль. Становление исламско-правовой доктрины стало отправной точкой в данном процессе. Реформирование исламского права в период Османского халифата демонстрирует усиление влияния римского права через романо-германское право в сфере кодификации норм исламского права.

Реформирование исламского права в период исламского Халифата заключалось в заимствовании правовых норм, не противоречащих положениям исламско-правовой доктрины. Однако любая правовая норма при этом была санкционирована религиозным авторитетом – исламским правоведом, что придавало данной норме статус исламского закона.

Становление и функционирование правовых систем современных исламских государств, генетически связанных с классическим исламским правом, в рамках которых присутствует огромное количество заимствованных правовых положений, в частности, у французского права, является свидетельством усиления такого влияния. При этом и сегодня любая норма не должна противоречить положениям ислама и должна быть санкционирована исламским ученым-правоведом.

Литература:

1. Амос С. История и принципы гражданского права / С. Амос. – Рим ; Лондон, 1883.
2. Бабич І.Г. Принцип справедливості – основний принцип римського приватного права / І. Бабич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Ужгород, 2008. – Вип. 9.
3. Дигесты Юстиниана / пер. с лат. – М. : Статут, 2002. – 584 с.
4. Дудченко В.В. До дослідження загальних принципів римського та мусульман-

- ського права / В.В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2007. – Вип. 31. – С. 26–31.
5. Коран / пер. с араб. И.Ю. Крачковского. – М. : Раритет, 1990. – 528 с.
  6. Нуруллина Г. Исламская этика бизнеса / Г. Нуруллина. – М. : Умма, 2004. – 112 с.
  7. Харитонов Е.О. Основы римского частного права / Е.О. Харитонов. – Х. : Одиссей, 1998. – 288 с.
  8. Шахт Дж. Происхождение мусульманской юриспруденции / Дж. Шахт. – М. : Мир, 1950.
  9. Crone P. Roman, provincial and Islamic law: The origins of the Islamic patronate / P. Crone. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002.
  10. Fattal A. Le statut- légal des non-Musulman en pays d’Islam / A. Fattal. – Beyrouth : Imprimerie Catholique, 1958. – P. 72–73.
  11. Kremer A. Culturgeschichte des Orients under den Chalifen / A. Kremer. – Vienna, 1875-1877.
  12. Sachau E. Syrische Rechtbucherm / E. Sachau. – Берлин, 1907-1914.
  13. Van den Berg L.W.C. De contractu «do ut des» iure mohammedano / L.W.C. Van den Berg. – Leiden and Batavia, 1868.

Бехруз Х. До питання про вплив римського права на ісламське право: деякі концептуальні роздуми

Анотація. У статті досліджується питання про характер і ступінь впливу римського права на ісламське право в контексті функціонування правових доктрин, джерел, а також структури права. Аналізуються форми такого впливу. Відзначається, що певні положення, принципи й норми римського права надали як прямий, так і непрямий вплив на формування окремих положень ісламського права. Вказано на посилення такого впливу, починаючи з XIX ст., коли мало місце пряме запозичення норм та інститутів романо-германського права, сформованого під прямим впливом римського права. Мова не йде про пряму рецепцію положень римського права. Деякі з них були включені як результат ісламізації правової практики, що склалася шляхом прийняття норм, що не суперечать основним положенням та принципам ісламського права.

Ключові слова: римське право, ісламське право, запозичення, правова рецепція, правова традиція, римська юриспруденція, ісламсько-правова доктрина, джерела права, структура права.

Behrouz H. On the influence of roman law on Islamic law: some conceptual reflections

Summary. The article investigates the question on character and degree of impact of the Roman law on the islamic law in context of the functioning of legal doctrines, sources and also structure of law. The forms of such influence have been analyzed. It is noticed that certain provisions, principles and norms of the roman law have rendered both direct, and indirect influence on formation of separate provisions of the Islamic law. It is specified on strengthening of such influence, since XIX century, when direct reception of the norms and institutes of the romano-germanic law generated under direct influence of the roman law, took place. The direct reception of the provisions of the roman law is not at issue. Some of them have been included as a result of the islamization of the established legal practice through the acceptance of the norms which do not contradict to the substantive provisions and principles of the Islamic law.

Key words: roman law, islamic law, adoption, legal reception, legal tradition, roman law, islamic legal doctrine, sources of law, legal structure.

УДК 341.213.2

ЗАДОРЖНИЙ О.В.,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЕТЬМАНЩИНИ ПІСЛЯ СМЕРТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ВІД ПОЛІВАСАЛІТЕТНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДО ВТРАТИ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО УТВОРЕННЯ

Анотація. Для міжнародно-правової діяльності Гетьманщини протягом 60-х рр. XVII–початку XVIII ст. характерні часті зміни протекторів. В останній чверті XVII ст. внаслідок внутрішніх міжусобиць та посилення сусідніх держав землі Гетьманщини були остаточно поділені між Росією та Річчю Посполитою, що призвело до втрати Гетьманщиною міжнародно-правового статусу державного утворення.

Ключові слова: полівасалітет, Гетьманщина, міжнародно-правовий статус, протектор.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції аналізу ролі України на світовій арені свідчать про спроби применшити роль нашої держави в розбудові сучасного світопорядку. Це обґрунтовується переважно тим, що державність України перебуває на стадії становлення, а тому потрібен час для повноцінного входження у впливові міжнародні структури. Таким чином, ігнорується глибока історія міжнародно-правової діяльності українського народу від Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, української козацької держави [1, с. 5].

При цьому ігнорується й особливе значення міжнародно-правової діяльності української козацької держави, і, передусім, Війська Запорозького (Гетьманщини) під проводом Б. Хмельницького (1648-1657 рр.) – утворення, якому були притаманні основні ознаки держави. Міжнародно-правова діяльність Гетьманату визначалась «полівасалітетним» міжнародно-правовим статусом, що передбачав одночасну підлеглість кільком сусіднім монархічним володарям; при цьому Військо Запорозьке було незалежним якщо не *de jure*, то *de facto*. М. Грушевський, як відомо, вважав Гетьманщину, започатковану саме у цей час, третім після антів та Русі історичним етапом української державності [2, с. 45].

Однак, з точки зору науки міжнародного права, високою актуальністю

характеризуються й дослідження міжнародно-правового статусу Гетьманщини доби після смерті Б. Хмельницького, доби, періодам якої притаманна низка важливих тенденцій у сенсі трансформації міжнародно-правового статусу козацького державного утворення. Так, гетьманство наступника Хмельницького, І. Виговського, відповідно до даних проведених вітчизняними та іноземними науковцями досліджень, визначається продовженням Гетьманщиною міжнародно-правової діяльності, характерної для часів Б. Хмельницького і спрямованої на утвердження полівасалітетного міжнародно-правового статусу козацької держави. Водночас, внутрішні міжусобиці зумовили послаблення Гетьманщини та зростання її залежності від сусідніх держав. Наступні періоди позначені посиленням вказаних тенденцій: міжнародно-правовий статус Гетьманщини послаблюється, її землі входять до складу Російської імперії та Речі Посполитої і вона, врешті-решт, ліквідується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, наукові дослідження яких присвячені різним аспектам державності Війська Запорозького, – Д. Бантиш-Каменський [3], М. Грушевський [2], В. Липинський [4], Д. Дорошенко [5], І. Крип'якевич [6], В. Смолій, А. Степанков [7], Н. Яковенко [8], Т. Чухліб [9], П. Поточний [10], В. Горобець [11], С. Брехуненко [12], С. Плохій [13], П. Сас [14], Н. Полонська-Василенко [15], А. Козаченко [16], І. Грозовський [17], Р. Лашенко [18], О. Буткевич [1] тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Разом з тим зазначимо, що вказана тема залишається вкрай політизованою і не досить розробленою з точки зору міжнародного права. Тому наразі актуальним завданням досліджень української науки міжнародного права є комплексний аналіз процесів трансформації міжнародно-правового статусу Гетьманщини після смерті Б. Хмельницького, як з огляду на об'єктивні потреби (як у зверненні до «історичних коренів» міжнародно-правової діяльності українського народу), так і у використанні (з достатньо зрозумілими об'єктивними застереженнями) цього досвіду у контексті розвитку зовнішньої політики та міжнародно-правової діяльності сучасної незалежної України.

Міжнародно-правовий статус Гетьманщини періоду гетьманства І. Виговського. Належний науковий аналіз трансформації міжнародно-правового статусу Гетьманщини після смерті Б. Хмельницького неможливий без розуміння тенденцій розвитку тогочасного міжнародного права у Європі. Вже на середину XVII ст., незважаючи на певну регіональну специфіку, європейські держави були настільки тісно пов'язані між собою політичними, економічними та соціальними зв'язками, що більшість фундаментальних процесів (за усієї специфічності їх проявів у межах окремих регіонів, держав і суспільств), у тому числі процесів розвитку міжнародного права, мали загальноєвропейський характер.

Тенденції розвитку правовідносин у сфері міжнародного права свідчать про перетворення старих «приватних» сюзеренно-васальних відно-

син на міжнародно-правові – відносини між державними утворенням [19]. Вестфальський мирний договір 1648 р. створив систему міжнародно-правових відносин, засновану на визнанні суверенітету і рівноправності держав [20, с. 21-22]. Відповідно до цих загальноєвропейських тенденцій формувалися й міжнародно-правові сукупності: від субрегіонів до міжсубрегіонального міжнародного права, від міжсубрегіонального до регіонального, від регіонального до становлення міжрегіональних міжнародно-правових відносин і зміцнення останніх як перших витоків універсального міжнародного права [1, с. 14].

Саме у контексті цих тенденцій слід сприймати розвиток міжнародного права у регіоні Центрально-Східної Європи, і, в тому числі, у контексті трансформації міжнародно-правового статусу та міжнародно-правової діяльності державних утворень регіону, зокрема, такого специфічного як Гетьманщина, що виникла у результаті революційних подій 1648–1657 рр. на теренах «руських» воєводств Речі Посполитої.

Однак смерть Б. Хмельницького влітку 1657 р. послабила Військо Запорозьке як державне утворення та, відповідно, негативно позначилась на його міжнародно-правовому статусі. Хоча обраний через чотири тижні після смерті Б. Хмельницького на Козацькій раді «тимчасовим» («доки возмужає Богданів син Юрій Хмельницький») гетьманом Іван Виговський [21, с. 32-35] продовжив діяльність попередника (передусім у сенсі підтримання статусу Війська Запорозького як полівасалітетного державного утворення, що може самостійно вступати у відносини із сусідніми державами й укладати договори), положення Гетьманщини на міжнародній арені поступово послаблювалось через внутрішні конфлікти – гетьмана із Запорозькою Січчю та Полтавським полком, повстання під проводом М. Пушкаря і Я. Барабаша тощо. Внутрішні міжусобиці використовувались сусідніми державними утвореннями і поклали початок добі так званої «Руїни».

У цих умовах І. Виговський здійснює кроки щодо врегулювання відносин з Московщиною, щодо питань протекторату – з Трансільванією, Швецьким королівством, Османською імперією. Так, у 1657 р. гетьман надіслав низку листів урядовцям Московської держави. Зокрема, у зверненні до путивльського воєводи М. Зюзіна він наголосив на тому, що буде «вірно служити» російському цареві». Водночас вже 31 серпня того ж року у розмові з царським послом В. Кікіним Виговський окреслив зовнішньополітичні плани свого уряду: досягнення союзу Москви й Чигирини зі Шведським королівством проти Речі Посполитої [22, с. 236].

Крім того, гетьман підтвердив існування українсько-трансільванського союзу, намагався поновити відносини з Кримським ханатом, що впливає з його листів до татарського хана [21, с. 65]. При цьому гетьманський уряд поступово відходить від орієнтації на московську протекцію: по-перше, згідно із дослідженнями М. Грушевського, українці побоювалися того, що цар скасує гетьманське правління, започаткує воєводську управу, зменшить кількісний склад козацького реєстру, «привілеї» для старшини, забо-

ронить автономію церкви в Україні тощо [23, с. 40-50]; по-друге, Московія підтримувала антигетьманські сили в середовищі козацтва.

Вказані обставини, що зумовили загрозу війни з Московією, сприяли укладенню Гетьманщиною у 1658 р. Гадяцького договору із Річчю Посполитою [24, с. 47], відповідно до положень якого козацька Україна перетворювалася на Велике князівство Руське – третю складову Речі Посполитої, автономне державне утворення під сюзеренітетом останньої [25, с. 185]. Таким чином, продовжуючи реалізацію концепції функціонування Гетьманщини як полівасалітетного державного утворення, Чигирин прагнув одержати підтримку Польської корони [25, с. 185], що дало б і можливість поновити союз з Кримським ханатом, який був у дружніх стосунках з Яном II Казимиром.

При цьому важливо, що у проекті угоди українською стороною закладалося положення щодо неучасті козацьких військ у польсько-російській війні. Ще до Гадяцької угоди, запевняючи російського царя Олексія Михайловича у «вірному підданстві» йому «гетьмана та всього Війська Запорозького», послі Гетьманату у Москві попереджували про можливий перехід під протекцію султана та переговори з поляками (це мало змусити царя прийняти вимоги Гетьманщини щодо дотримання ним своїх попередніх зобов'язань).

Справді, гетьман не прагнув до повного розриву, а тим більше до початку війни з Московською державою [26, с. 31], і 18 жовтня 1658 р. повідомляв царя, що воює не проти російських військ, а проти «свавільників» [22, с. 277]. Однак Москва проігнорувала позицію Гетьманщини й оголосила про «зраду» І. Виговського [27, с. 192]: війська Г. Ромодановського на початку листопада 1658 р. окупували полкові міста Полтавщини – Миргород і Лубни.

У січні 1659 р. І. Виговський, одержавши військову допомогу від поляків, вже не пристає на нові російські пропозиції, і у листі до Олексія Михайловича пояснює мотиви переходу Гетьманщини у підданство до короля Речі Посполитої [27, с. 279]. Серед них, передусім, – недотримання російським монархом взятих на себе сюзеренних зобов'язань та загроза окупації московськими військами північно-східних земель Гетьманщини.

У цьому контексті видається цілком логічним, що під час війни з Росією український уряд продовжував полівасалітетну міжнародно-правову діяльність щодо інших держав Північної, Центрально- та Південно-Східної Європи: представники Гетьманату проводили переговори із Швецією, Угорщиною, Волощиною (щодо протекторату та надання допомоги у війні з Росією), щодо прийняття протекції цісаря Австрійської імперії, перемовини з Османською імперією (встановлення відносин Гетьманщини із Туреччиною на умовах васальної залежності і надання Мегмедом IV дозволу Кримському ханові надавати козакам військову підтримку) [28, с. 206-215]. Найбільш вдалим виявились саме відносини з останнім: хан без вагань надавав значні військові підрозділи для придушення антигетьманської

опозиції; і саме сорокатисячне кримське військо допомогло І. Виговському розгромити російську армію під Конотопом у червні 1659 р.

Що стосується відносин з Польщею, то, не зважаючи на підписання Гадяцького договору, проблеми двосторонніх стосунків так і не були вирішені відповідними міжнародно-правовими засобами [29, с. 103]: ратифікаційний процес Гадяцьких статей відбувався складно. В підсумку 12 червня 1659 р. виправлений текст угоди було ратифіковано Варшавським сеймом у найневигіднішому для Гетьманщини варіанті: його положення поступалися домовленостям з Москвою 1654 р. Так, якщо українсько-російський договір передбачав лише номінальну васальну залежність гетьманату від московського царя, то угода 1658 р. юридично закріплювала входження Козацької держави як складової частини до Речі Посполитої, хоча й на федеративних правах.

Втрата міжнародно-правового статусу Гетьманщини як полівасалітетного державного утворення. 1659 р. позначений поступовою втратою І. Виговським внутрішньої підтримки через невдоволення козаків Гадяцьким договором, що, врешті-решт, змусило гетьмана у вересні того ж року передати булаву Юрію Хмельницькому. Міжнародно-правовий статус Гетьманщини та правовий статус самого Ю. Хмельницького згідно із положеннями укладеного із Річчю Посполитою Чуднівського трактату 1660 р. значно погіршився: з васального володаря України гетьман перетворитися на регіментаря-управителя з обмеженими адміністративними правами (однак цей статус все одно був вище за той, який планувалося впровадити в Україні відповідно до укладеної у 1659 р. з Московською державою Переяславської угоди). Однак, незважаючи на принесену присягу «дідичному пану», Ю. Хмельницький й надалі вважав себе фактичним володарем Гетьманщини, що була наділена полівасалітетним міжнародно-правовим статусом: було підписано мирні договори з Кримським ханатом, проведено переговори щодо протекторату із Османською імперією.

Водночас Ю. Хмельницький здійснив кроки щодо усунення з української території польських урядовців – старост і підстарост, а також державців королівських маєтностей (ці дії суперечили постанові Вального Сейму Речі Посполитої про повернення шляхти в Україну та змісту Чуднівської угоди). Лише за допомогою військового походу польському монархові вдалося змінити ситуацію у «свавільному» краї. Проте, це вже відбувалося за гетьманування П. Тетері, який від початку 1663 р. офіційно визнав повну зверхність над собою «королівської милості» і пропонував королю запровадити періодичність виборів гетьмана (від сейму до сейму), результат яких мав затверджуватися польським монархом. Колабораціоністську діяльність П. Тетері наприкінці 1660-х – першій половині 1670-х рр. продовжували наступні гетьмани – М. Ханенко і Є. Гоголь.

У 1667 р. політику полівасалітетної підлеглості Гетьманщини відновлює один із найвидатніших представників тогочасної козацької еліти гетьман П. Дорошенко. Визнання ним одночасної польської і турецької протекцій

мало на меті руйнування планів коронних військ щодо вторгнення в Україну та розірвання Андрусівського перемир'я між Польщею та Росією (що закріпило владу цих держав над відповідно Правобережною та Лівобережною Україною) задля об'єднання Право- і Лівобережної частин Гетьманщини, і, нарешті, її трансформацію в Українське князівство.

Водночас, Дорошенко налагоджує стосунки з Москвою. Військові дії проти російських підрозділів на Лівобережжі не завадили йому розпочати ведення традиційної козацької дипломатії з московським царем, а саме – обнадіювання царя щодо можливого переходу під його «високу руку». Тим самим передбачалося послабити військовий тиск з боку Московської держави, частково нейтралізувати Андрусівське перемир'я та певною мірою забезпечити Дорошенку можливість стати повноправним гетьманом «обох сторін Дніпра».

У зв'язку з різними причинами проект трансформації Гетьманщини в Українське князівство Дорошенкові втілити в життя не вдалося, а тому він знову повертається до традиційних, хоча, як засвідчувала багаторічна практика, безперспективних договірних відносин із Польською короною. У лютому 1675 р. він висилає до Варшави так звані «Чигиринські пункти», які в основному ґрунтувалися на гадяцьких положеннях. Згідно з ними український гетьман повинен був мати такі ж права, що і Великий литовський князь у межах Польсько-литовсько-української федерації. Однак вже вкотре ці домагання були відхилені королівським урядом.

Протягом 1675-1676 рр. відбувся остаточний крах полівасалитетної міжнародно-правової діяльності уряду П. Дорошенка. З одного боку, польський король та турецький султан прагнули інкорпорувати Козацьку державу на Правобережжі, з іншого – сам гетьман не зміг консолідувати козацьку старшину, «чернь» та «поспільство» навколо ідеї непідлеглості України. Врешті-решт, Дорошенко добровільно перейшов на бік російського монарха і здав булаву на користь І. Самойловича.

Міжнародно-правовий статус українських земель продовжував залишатись невизначеним. Ні Андрусівське перемир'я 1667 р. між Москвою та Варшавою, ні Бучацький мир 1672 р. між Варшавою й Стамбулом, ні Бахчисарайський мир 1681 р. між Стамбулом і Москвою, ні «Вічний мир» 1686 р. між Варшавою і Москвою не встановили остаточної влади якоїсь із династичних родин над усією українською територією. Водночас, слід зазначити, що вже з середини 70-х рр. поступово починають окреслюватися межі *modus vivendi* між Польщею, Туреччиною і Росією. Перші дві обмежили свої територіальні претензії Правобережною Україною, остання – Лівобережжям.

Лише протягом короткого періоду часу, від початку 1676 р. й до середини 1681 р. на невеликій частині території Гетьманщини Ю. Хмельницький зміг встановити князівську форму правління козацьким державним утворенням зі столицею у Немирові, яке, однак, перебувало у повній васальній залежності від Османської імперії.

Крім того, в останній чверті XVII ст. на території Правобережжя існував правовий інститут наказного гетьманства «від імені Його Королівської Милості». Здійснюючи захист від турецько-татарської агресії та витіснення османських сил з території України й Молдавії, наказні гетьмани С. Куницький, А. Могила, Г. Гришко, С. Самусь не давали змоги утвердитися їм на землях Київщини та Східного Поділля. Отримавши в середині 1680-х рр. королівський дозвіл на освоєння спустошених внаслідок довголітніх війн земель Правобережної України, козацька старшина здійснювала діяльність, спрямовану на відродження на цих територіях державних органів Гетьманщини. Козацький устрій на Правобережжі було остаточно скасовано Річчю Посполитою у 1699 р.

Що стосується юридичного статусу Гетьманщини Лівобережної України, то важливе значення мав укладений у 1669 р. гетьманом Дем'яном Многогрішним і московським урядом договір – «Глухівські статті» [30, с. 161]. Глухівський договір 1669 р. став правовою основою двосторонніх відносин впродовж багатьох років (підтверджувався у 1672, 1674 і 1687 рр.). «Глухівські статті» повторювали основні положення «Переяславських статей» 1659 р. – про вільний вибір гетьмана (без царського указу), про перебування царських воевод в Україні, функції яких знову охоплювали лише поняття захисту від «неприятельських приходів», про збір доходів через місцевих урядників, про заборону будь-яких зовнішніх зносин Війська Запорізького, проте з правом присутності українських представників під час переговорів Росії з сусідніми державами (п. 4 «додаткових статей грудня 1659 р.).

Умови іншого правового акту – «Конотопських статей» (1672 р.) гетьмана І. Самойловича стали лише певним доповненням до норм Глухівського договору 1669 р. Проте, в акті 1672 р. чітко виявилася тенденція щодо обмеження гетьманської влади, при чому не російським керівництвом, а з боку саме української старшини: наслідком «Конотопських статей» 1672 р. стало обмеження гетьманської влади на користь старшини, закріплення її претензій на посилення власних повноважень.

Розуміючи, що Лівобережна Україна далі вже не може перебувати у стані міжнародно-правової та політичної невизначеності (це призводило до її внутрішньополітичного, економічного та соціального виснаження) та з огляду на військово-політичну потугу Москви, гетьман І. Самойлович визнає зверхність російського монарха і робить все можливе для того, щоб змусити козацьку еліту орієнтуватися лише на одного протектора. Водночас в останні роки свого правління він, як і попередники, намагається започаткувати власну династію, відновити непідлеглість Козацької держави та утворити «удільне князівство».

З набуттям у 1674 р. російського підданства Військом Запорозьким та «всякого чину» людьми Задніпров'я було підписано новий Переяславський договір, умови якого відповідали «Глухівським статтям» (1669 р.) та «Конотопським статтям» (1672 р.). Принципово новою була ст. 2 Договору

1674 р., яка відобразила специфіку міжнародних відносин того часу: Росія зобов'язувалася захищати Україну у разі нападу турок, татар та інших ворогів. Офіційно на цій території не поширювалася дія тих норм Глухівського договору 1669 р., що стосувалися нагород козаків і старшин «дворянською честю» та наявності царських воєвод і гарнізонів у містах Малоросії, хоча вони вже були туди направлені.

В основу «Коломацьких статей» (1687 р.) гетьмана І. Мазепи також були покладені умови Глухівського договору 1669 р., але водночас акт 1687 р. юридично закріпив деякі важливі аспекти українсько-російських відносин. Так, встановлювався пріоритет влади царя над гетьманською владою у сфері статусу земельних наділів у Малоросії (у договорі 1654 р. ця норма була прописана нечітко); поновлювалося положення Московського договору 1665 р. про вибір гетьмана лише за вказівкою царя; регулювалися деякі питання внутрішньої та зовнішньої торгівлі України. «Коломацькі статті» вперше заборонили державний характер гетьманської влади, а разом із тим – обмежили державність України [31, с. 55].

Загалом, аналіз договорів Війська Запорізького з Москвою, підписаних у другій половині XVII ст., засвідчує, що залежно від зовнішньої та внутрішньої ситуації відбувалось скорочення чи збільшення ступеня автономності України-Малоросії у складі Російської держави.

Важливою подією, що вплинула на міжнародно-правовий статус Гетьманщини Лівобережжя, стала Північна війна між Швецією та Росією 1700–1721 рр. Тогочасний гетьман Лівобережжя І. Мазепа під патронатом московського царя Петра I проводив курс на відновлення козацької держави Війська Запорозького в кордонах часів Хмельниччини. Свавільля російських військ на території України під час війни та загроза особистій владі Мазепи з боку Петра I, змусили його перейти на бік шведів, що, однак, призвело до поразки під Полтавою 1709 р., втечі Мазепи й відповідно значного погіршення міжнародно-правового становища Гетьманщини.

Наступні нормативно-правові акти, якими було врегульовано відносини Росії та Гетьманщини лише умовно можна віднести до договірних: практика підписання угод поступилася однобічному волевиявленню російської влади, при цьому будь-які елементи міжнародно-правового статусу Гетьманщини було скасовано. Так, Договір гетьмана І. Скоропадського 1709 р. («Рішучий указ») став першим українсько-російським договором XVIII ст. та першим, в якому очевидно порушено принцип рівноправності суб'єктів договору. «Рішучий указ» – це односторонній акт, фактично резолюція на прохання [31, с. 78].

Вибори 1727 р. гетьмана Д. Апостола (за дозволом царського керівництва), а також нова українська «конституція» – «Рішучі пункти», здавалося б, могли стати свідомством визнання автономного статусу Малоросії з боку Російської держави. Проте «Рішучі пункти» дали Росії можливість більш глибокого втручання у внутрішнє життя України. І гетьман, і старі автономні органи керівництва Малоросії втратили навіть ту самостійність,

яка зберігалася за ними з часів початку XVII століття. Росія ж, у свою чергу, забезпечила собі право в довільній формі дозволяти вибори або відставку гетьмана; затверджувати призначення ним генеральної або полкової старшини; право безпосередньо, без впливу гетьманських універсалів, розпоряджатися землею Малоросії за службу тощо.

У період 1734-1764 р. правове становище України змінювалося декілька разів. Незважаючи на формальне збереження попередніх автономних інститутів та органів управління Малоросії, протягом 16 років не функціонував інститут гетьманства, Малоросія була поставлена під контроль Сенату і безпосередньо підпорядковувалась Міністерській Канцелярії, наблизившись за статусом до Слобідської України.

Поновлення гетьманства у 1750 р. та визначення автономії Малоросії відповідно до умов договору І. Скоропадського 1709 р. знову змінило її правовий статус. Однак жодних нових договорів, які б регламентували права та обов'язки сторін з гетьманом К. Разумовським укладено не було. Та й цей період «відносної незалежності» тривав недовго. Катерина II особистим указом від 10 листопада 1764 р. ліквідувала інститут гетьманства, який уособлював у собі автономний устрій Малоросії.

Переважає більшість науковців пов'язує поступове зникнення української автономії з розвитком абсолютизму в Росії. Однак окремі дослідники, наприклад Г.А. Санін, відзначали деяку односторонність такого погляду, вважаючи, що головну роль у процесі поступової ліквідації особливого статусу Малоросії відіграли зовнішньополітичні фактори. Вчений вказував на те, що «рух Російської імперії до чорноморського узбережжя та ліквідація загрози від Османської імперії робили непотрібними «український політичний буфер», який закривав південні кордони країни» [32, с. 41].

Висновки. Міжнародно-правовий статус Війська Запорозького як полісалитетного державного утворення, утверджений у період гетьманства Б. Хмельницького, надалі зазнав серйозної трансформації. Наступні події (починаючи від доби «Руїни») призвели до втрати основних здобутків періоду 1648-1657 рр. у вказаних аспектах, і, врешті-решт, у середині XVIII ст. – до втрати будь-яких ознак автономії, скасування інституту гетьманства та руйнування Запорозької Січі.

Важливою тенденцією, характерною для міжнародно-правової діяльності Гетьманщини протягом 60-х рр. XVII–початку XVIII ст. (гетьманство І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Мазепи, П. Орлика), є достатньо часті зміни протекторів Гетьманщини. Основними причинами цієї тенденції були, на наш погляд, по-перше, нездатність об'єднання гетьманами тогочасних українських земель під зверхністю того чи іншого монарха і, по-друге, можливості забезпечення основними потенційними сюзеренами – королем Речі Посполитої, царем Московської держави або султаном Османської імперії кращих вольностей для Війська Запорозького як корпоративної станової організації, а також «прав та привілеїв» всіх вищих і середніх станів тогочасного українського суспільства – тих складових, що утворювали ранньомодерну Українську державу.

В останній чверті XVII ст. внаслідок внутрішніх міжусобиць та посилення сусідніх держав землі Гетьманщини були остаточно поділені між Росією та Річчю Посполитою; саме з цього часу можна говорити про тенденції втрати Гетьманщиною міжнародно-правового статусу державного утворення, хоча інститут гетьманства продовжував існувати на Лівобережній Україні понад півстоліття (на Правобережній Україні – скасований у 1699 р.)

У XVIII ст. Гетьманат Лівобережної України здійснив невдалу спробу змінити довголітнього протектора та сюзерена (російського царя Петра I). Низка наступних трагічних для української історії подій врешті-решт призвела до скасування інституту гетьманства, руйнування Запорозької Січі, скасування автономії Лівобережної України у складі Російської імперії.

Література:

1. Буткевич О. В. Теорія і практика докласичного міжнародного права. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2009.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1991.
3. Бантиш-Каменський Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче». Ч. I – IV. – М., 1822.
4. Липинський В. Україна на переломі. Замітки з історії українського державного будівництва. – Відень, 1920.
5. Дорошенко Д. Історія України. 2 т. – Варшава, 1930–1932.
6. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – 2-ге вид., виправ. і доп. – Львів : Світ, 1990. – 408 с. – (Пам'ятки історичної думки України); Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – Київ, 1954. – 536 с.
7. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / НАН України. Інститут історії України. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
8. Яковенко Н. Середньовічна та ранньомодерна історія України. – К., 1998.
9. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – К., 2003 ; Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету: Хмельницький – Дорошенко – Мазепа». – К., 2011.
10. Potychny P.J. (ed.) Poland and Ukraine: Past and Present. Edmonton, 1980; Plokhly S. Tsars and Cossaks. A Study of Iconography. Cambridge, 2002.
11. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1655. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001 ; Горобець В. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – К. : Критика, 2007.
12. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького. – К., 2009.
13. Plokhly, Serhii and Frank E. Sysyn. Religion and Nation in Modern Ukraine. – Canadian Institute of Ukrainian Study Parishes, 2003.
14. Сас П. Політична культура українського суспільства (XVI–XVII ст.). – К., 1998.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 1 : До середини XVII ст. – 640 с.

16. Козаченко А. Про державну владу Богдана Хмельницького: окремі питання // Право України. – № 2. – 1998.
17. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734-1775 р.) // Харків, 2000. – 108 с.
18. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – К.: Україна, 1998. – 254 с.
19. Legal Positivism / Ed. by Tom D. Campbell. – Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Dartmouth Publishing Company limited; Ashgate Publishing limited, 1999. – Second Series: The International library of essays in law and legal theory. – 543 p.
20. Международное право / Отв. ред. Е. Т. Усенко, Г. Г. Шинкарецакая. – М.: Юрист, 2003. – 495 с.
21. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т. X. – Ч. 1. – К., 1998.
22. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни. – К.: Основи, 1998.
23. Діптан І. І. Михайло Грушевський про українську державну ідею за гетьманування Івана Виговського // Постметодика. – № 5. – 2008.
24. Горобець В. Гадяцька угода 1658 року у контексті міжнародних відносин.
25. Горобець В. Зовнішня політика Української держави другої половини 1650-х
26. років у контексті геополітичного розвитку Центрально-Східної Європи // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. – Част. 1. – Одеса–Київ–Львів, 1999.
27. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII-першої чверті XVIII ст. / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995.
28. Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России. – СПб., 1863. – Т. IV.
29. Петровський М. З матеріалів до історії українсько-турецьких взаємин другої половини XVII-го віку // Східний світ. – № 2. – 2000. – С. 206-215.
30. Степанков В. Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблеми державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.) / В. Степанков // Середньовічна Україна: зб. наук. пр. – Київ, 1994. – Вип. 1. – С. 88–108.
31. «Око всей великой России». Об истории русской дипломатической службы XVI–XVII веков / Под ред. Е. В. Чистяковой, сост. Н. М. Рогожин. – М.: Международный. отношения, 1989. – 240 с. – (Из истории дипломатии).
32. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1992.
33. Санин Г. Антиосманские войны в 70–90-е годы XVII века и государственность Украины в составе России и Речи Посполитой // Россия – Украина: история взаимоотношений. – М., 1997.

Задорожний А. В. Международно-правовой статус Гетманщины после смерти Б. Хмельницкого от поли-вассалитетной государственности к потере статуса государственного образования

Аннотация. Для международно-правовой деятельности Гетманщины в 60-х гг. XVII–начале XVIII в. характерны частые изменения протекторов. В последней четверти XVII в. вследствие внутренних междоусобиц и усиления соседних государств земли Гетманщины были окончательно разделены между Россией и Речью Посполитой, что привело к потере Гетманщиной международно-правового статуса государственного образования.

Ключевые слова: поли-вассалитет, Гетманщина, международно-правовой статус, протектор.

Zadorozhniy O. The Hetmanate's international legal status after the death of Hetman Bohdan Khmelnytsky: from multi-vassal statehood to the loss of the status of the nation-state

Summary. Characteristic of the Hetmanate's international legal activity within 60 XVII – beginning of XVIII century – frequent changes of protectors. In the last quarter of the XVII century due to internal strife and increasing power of the neighbouring states Hetman's lands were finally divided between Russia and the Polish Commonwealth, which led to the loss of the Hetmanate international legal status of public entity.

Key words: multi-vassal, Hetmanate, international legal status, protector.

УДК 341.213.2

КЕЛЕСТИН М.В.,

аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ ЦУКРОМ В ПЕРІОД МІЖ ПЕРШОЮ ТА ДРУГОЮ СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

Анотація. У статті розглядаються основні міжнародно-правові заходи щодо регулювання торгівлі цукром, які були запроваджені в період між Першою та Другою світовими війнами. Досліджуються причини та особливості прийняття товарних угод у сфері цукру в цей проміжок часу, а саме Міжнародної угоди по цукру 1931 року та Угоди стосовно регулювання виробництва та торгівлі цукром 1937 року. Вивчаються передбачені цими угодами регулюючі механізми та їх вплив на міжнародну цукрову промисловість. Також аналізуються правові принципи діяльності створених зазначеними документами міжнародних контролюючих органів – Міжнародних рад по цукру.

Ключові слова: міжнародно-правове регулювання торгівлі цукром, План Чадбурна, Міжнародна угода по цукру 1931 року (МУЦ 1931), Угода стосовно регулювання виробництва та торгівлі цукром 1937 року (МУЦ 1937), Міжнародна рада по цукру.

Постановка проблеми. Період між Першою та Другою світовими війнами, коли були укладені дві перші міжнародні товарні угоди по цукру, виявився визначальним для розвитку міжнародної цукрової промисловості. Угоди 1931 та 1937 років сформували напрям подальшого міждержавного співробітництва щодо торгівлі цією сировиною. Цінність першої угоди полягає в тому, що в результаті її застосування було виявлено основні труднощі при багатосторонньому врегулюванні світового ринку цукру. Вона проторувала шлях для угоди 1937, яка стала модельною для майбутніх міжурядових документів цукрової галузі. Вивчення характерних особливостей первинних міжнародних угод по цукру є ключовим для комплексного розуміння сучасних товарних угод в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародні угоди по цукру 1931 та 1937 років детально розглядалися цілою низкою зарубіжних науковців. В першу чергу слід виділити праці Б. Сверлінга, Т. Робертса, М. Факрі та Дж. Роу. При цьому, зазначені угоди лише поверхнево згадуються українськими вченими.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ґрунтовний аналіз причин, особливостей та наслідків укладення перших двох міжнародних товарних угод у сфері цукру, а саме Міжнародної угоди 1931 року та Угоди стосовно регулювання виробництва та торгівлі цукром 1937 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прототипи сучасних міжнародних товарних угод у сфері цукру почали з'являтися ще з середини дев'ятнадцятого століття. Так, у 1864 році була укладена Конвенція щодо регулювання повернення вивізного мита на цукор. По-справжньому глобальним намаганням врегулювати світову цукрову промисловість можна вважати Конвенцію щодо скасування премій на експорт цукру 1888 року. Першим дієвим багатостороннім документом щодо цієї сировини стала Міжнародна конвенція стосовно премій на цукор 1902 року (Брюссельська конвенція). Однак міждержавні угоди по цукру в їх класичному розумінні побачили світ лише в період між Першою та Другою світовою війнами.

На думку Б. Сверлінга, можна виділити три основні спроби по запровадженню міжнародних контролюючих заходів щодо торгівлі цукром в зазначений проміжок часу. До першої науковець відносить односторонні зусилля Куби по коригуванню розбалансованості світової цукрової економіки. Другою він вважає укладення між провідними експортерами сировини Міжнародної угоди по цукру 1931 року. І третьою вчений називає багатостороннє співробітництво основних країн-виробників та країн-споживачів цукру в рамках Міжнародної угоди по цукру 1937 року [1, с. 2].

Після укладення Брюссельської конвенції та до початку в 1927 році Великої депресії в міжнародних переговорах по цукру наступило тимчасове затишшя. Перша світова війна практично повністю паралізувала виробництво сировини в Європі. Відповідно, відбулось значне підвищення попиту на тростинний цукор. Реагуючи на таку ситуацію, Куба дуже швидко збільшила площі посіву тростини. Однак, з відновленням європейської цукрової промисловості, надлишкові обсяги південноамериканської сировини на континенті спричинили сильне падіння цін. Подальше погіршення ситуації, викликане настанням наприкінці 20-х років минулого століття загальносвітової економічної кризи, змусило учасників світової торгівлі цукром знову сісти за стіл переговорів [2, с. 169].

Ініціатором налагодження міжнародного ринку цукру виступила Куба. На початку 30-х років економіка держави була в глибокому занепаді. Жодні внутрішньо-національні заходи не змогли покращити ситуацію, тому вихід потрібно було шукати на міждержавному рівні. Зважаючи на те, що основним експортним товаром країни був цукор, всі зусилля були направлені на розробку міжнародно-правових механізмів для стабілізації торгівлі саме цією сировиною [3, с. 223-234].

26 серпня 1930 року в Нью-Йорку відбулася міждержавна зустріч під керівництвом авторитетного американського юриста та власника кількох

кубинських цукрових заводів Т. Чадбурна. У ній взяли участь представники Куби та усіх підпорядкованих США острівних країн-виробників цукру. Запропонований на зустрічі Т. Чадбурном план по розподілу американського ринку цукру був підтриманий всіма її учасниками¹. Відповідно до його умов Гавайї, Пуерто-Ріко, Філіппіни та Куба повинні були обмежити експорт цукру на американський ринок, унормувати виробництво сировини та розпланувати її постачання таким чином, щоб уникнути виникнення сезонних надлишків. Крім того, остання взяла на себе зобов'язання по ініціюванню міжнародної конференції з метою стабілізації цукрової промисловості на загальносвітовому рівні [1, с. 42-43].

Так, вже восени того ж року в Брюсселі була проведена міжнародна конференція за участю Яви, Німеччини, Чехословаччини, Польщі, Угорщини, Бельгії та Куби, інтереси якої представляла очолювана Чадбурном делегація. Результатом переговорів стало підписання в травні 1931 року першої Міжнародної угоди по цукру (МУЦ 1931). По своїй суті вона була розширеною версією Плану Чадбурна [4, с. 169-170].

Не зовсім вірним слід вважати твердження про те, що уряди країн не приймали жодної участі в переговорах та на стадії підписання МУЦ 1931. Так, від імені держав на конференції виступали асоціації виробників цукру. Однак, у більшості випадків внутрішньодержавні організації виробників, на зразок Інституту по стабілізації цукру Куби, були урядовими агенціями уповноваженими представляти національну цукрову галузь. Крім того, після укладення МУЦ 1931 уряди сторін повинні були вжити необхідних заходів для набрання нею чинності [5, с. 871-873].

МУЦ 1931 стала визначальною подією на світовому ринку цукру на той час [6, с. 1]. Як зазначає Т. Чадбурн, вона об'єднала чотири основоположні елементи, які мали б стати запорукою для її подальшого успіху. Цими елементами були контроль над виробництвом, розподіл надлишкових запасів, урядові санкції та нагляд з боку постійно діючої ради [7, с. 384].

Для контролю за дотриманням МУЦ 1931 було створено міжгалузеву координаційну організацію – Міжнародну раду по цукру. Її головним завданням був загальний нагляд за виконанням положень угоди, моніторинг та дослідження ринку, а також консультування з питань, що стосувалися цін на цукор та встановлених угодою квот [8, с. 3-8].

Міжнародна рада по цукру складалась з представників кожної з семи країн-учасниць МУЦ 1931. Голоси щодо прийняття рішень були розподілені у відповідності до становища на ринку, яке займала та чи інша держава. Оскільки рішення приймалися простою більшістю, найвагоміший вплив мали Куба та Ява, відповідно найбільші виробники та експортери цукру [8, с. 3-8].

¹ За своєю формою План Чадбурна був джентльменською угодою. Небажання укласти письмовий договір пояснюється тим, що зацікавлені сторони побоювались запровадження антимонопольних заходів з боку американського уряду [1, с. 43; 12, с. 118-119].

Компетенція Міжнародної ради по цукру щодо вирішенні суперечок між сторонами МУЦ 1931 була дещо обмеженою. По суті, вона могла лише встановлювати факт порушення положень угоди. Якщо ж представники національного виробника не погоджувались з прийнятим нею рішенням чи виникав інший спір, він повинен був врегульовуватись між зацікавленими сторонами, без будь-якого втручання з її боку [9, с. 223-225].

Відповідно до МУЦ 1931 сторони взяли на себе зобов'язання обмежувати виробництво та експорт цукру протягом п'ятирічного періоду, на який вона була укладена. Результатом її застосування мало б стати врівноваження експорту зі споживчими потребами та поступове зменшення і остаточно ліквідація величезних запасів цукру, які накопичились в основному на Яві та Кубі, а також загальне підвищення ціни на цукор [10, с. 146].

Разом з тим МУЦ 1931 не передбачала жодних прямих домовленостей щодо ціноутворення. Її автори були переконані, що проблема, пов'язана з низькою вартістю цукру, мала б вирішитись сама по собі в результаті обмеження його постачання [11, с. 38].

Застосування МУЦ 1931 протягом першого року не принесло бажаних результатів. Зменшення надлишкових запасів цукру не відбулось в основному через великий обсяг виробництва в 1930-1931 роках. Однак, незважаючи на запроваджені МУЦ 1931 обмеження, наступні роки її дії виявились не набагато успішнішими. Так, на момент припинення МУЦ 1931 було зафіксовано зниження світових запасів цукру лише на 27% від пікового обсягу кінця 1931 року. Сподівання розробників МУЦ 1931 стосовно підвищення вартості цукру також не виправдали себе. Протягом всього періоду її застосування світова ціна на цукор залишалася на незадовільно низькому рівні [11, с. 39].

Науковці однак в своїх міркуваннях щодо того, що основною причиною провалу МУЦ 1931 стало збільшення виробництва цукру поза рамками угоди. У той час, коли країни-учасниці добросовісно дотримувались передбачених МУЦ 1931 жорстких обмежень щодо виробництва та експорту цукру, країни, що не брали в ній участі (в основному Індія та інші Британські колонії), пропорційно збільшували обсяги постачання сировини [10, с. 146-147]. Відповідно, будь-який позитивний ефект від запровадження МУЦ 1931 щодо зменшення надлишкових запасів та підвищення ціни було нівельовано. Ці обставини пояснюють, чому МУЦ 1931 не було продовжено по завершенню її терміну дії.

Варто зазначити, що далеко не всі зарубіжні фахівці в сфері міжнародно-правового регулювання торгівлі сировинними товарами розглядають МУЦ 1931 власне як першу міжнародну угоду по цукру. Справа в тому, що вона не була договором чи міжурядовою угодою в чистому вигляді. Її скоріше можна класифікувати як домовленість контрактного характеру між виробниками цукру окремих країн. Саме тому, аналізуючи перші міжнародні угоди по цукру, більшість науковців лише поверхнево згадують МУЦ 1931 у своїх працях.

Нейтральною видається позиція Б. Сверлінга з цього приводу. Вчений не вважає МУЦ 1931 року ані комерційним договором між національними урядами, ані суто приватним картелем між виробниками [1, с. 45]. Виваженою видається точка зору М. Факрі щодо даного питання, яку він висловив у своєму дисертаційному дослідженні. Науковець стверджує, що МУЦ 1931 має більше рис, притаманних міжнародному публічному договору, аніж міжнародній приватній угоді між виробниками [4, с. 173]. Можна цілком погодитися з таким міркуванням, адже міжнародно-правового характеру МУЦ 1931 надає той факт, що, як зазначалося вище, уряди країн-учасниць все ж приймали в ній опосередковану участь.

Вже через два роки після укладення МУЦ 1931 у зв'язку з відсутністю відчутних позитивних зрушень на ринку цукру світова спільнота була змушена вдатися до пошуку більш дієвих заходів міжнародного регулювання. На Світовій економічній конференції 1933 року було підтверджено неспроможність чинної угоди вирішувати поточні проблеми галузі, її загальний незадовільний стан і потребу в подальшому продовженні переговорів для налагодження та підтримки належного співвідношення між попитом і пропозицією на сировину [12, с. 121].

На виконання рекомендацій Світової економічної конференції у лютому 1937 року делегації двадцяти двох країн² зібралися у Лондоні для підготовки та укладення нового міжнародного договору по цукру. Підвищений інтерес до заходу та участь у ньому усіх основних світових виробників та споживачів цукру були обумовлені не лише тим, що він проходив під егідою Ліги Націй, а також бажанням зацікавлених сторін зробити рішучий крок до вільної торгівлі [1, с. 55]. За результатами лондонської конференції 6 травня 1937 року було підписано Угоду стосовно регулювання виробництва та торгівлі цукром – другу Міжнародну угоду по цукру (МУЦ 1937) [13, с. 26].

Основні умови та цілі МУЦ 1937 були типовими для міжнародних товарних угод. Вона наголосила на важливості підтримання балансу між попитом та пропозицією, визначила пріоритетним забезпечення належного постачання цукру споживачам по розумній ціні та підкреслила необхідність створення умов для отримання виробниками бажаного доходу [13, с. 26-28].

Центральне місце в МУЦ 1937 посіло визначення поняття «вільного ринку». На момент її укладення учасники світової торгівлі цукром поділялись на дві категорії. До першої відносились країни, що здійснювали експорт сировини на цільовий ринок та самодостатні країни. Друга ж вклю-

² Учасників умовно можна було поділити на чотири категорії: а) країни, які виробляли цукор виключно для експорту – Куба, Ява, Перу, Домініканська Республіка, Гаїті; б) експортери із значним внутрішнім споживчим ринком – Південна Африка, Австралія, Бельгія, Бразилія, Чехословаччина, Угорщина, Японія, Польща, Португалія, СРСР та Югославія; в) самодостатні країни, які повністю забезпечували власні потреби та не експортували сировину – Франція, Німеччина та Індія; г) країни, які імпортували значні обсяги цукру – Канада, Китай, США та Великобританія [1, с. 55].

чала держави, що постачали цукор на «вільний ринок». При визначенні поняття «вільного ринку» було вирішено залишити існуючу на той час ситуацію. Так, не підпадали під це поняття наступні поставки цукру: до Великобританії та Франції з підконтрольних їм колоній, з Куби до США, з СРСР до сусідів на далекому Сході, з Філіппін до США, а також з Бельгії до Люксембургу [13, с. 28]. Таким чином, угода визначила «вільний ринок» як норму та окреслила всі інші ринки як виключення з правила.

Як і в попередній угоді, для забезпечення контролю над дотриманням та виконанням положень МУЦ 1937 було створено Міжнародну раду по цукру. Однак, цього разу орган отримав дещо ширші повноваження. Рада могла визначати та корегувати системи квот, а також збирати відповідну інформацію (статті 20, 21, 24). Крім того, вона була наділена правовою функцією тлумачити норми угоди (статті 28 і 46) та врегульовувати суперечки між її сторонами (стаття 44). До юрисдикції Міжнародної ради по цукру відносилось встановлення факту, чи мало місце порушення МУЦ 1937, та рекомендації урядам договірних держав вжити у зв'язку з цим тих чи інших заходів [13, с. 34-36, 41].

До складу Міжнародної ради по цукру входили по одній делегації³ від кожної держави-учасниці МУЦ 1937. Делегації наділялись певною кількістю голосів, які приблизно відображали частку імпортованого чи експортованого їх країнами цукру (пункт а статті 37). Країни-експортери разом отримали п'ятдесят п'ять голосів, найбільше з яких припало Кубі та Яві, 10 та 9 відповідно. Країни-імпортери всього мали сорок п'ять голосів, по 17 у Великобританії та США [13, с. 38-39]. Оскільки рішення Міжнародної ради по цукру зазвичай приймалися простою більшістю голосів, при голосуванні країни-експортери завжди мали перевагу над країнами-імпортерами.

Відповідно до статей 40 та 41 МУЦ 1937 Міжнародна рада по цукру могла делегувати частину своїх повноважень Виконавчому комітету. До його складу входило всього дев'ять представників: по три від країн-імпортерів (Великобританія та США мали постійне місце), по три від країн-виробників тростинного цукру (незмінною була участь Куби та Яви) і по три від країн-виробників бурякового цукру (які щорічно змінювались) [13, с. 40]. За такого розподілу постійні представники отримали найбільший формальний вплив.

Як цілком справедливо зазначає у своїй дисертаційній роботі Т. Робертс, МУЦ 1937 так і не запрацювала на повну силу. Протягом першого року дії її повноцінному функціонуванню зашкодила відсутність ратифікацій значної кількості учасників⁴. А вже в 1939 році свій вагомий вплив на угоду здійснила зростаюча загроза Другої світової війни. В очікуван-

³ Відповідно до статті 31 МУЦ 1937 делегація могла складатися не більше ніж з трьох членів та трьох радників.

⁴ Лише Австралія, Великобританія, Чехословаччина, Домініканська Республіка, Німеччина та Перу ратифікували угоду станом на 1 вересня 1937 року.

ні можливого порушення нормальної світової торгівлі, Великобританія й інші європейські країни почали накопичувати ресурси. Це призвело до різкого зростання цінності цукру і потреба в запроваджених МУЦ 1937 контролюючих механізмах фактично відпала [12, с. 123].

Остаточну свою актуальність МУЦ 1937 втратила з початком Другої світової війни. При цьому формально вона була припинена лише у 1944 році, після чого на протязі наступних дев'яти років чинними залишались лише окремі її положення. Цікавим є той факт, що Міжнародна рада по цукру продовжувала свою діяльність незалежно від угоди. Вона слугувала форумом для збору та обміну статистичною інформацією і підготовки в подальшому проекту нового міжнародного договору щодо цієї сировини [14, с. 83].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна зробити наступні висновки. Першою класичною міжнародною товарною угодою у сфері цукру стала ініційована представниками Куби угода 1931 року. Розроблена на основі Плану Чадбурна, вона за допомогою встановлення річних квот мала б поступово ліквідувати надлишкові запаси цукру та стимулювати підтримання цін на сировину на належному рівні. Однак, незважаючи на сумлінне дотримання сторонами угоди встановлених нею обмежень, збільшення експорту третіми країнами спричинило її загальний провал.

Зробивши висновки з невдалого досвіду застосування Міжнародної угоди 1931 року, учасники світової торгівлі цукром в 1937 році підписали нову, покращену угоду. На відміну від попередньої, вона була укладена на міжурядовому рівні та мала значно ширшу сферу застосування, охопивши цього разу не тільки виробників, а й основних споживачів цукру. Крім того, передбачена угодою більш гнучка система квот, мала стати запорукою її загального успіху. Хоча оцінити сильні та слабкі сторони застосування МУЦ 1937 завадила Друга світова війна, безперечним залишається той факт, що вона стала моделлю для міжнародних угод по цукру, що укладались протягом наступних п'ятдесяти років.

Література:

1. Swerling B. C. International Control of Sugar, 1918-41 / B. C. Swerling. – Stanford: Stanford University Press, 1949. – 69 p.
2. Gordon-Ashworth F. International commodity control: A contemporary history and appraisal / F. Gordon-Ashworth. – London: Croom Helm, 1984. – 356 p.
3. McAvoy M. Sugar Baron: Manuel Rionda And The Fortunes Of PreCastro Cuba / M. McAvoy. – Gainesville: University Press of Florida, 2003. – 340 p.
4. Fakhri M. The Making of International Trade Law: Sugar, Development and International Institutions: thesis / M. Fakhri. – Toronto, 2011. – 345 p.
5. Wilk K. International Affairs: The International Sugar Régime / K. Wilk // The American Political Science Review. – 1939. – v.33, n.5. – P. 860-878.
6. The Chadbourne plan [Електронний ресурс] / Townsville Daily Bulletin. – 1935. – Режим доступу : <http://nla.gov.au/nla.news-article62405985> – Заголовок з екрана.

7. Chadbourne T. L. International Stabilization of the Sugar Industry / American Labor Legislation Review. – 1931 – Vol. 21. – P. 383-385.
8. Chadbourne T. L. The Chadbourne plan: copy of the agreement executed on May 9th, 1931 at Brussels, Belgium, by the sugar producers of Cuba, Java, Germany, Czechoslovakia, Poland, Hungary and Belgium / T.L. Chadbourne. – New York: Lambourne & Co., 1931. – 27 p.
9. Dye A. How brinkmanship saved Chadbourne: Credibility and the International Sugar Agreement of 1931/ Dye A., R. Sicotte // Explorations in Economic History. – 2006. – v43, n2. – P. 223-256.
10. Rowe J.W. F. Primary commodities in international trade / J.W.F. Rowe. – Cambridge: Cambridge University Press, 1965. – 223 p.
11. Stocking G. Cartels in Action / G. Stocking, A. Kahn, M. Watkins // Case Studies in International Business Diplomacy. – 1946. – Vol. 44. – P. 14-56.
12. Roberts T. J. A study of international commodity agreements: thesis / T. J. Roberts. – Vancouver, B.C.: University of British Columbia, 1951. – 196 p.
13. Intergovernmental commodity control agreements / International Labour Office. – Montreal : ILO, 1943. – 221 p.
14. M. Raffaelli Rise and demise of commodity agreements : an investigation into the breakdown of international commodity agreements / Raffaelli M. – Cambridge : Woodhead Pub., 1995. – 240 p.

Келестин М. В. Международно-правовое регулирование торговли сахаром в период между Первой и Второй мировыми войнами

Аннотация. В статье рассматриваются основные международно-правовые меры по регулированию торговли сахаром, которые были внедрены в период между Первой и Второй мировыми войнами. Исследуются причины и особенности принятия первых товарных соглашений в сфере сахара в этот промежуток времени, а именно Международного соглашения по сахару 1931 года и Соглашения касательно регулирования производства и торговли сахаром 1937 года. Изучаются предусмотренные этими соглашениями регулирующие механизмы и их влияние на международную сахарную промышленность. Также анализируются правовые принципы деятельности созданных указанными документами международных контролирующих органов – Международных советов по сахару.

Ключевые слова: международно-правовое регулирование торговли сахаром, План Чадбурна, Международное соглашение по сахару 1931 года (МСС 1931), Соглашение касательно регулирования производства и торговли сахаром 1937 года (МСС 1937), Международный совет по сахару.

Kelestyn M. International legal regulation of sugar trade in the period between the First and Second World Wars

Summary. This article deals with the main international legal measures for controlling the world sugar trade, which were introduced in the period between the First and Second World Wars. Research of the reasons and consequences of adoption of commodity agreements in the sphere of sugar during this period, namely International Sugar Agreement of 1931 and Agreement concerning the Regulation of Production and Marketing of Sugar of 1937 is provided in the article. Introduced by these agreements regulating mechanisms and their influence on the international

sugar industry are studied in the article. Legal principles of operation of International sugar councils – international controlling bodies created by the abovementioned documents – are also analyzed in the article.

Key words: international legal regulation of the world sugar trade, Chadbourne Plan, International Sugar Agreement of 1931 (ISA 1931), Agreement concerning the Regulation of Production and Marketing of Sugar of 1937 (ISA 1937), International Sugar Council.

УДК 341.1.01

НИГРЕЄВА О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРАВОТВОРЧІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто питання міжнародної правотворчості, проведено аналіз деяких її ознак та характеристик. Автор зосередився на розмежуванні таких схожих понять, як «міжнародна правотворчість» та «міжнародна нормотворчість», навів визначення міжнародної правотворчості у вузькому та широкому сенсах, здійснив порівняльний аналіз загальнотеоретичних юридичних праць та праць із міжнародного права щодо розуміння правотворчості.

Ключові слова: міжнародна правотворчість, міжнародна нормотворчість, норма міжнародного права, міжнародно-правові джерела.

Доктрина міжнародного права містить велику кількість запитань як теоретичного, так і практичного характеру. Це питання щодо поняття суб'єкта міжнародного права та їхнього переліку, це питання про джерела міжнародного права, питання співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права та багато інших. Наявність такої значної кількості невизначених категорій ускладнює вирішення тієї чи іншої проблеми, адже надання чіткої відповіді на певне запитання є неможливим без визначення пов'язаних із ним елементів. Саме цю ситуацію можна спостерігати, намагаючись дослідити та розкрити поняття міжнародної правотворчості, визначаючи її складові, етапи та суб'єктів, що приймають участь у процесі утворення норм міжнародного права. Є очевидним, що для конкретизації цих моментів ключовим є розуміння таких категорій, як «суб'єкт міжнародного права», «джерело міжнародного права», «міжнародно-правова норма». Але саме ці категорії викликають останнім часом усе більше запитань та ускладнюють практику міжнародних відносин.

Разом з тим глибоке розуміння усіх аспектів міжнародної правотворчості, як-то: її суб'єктів, етапів, засобів тощо, допомогло б розв'язати питання щодо обов'язковості тих чи інших норм, що регулюють міжнародні відносини, сприяло б вдосконаленню нормотворчої діяльності, визначило б місце міжнародних організацій і, перш за все, ООН у цьому процесі. Отже, дослідження цієї тематики є необхідним та актуальним на ниніш-

ньому етапі розвитку міжнародного права та міжнародних відносин. Керуючись цим розумінням, маємо за мету написання цієї статті розглянути поняття міжнародної правотворчості, виокремити його ознаки та відокремити його від більш широкого поняття міжнародної нормотворчості.

Питання утворення норм міжнародного права було досліджено у багатьох наукових працях, але переважно у безпосередньому зв'язку із утворенням чи-то міжнародних договорів, чи-то міжнародних звичаїв. Однак вивченню процесу міжнародної правотворчості взагалі присвячено тільки поодинокі праці. Зокрема, цікавими у цьому аспекті є дослідження І. І. Лукашука, В. Г. Буткевича, В. В. Мицика, О. В. Задорожного, К. А. Бекашева, Н. Д. Тазієва, Alan Boyle, Christine Chinkin, Joost Pauwelyn, Ramses Wessel, Jan Wouters та ін.

У найбільш загальному розумінні під міжнародною правотворчістю можна розуміти процес створення міжнародно-правових норм уповноваженими суб'єктами міжнародного права задля врегулювання міжнародних відносин. У науковій літературі, незважаючи на достатньо часте застосування цього терміна, не дуже багато його дефініцій та пояснень. Ті автори, що приділяють йому окрему увагу, наводять дещо різні визначення цього поняття. Видатний дослідник міжнародного права І. І. Лукашук надає доволі просту дефініцію міжнародної правотворчості: «Международное правотворчество представляет собой процесс создания норм международного права его субъектами [1, с.109]». Автори підручника з міжнародного права «Міжнародне право. Основи теорії» В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній розуміють під міжнародною правотворчістю «активну творчу діяльність суб'єктів міжнародного права щодо формування правової норми через узгодження державних інтересів, волі (позицій) [2, с. 412]». Г. І. Курдюков уявляє міжнародну правотворчість як «сложный процесс, в ходе которого переплавляются интересы, позиции, воли, уступки государств. Нормообразование как согласованный процесс приводит к общему итогу, а именно к соглашению между государствами» [3, с. 129].

Як бачимо, ключовими поняттями у визначенні правотворчості в міжнародному праві є поняття міжнародно-правової норми та суб'єкта міжнародного права, адже більшість авторів дотримується ідеї про те, що результатом міжнародної правотворчості має бути створення міжнародно-правової норми суб'єктами міжнародного права.

У науці міжнародного права відсутнє універсальне визначення міжнародно-правової норми, однак більшість авторів [4] погоджується із тим, що нею є юридично обов'язкове формально визначене правило поведінки, що регулює міжнародні відносини та створюється самими суб'єктами міжнародного права. Отже, міжнародна правотворчість – це діяльність із формування саме юридично обов'язкових, а не будь-яких норм у міжнародних відносинах. У цьому аспекті варто розрізнявати міжнародну правотворчість та міжнародну нормотворчість. Однак часто ці поняття застосовуються як синонімічні.

Наприклад, Н. Д. Тазієв у дисертації за темою «Міжнародна нормотворчість: нові способи утворення правових норм» зазначає: «Традиційні способи створення міжнародно-правових норм в договорах і в обычаях стали восполняться новими механизмами международного нормотворчества. В современном международном правотворчестве правила поведения на международной арене могут создаваться в процессе деятельности международных как межправительственных и неправительственных организаций, так и международных конференций, в ходе переговоров глав государств и правительств. Такие нормы в большинстве своем носят рекомендательный характер, однако этот факт ни в коей мере не умаляет их значимость» [5, с. 4].

На нашу думку, така термінологічна невизначеність негативно впливає на наукове дослідження питань міжнародної правотворчості, адже призводить до плутанини у розумінні багатьох понять, а саме: поняття міжнародно-правової норми, якій притаманна ознака обов'язковості, поняття суб'єкта міжнародної правотворчості, що має бути наділений повноваженнями щодо створення такого обов'язкового правила поведінки, поняття джерела міжнародного права, тобто форми вираження та закріплення такої юридично-обов'язкової норми.

Міжнародна нормотворчість та міжнародна правотворчість співвідносяться як загальне та часткове. Міжнародна нормотворчість є більш широким поняттям, що охоплює процес утворення не тільки правових, але й інших норм міжнародної поведінки. На думку І. І. Лукашука, «основными подсистемами международной нормативной системы являются международно-правовые, политические нормы, мораль. Одновременно в нее входят и иные разновидности норм: обыкновение, практика, вежливость, традиции, организационные и технические нормы, стандарты, религиозные нормы и др.» [1, с. 184]. Отже, міжнародна правотворчість – тільки один із різновидів міжнародної нормотворчості, що спрямований саме на утворення міжнародно-правових норм. Як наслідок, далеко не всі суб'єкти міжнародної нормотворчості можуть бути суб'єктами міжнародної правотворчості.

Як видно із визначень, що були наведені вище, деякі вчені наділяють правотворчою правосуб'єктністю у міжнародному праві тільки держави, інші поширюють її взагалі на суб'єктів міжнародного права. Переважна роль держави у цьому процесі є загальноновизнаною: «... международное право характеризуется и тем, что его нормы создаются главным образом государствами как основными субъектами международного права. Другие субъекты, в основном межгосударственные организации, также принимают участие в процессе нормообразования, но их роль по сравнению с ролью государства, пока не столь велика и большей частью связана, как правило, с подготовкой проектов универсальных договоров. В то же время решения международных организаций могут способствовать образованию норм международного права, то есть деятельность международных организаций является опреде-

ленным этапом нормообразования в международном праве» [6, с. 53]. Наведені тези, з одного боку, підкреслюють домінуючу роль, що її відіграють держави у міжнародній правотворчості, а з іншого, підштовхують нас до думки про те, що суб'єктом міжнародного правотворчого процесу не обов'язково має бути суб'єкт, здатний виражати так зване *opinio juris*, тобто надавати певним правилам міжнародної поведінки юридичну обов'язковість.

Отже, міжнародну правотворчість можна розуміти як у вузькому, так і в широкому сенсі. Результатом міжнародна правотворчості у вузькому сенсі, на нашу думку, є утворення нової міжнародно-правової норми, а саме: надання певному правилу поведінки у міжнародних відносинах юридичної обов'язковості шляхом вираження того самого *opinio juris*. Якщо спрощено розглядати етапи утворення норми міжнародного права та зводити їх до двох головних – узгодження волі суб'єктів міжнародного права щодо правила поведінки та надання суб'єктами міжнародного права згоди на юридичну обов'язковість узгоджених правил поведінки [7, с. 77], міжнародна правотворчість проявляється саме на другому етапі. У цьому разі круг її суб'єктів різко скорочується. Можна навіть казати, при такому погляді на етапи утворення міжнародно-правових норм на першому етапі відбувається нормотворчість, а на другому – саме правотворчість, адже сформована норма набуває статусу саме юридично обов'язкової.

У широкому розумінні під міжнародною правотворчістю можна розуміти весь процес розроблення норм міжнародного права, який охоплює обидва названі етапи. У цьому разі суб'єктами міжнародної правотворчості можна вважати доволі широке коло суб'єктів: від традиційних (держави, міжнародні міжурядові організації) до тих, чия міжнародна правосуб'єктність є дискусійною (міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо).

Цікавим у контексті вищевикладеного є твердження К. А. Бекашева: «Официальный характер источникам международного права придается, как правило, двумя путями: а) путем правотворчества, когда субъекты международного права одобряют договоры, содержание нормы права или рекомендации межправительственных организаций; б) путем санкционирования, когда субъекты международного права одобряют обычные нормы, придают им юридическую силу» [8, с. 18]. Як уявляється, автор розрізняє договірну правотворчість та утворення міжнародних звичаїв, що до поняття правотворчості не входить, адже не є власне творенням норми, а лише її санкціонуванням. Однак таке твердження є дискусійним, бо незрозумілим є те, у чому різниця схвалення змісту норм права у випадку правотворчості та санкціонування звичаєвих норм.

Незалежно від визначення міжнародної правотворчості важливим є розуміння того, які суб'єкти можуть створювати саме міжнародно-правові норми, а які приймати участь у створенні інших норм міжнародної поведінки неправового характеру.

На жаль, у теорії міжнародного права недостатньо розроблені питання розмежування міжнародної нормотворчості та правотворчості та визначення останньої. У цьому зв'язку цікаво звернутися до теорії російського та українського права, де ці категорії досліджено більш детально. Хоча і тут немає єдності думок щодо розуміння правотворчості.

«Большинство правоведов разграничивают и оперируют двумя понятиями: «правообразование» и «правотворчество»... В новейшей юридической литературе вырисовываются четыре подхода в понимании правотворчества Первый сводится к восприятию этого процесса как установления государством, его органами норм... Второй подход подчеркивает значимость процедуры в деятельности государственных органов не только по созданию правовых норм, но и признанию правовыми тех правил, которые уже сложились в обществе... Третья точка зрения более углубленно определяет правотворчество, подчеркивая значимость не только процедуры формирования и принятия норм именно правовых, но и тех субъектов, которые полномочны их устанавливать. Особую позицию занимает В. С. Нерсесянц, убежденный в том, что следует пользоваться не термином «правотворчество», а «правоустановление». С его точки зрения, «правоустановление – это форма (и направление) государственной деятельности, связанная с официальным выражением и закреплением норм права, которые составляют нормативно-правовое содержание всех действующих источников позитивного права». Четко разграничивая право и закон, В. С. Нерсесянц полагает, что право создается не государством, не его государственно-властной волей, а представляет собой особую духовную форму выражения совокупных итогов сложного и многофакторного социально-исторического процесса общественной жизни людей, достигнутого реализацией в человеческих отношениях равенства, свободы и справедливости. Такой позиции придерживались многие известные исследователи начиная с античной эпохи, на всех этапах развития цивилизации, в том числе К. Маркс, согласно которому «законодательная власть не создает закона, она лишь открывает и формулирует его» [9, с. 9].

Окреме застосування отримав також термін «правозакріплення», під яким розуміють «заключний етап процесу правоутворення» [10, с. 176], «організаційно врегульовану, особливу форму діяльності держави або безпосередньо народу, внаслідок якої потреби суспільного розвитку і вимоги справедливості набувають правової форми, що виявляється у певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї та ін.)» [10, с. 178]. Автори, що оперують цим поняттям, вважають, що «правозакріплення відбувається шляхом санкціонування, тобто надання загальної обов'язковості і захисту з боку держави найбільш загальним і важливим правилам, що об'єктивно народжуються у суспільстві» [10, с. 176]. Однак, на їхню думку, санкціонування теж може мати різні форми, а саме: форму надання юридичної сили судовим рішенням, звичаям, договірним відносинам та форму нормотворчості (правотворчості) державних органів, завдяки якій з'яв-

ляється писане право (законодавство) [10, с. 176]. Отже, таке розуміння формування права призводить до розрізнення наступних категорій, що, як правило, виступають складовими одного єдиного процесу: правоутворення (як найбільш загальне поняття), правозакріплення (як останній етап правоутворення), санкціонування (як спосіб, у який відбувається правозакріплення), власне санкціонування (тобто надання юридичної сили нормативним приписам неправового характеру) та правотворчість чи нормотворчість державних органів (як інший прояв санкціонування держави). Як здається, наведена наукова позиція викликає низку запитань, зокрема, щодо розрізнення санкціонування судових рішень, звичаїв, договірних відносин та «нормотворчості (правотворчості) державних органів, завдяки якій з'являється писане право (законодавство)», адже у такому випадку не зовсім зрозумілою є форма, у якій відбувається санкціонування неправових нормативних приписів. Крім того, дискусійним є застосування термінів «правотворчість» та «нормотворчість» виключно до діяльності державних органів із утворення так званого «писаного права» чи «законодавства», а також їхнє ототожнення.

Не вдаючись до більш детального аналізу усього різноманіття наукових думок та концепцій у теорії національного права щодо питання правотворчості, можна констатувати певну їхню єдність щодо розрізнення таких понять, як формування права чи правоутворення та правотворчість.

Під формуванням права розуміють більшою мірою процес, обумовлений об'єктивними факторами: «Правоутворення – є відносно тривалим процесом формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних повторювальних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їх правового регулювання, формального закріплення та державного захисту юридичних приписів» [10, с. 175]. Щодо правотворчості, то її визначають вже як «организационно оформленную, установленную процедурную деятельность государственных органов по созданию правовых норм и по признанию правовыми сложившихся, действующих в обществе правил поведения» [11, с. 477]. Отже, правоутворення є процедурою більш широкою, що охоплює різні складові, суб'єктів та засоби формування правових норм та включає правотворчість як один із етапів, на якому відбувається об'єктивізація нормативних приписів у певних, визнаних державою джерелах.

Як здається, таке розуміння правотворчості може бути застосоване й у міжнародному праві, що допоможе розрізняти цей процес із більш загальним процесом формування міжнародно-правових норм та міжнародною нормотворчістю у цілому.

Підводячи підсумки, бажано підкреслити наступні тези:

- 1) необхідно розмежовувати поняття міжнародної правотворчості та міжнародної нормотворчості, адже остання є процесом утворення не тільки правових, але й інших норм, що регулюють міжнародні відносини;
- 2) міжнародну правотворчість можна розуміти у вузькому та широкому сенсах. Міжнародна правотворчість у широкому розумінні охоплює

усі етапи формування нормативного припису, від його формулювання до надання йому юридичної сили. Міжнародна правотворчість у вузькому сенсі являє собою безпосереднє надання неправим за своєю природою приписам юридичної обов'язковості, тобто трансформацію їх у міжнародно-правові норми;

3) для розвитку теорії міжнародної правотворчості цікавим є звернення до наробітку національної правової науки, де вже давно має місце розрізнення таких категорій як «правоутворення» та «правотворчість».

Література:

1. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учебник для студентов юридических факультетов и вузов. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
2. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право. Основи теорії. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
3. Международное право. Общая часть : учебник / Под ред. Р. М. Валеева, Г. И. Курдюкова. – М. : Статут, 2011. – 543 с.
4. Див. праці І. І. Лукашука, В. Г. Буткевича, В. В. Мицика, О. В. Задорожного, К. А. Бекашева та ін.
5. Тазиев Н. Д. Международное нормотворчество: современные способы создания правовых норм : автореф. дис. ... канд. юр. наук : спец.12.00.10 «Міжнародне право. Європейське право» / Тазиев Наиль Дамирович. – Казань, 2002. – 24 с.
6. Международное право. Под ред. Ю. М. Колосова, Э. С. Кривчиковой. – М. : Международные отношения, 2006. – 816 с.
7. Баймуратов М. А. Международное публичное право. – Х. : Одиссей, 2007. – 704 с.
8. Международное публичное право : учеб. / Л. П. Ануфриева, Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов [и др.]; отв. ред. К. А. Бекашев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 784 с.
9. Дробязко С. Г. Правообразование, правотворчество, правоустановление, их субъекты и принципы / С. Г. Дробязко // Право и демократия: сб. науч. тр. – Минск: БГУ, 2003. – Вып. 14.– С. 15-34.
10. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юрид. вузів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
11. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – 6-е изд. – М. : Омега-Л, 2009. – 607 с.

Нигреева А. А. Правотворчество в международном праве: к вопросу об определении

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы международного правотворчества, проводится анализ некоторых его признаков и характеристик. Автор сосредоточился на разграничении таких схожих понятий, как «международное правотворчество» и «меж-

дународное нормотворчество», привел определение международного правотворчества в узком и широком смыслах, осуществил сравнительный анализ общетеоретических юридических работ и работ по международному праву касательно понимания правотворчества.

Ключевые слова: международное правотворчество, международное нормотворчество, норма международного права, международно-правовые источники.

Nigreieva O. O. Law Making in International Law: to the Issue of Definition

Summary. In the article the issues of international law making are considered, some its characteristics and features analysis is done. The author is concentrated on the distinction of such similar terms as “international law making” and “international norms making”, gave the definition of international law making in the strict and the broad sense, did the comparative analysis of general theoretical juridical studies and international law studies concerning the law making comprehension.

Key words: international law making, international norms making, international law norm, international law sources.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.232:004

ГАЛАГАН О. Я.,

здобувач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ НАВІГАЦІЇ ТА ПОЗИЦІОНУВАННЯ

Анотація. У статті досліджуються глобальні інформаційні системи навігації та позиціонування інституту супутникового зв'язку в галузі інформаційного права, надаються пропозиції щодо міжнародно-правового регулювання відносин у сфері навігації та позиціонування, запропоновані авторське визначення і класифікація ряду міжнародно-правових принципів, які поширюють свою дію на міжнародну комунікацію.

Ключові слова: інститут супутникового зв'язку, системи навігації та позиціонування, принципи глобальних інформаційних систем.

Постановка проблеми. У наш час інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих чинників, що впливають на формування суспільства XXI ст. [1, с. 51-56]. Наприкінці XX століття позиціонування, у розумінні визначення координат та параметрів орбіт, було основною функцією супутникових систем. Впродовж наступного десятиліття головною функцією супутникових систем, поряд із позиціонуванням, стала навігація. Навігаційна діяльність держав безупинно розширюється в міру розвитку науково-технічних можливостей дослідження і використання існуючих систем супутникової навігації, а питання використання засобів сучасних телекомунікаційних технологій на міжнародному рівні регулюються Міжнародною конвенцією електров'язку 1991 р., Статутом Міжна-

родного союзу електрозв'язку [2, с. 42-45], Брюссельською конвенцією про розповсюдження несучих програми сигналів, переданих через супутники 1974 р. [3, с. 465-469].

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Аналіз останніх доктринальних досліджень свідчить, що роботи з міжнародно-правового регулювання масової комунікації, не будучи численними, все ж визначають його окремі аспекти. Питанням теорії інформаційного права, систематизації та кодифікації інформаційного законодавства присвячено ряд комплексних досліджень Батурина Ю.М., Боєра В.М., Брижка В.М., Баранова О.А., Арістової І.В., Бачило І.Л., Белякова К.І., Бутузова В.М., Венгерова А.Б., Гавловського В. Д., Горбунової Л.М., Гуз А.М., Гуцу С. Ф., Довганя О.Д., Додонова А.Г., Жилиєва І.Б., Зайчука О.В., Золотар О.О., Калюжного Р.А., Копиленко О.Л., Копилова В.А., Костицького В.В., Костецької Т.А., Кудрявцева Ю.В., Забари І.М., Ланде Д.В., Марущака А.І., Новицького А.М., Погорілка В.Ф., Попович В. М., Скулиша Є.Д., Тихомирова Ю.А., Топоріної Б.М., Фурашева В.М., Цимбалюка В.С., Швеця М.Я., Яременко О.І. Якубенко Н.О. та інших українських й іноземних вчених, але досі залишається формально не вираженим місце інституту супутникового зв'язку та глобальних інформаційних систем супутникових комунікацій, а також не визначені міжнародно-правові принципи діяльності систем навігації та позиціонування.

Метою даної статті є дослідження глобальної інформаційної системи навігації та позиціонування інституту супутникового зв'язку в галузі інформаційного права, а також питання міжнародно-правового регулювання комунікативних відносин у сфері навігації та позиціонування. Важливим завданням у рамках цієї статті є формулювання визначення і здійснення класифікації ряду міжнародно-правових принципів, які поширюють свою дію на міжнародну комунікацію.

Виклад основного матеріалу. Під терміном «супутникова система навігації» (англ. GNSS – Global Navigation Satellite System) мається на увазі «комплексна електронно-технічна система, що складається з сукупності наземного та космічного обладнання, та призначена для позиціонування (визначення місцезнаходження у географічній системі координат), точного часу, а також параметрів руху (швидкості та напрямку руху та ін.) для наземних, водних та повітряних об'єктів» [4]. У свою чергу термін «система глобального позиціонування» або GPS (Global Positioning System) означає «сукупність радіоелектронних засобів, що дозволяють визначати положення та швидкість руху об'єкта на поверхні Землі або в атмосфері» [5]. Положення об'єкту обчислюється завдяки використанню GPS-приймача, який приймає та обробляє сигнали супутників космічного сегменту GPS системи глобального позиціонування [6].

Сучасні телекомунікаційні технології та системи позиціонування використовуються для створення якісно нової мережевої системи зв'язку, що може використовуватися для забезпечення ефективності управління всіма

видами транспорту а також для розвитку різноманітних галузей економіки в Україні та за її межами. Під час передачі масової інформації через супутники Землі держави мають керуватися як загальними міжнародно-правовими актами, що регулюють діяльність у сфері передачі масової інформації [7, с. 544], так і спеціальними принципами, встановленими для організації мовлення через супутники. Зазначені закономірності виникають в результаті суспільної практики та юридично закріплені в правових документах міжнародного інформаційного права. У рамках зазначеного дослідження звертаємося до визначення структури системи галузі інформаційного права, створеного на основі загальноприйнятого теоретичного підходу про нормативний характер системи права Селезньовою О.М. [8, с. 9-12]. Проаналізувавши структуру загальної та особливої частини інформаційного права, доходимо висновку, що глобальні інформаційні системи супутникової навігації та позиціонування вже зайняли чільне місце в інституті супутникового зв'язку, який стрімко розвивається у структурі підгалузі зв'язкового права. Навігаційна діяльність як об'єкт публічно-правового регулювання повинна базуватися на ряді принципів, які й визначали б її сутність. Проте сьогодні у вітчизняному законодавстві досі не встановлена система принципів у даній сфері, не була вона систематизована й дослідниками інформаційних систем навігації та позиціонування з інших країн [9]. У контексті принципів навігаційної діяльності необхідно розглянути Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з Космосу [10, с. 279-284]. Зазначений документ включає 15 принципів, посилання на які у наш час все частіше зустрічаються у правових документах, пов'язаних з навігаційною діяльністю [11, с. 190-191].

Міжнародно-правове регулювання відносин у сфері навігації та позиціонування ґрунтується на ряді принципів, які поширюють свою дію на міжнародну комунікацію. Принципи зв'язкового права, як і принципи інформаційного права, базуються на положеннях основних конституційних норм, що закріплюють інформаційні права і свободи та гарантують їх здійснення, а також на особливостях та юридичних властивостях супутникового зв'язку як об'єкта правовідносин. Отже, під **принципами зв'язкового права** слід розуміти основні вихідні положення, які юридично пояснюють і закріплюють об'єктивні закономірності суспільних відносин, що виявляються у сфері глобальних інформаційних систем навігації та позиціонування.

Комунікаційна функція супутникових систем вирішується за допомогою низьколітаючих супутників, в основному INMARSAT [12]. Існує точка зору, що міжнародні і національні засоби правового регулювання глобальних інформаційних систем навігації та позиціонування за допомогою супутників містяться в галузях інформаційного, космічного та повітряного права [13, с. 113]. Зазначену думку можна доповнити тезою про те, що юридичні засоби міжнародно-правового регулювання навігації містяться й у галузі морського права.

Принципи зв'язкового права у сфері навігаційної діяльності також базуються на положеннях основних конституційних норм, що закріплюють інформаційні права і свободи та гарантують їх здійснення, а також на юридичних особливостях та властивостях інформації як об'єкта правовідносин. Крім того, принципи зв'язкового права мають своїм важливим першоджерелом Основні принципи міжнародного права, зафіксовані в Статуті ООН [14] та сприяють стабілізації міжнародних відносин, обмежуючи їх визначеними нормативними рамками, і закріплюють усе нове, що з'являється в практиці міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їхньому розвитку [15, с. 190].

Принцип співробітництва. Відповідно до Статуту ООН держави зобов'язані «здійснювати міжнародне співробітництво в рішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру» [14], а також зобов'язані «підтримувати міжнародний мир і безпеку, і з цією метою приймати ефективні колективні міри» [14]. З цього випливає, що держави здійснюють міжнародну співпрацю для вирішення проблем комунікації та питань, що виникають у сферах навігації та позиціонування.

Принцип пріоритетності прав особистості. Зазначеним принципом стверджується, що визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави. Звідси випливає, що органи державної влади зобов'язані захищати права і свободи людини і громадянина у сфері комунікації та супутникової навігації.

Принцип законності передбачає, що суб'єкти телекомунікаційного права будь-якої держави зобов'язані суворо дотримуватися законодавства у цій сфері. Відповідно, не можна оминати і наступний важливий принцип – гармонізації національного інформаційного законодавства у сфері супутникового зв'язку з нормами європейського та міжнародного інформаційного права.

Принцип відкритості (свободи) у сфері навігаційного забезпечення [16, с. 92] тотожний із **принципом безоплатності**. Закономірність полягає в тому, що жодна державна структура не може вводити обмежень з доступу споживачів до інформації, якою вона володіє відповідно до встановленої для неї компетенцією, яка зачіпає права і свободи людини і громадянина та представляє суспільний інтерес. Обмеження можуть вводитися тільки національним законодавством. Всі навігаційні сигнали вважаються сигналами відкритого доступу, надаються суб'єктам правових відносин, які реалізують свої права на інформацію у сфері навігаційної діяльності, без обмеження, на безоплатній основі, без системи контролю та реєстрації [17]. Виходячи з принципу безоплатності для використання навігаційних сигналів, суб'єкт обмежений лише своїми технічними можливостями, тобто при наявності необхідного обладнання він може оперативно отримувати навігаційні сигнали майже у будь-якому куточку світу. Тут йдеться про доступність навігаційного сигналу, але не про навігаційну діяльність взагалі.

Незважаючи на існуючу практику дотримання принципу безоплатності у наданні сигналу, але за певних обставин, наприклад, під час введення режиму воєнного стану можуть бути введені можливі обмеження у дотриманні зазначеного принципу.

Принцип універсальності добре відображений у російському навігаційному законодавстві [18]. Суб'єктами правових відносин у сфері навігаційної діяльності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які забезпечують створення та функціонування засобів навігації та об'єктів навігаційної діяльності, а також фізичні та юридичні особи, які надають і отримують послуги в сфері навігаційної діяльності у відповідності з цивільним законодавством. Виходячи з того, що принципами безоплатності та універсальності не встановлюються жодні суб'єктні обмеження, законодавець залишає за собою право на введення деяких обмежень, що стосуються територій та об'єктів, для яких встановлено особливий режим безпечного функціонування.

Наступним галузевим принципом зв'язкового права є **принцип дотримання балансу інтересів особистості і держави у сфері комунікації**, тобто дотримання рівноваги потреб особистості, суспільства і держави стосовно позиціонування і навігаційної діяльності. Користувачі навігаційного сигналу – фізичні та юридичні особи – мають потребу в отриманні відомостей щодо їх власного місцезнаходження або отриманні інформації про оточуюче їх середовище для забезпечення власних інтересів. Особистість має свободу у пошуці необхідної інформації та реалізує у цій сфері власні конституційні права і свободи у повній мірі за умови, коли вона має доступ до необхідних відомостей, які вона може використовувати у своїй діяльності на свій розсуд. Держава, будучи суб'єктом відносин у галузі зв'язку, зацікавлена у створенні умов для забезпечення власних публічних інтересів у сфері комунікації.

Принцип забезпечення інформації реалізується шляхом розміщення уповноваженим на це органом виконавчої влади на своєму офіційному сайті або в друкованому засобі інформації обов'язкової інформації про послуги в сфері навігаційної діяльності, що надаються відповідно до стандартів державних послуг, а також про самі стандарти державних послуг у сфері навігаційної діяльності. Крім того, цією нормою не обумовлюються ні терміни, ні порядок розміщення відповідної інформації, ні відповідальність за порушення у виконанні даної норми. Незважаючи на те, що Державним космічним агентством України розроблено проект Закону «Про державне регулювання у сфері супутникової навігації» [19], інформаційна підтримка принципу забезпечення інформацією сьогодні не здійснюється в повній мірі.

Принцип цільової орієнтованості. Можливості супутникової навігації спрямовані на вирішення завдань економіки, соціальної сфери, покликані підвищувати ефективність управління рухом транспортних засобів, рівень безпеки перевезень пасажирів, спеціальних і небезпечних вантажів,

проведення геодезичних і кадастрових робіт. Напрями застосування технологій у сфері навігації та позиціонування постійно розширюються, вирішуючи проблеми комфорту і безпеки населення. Наприклад, за допомогою застосування технології ГЛОНАСС незрячі люди можуть точно визначати своє місцезнаходження, використовуючи при пересуванні відповідні навігатори [20]. Але найголовнішим завданням, що стоїть перед глобальною інформаційною системою навігації, є забезпечення безпеки держави. На даний момент у світі існують дві навігаційні системи з аналогічним ступенем впровадження у військовому секторі – це російська система ГЛОНАСС та американська система GPS. Можливості, які надаються сучасним устаткуванням, дозволяють застосовувати навігаційну діяльність, як у режимі навчання, так і в реальних бойових діях.

Із принципу цільової орієнтованості випливає **принцип розумно-го співвідношення відкритості інформації і обмеження в доступі**. Цей принцип формується двома протилежностями: надмірною відкритістю (навігаційний сигнал може отримувати будь-яка особа) або можливою надмірною закритістю, невизначеністю та непоінформованістю. Тобто те, що Міністерства оборони Росії або США залишають за собою право обмежити використання цивільними особами сигналів супутникової системи, допускає можливість повної ентропії навігаційного сигналу.

Принцип повноти обробки та оперативності надання інформації, отриманої за допомогою сигналів супутникової системи означає обов'язок будь-якої державної структури або органу місцевого самоврядування збирати, накопичувати і зберігати інформацію в повному обсязі відповідно до встановленої для неї компетенції, а також надавати у встановлені терміни споживачам всю запитувану інформацію.

Принцип технологічної залежності. Процес розвитку систем навігації і позиціонування неминуче призводить до використання складної термінології з області фізики, математики, біології та інших природничих наук. У той же час правова система формується усталеними правовими традиціями, юридичними поняттями і конструкціями, заснованими на застосуванні правил формальної логіки і звичайних мовних засобів. Проте застосування відповідних приймачів викликає необхідність сприйняття термінології та найбільш оптимального варіанту запозичення в ході правового забезпечення ефективності розвитку телекомунікаційної сфери.

У наш час вчені та юристи активно займаються розробкою базових норм, що регулюють питання інформаційного обміну, як на національному, так і на міжнародному рівні. Це нове явище, у свою чергу, викликало ряд інших юридичних проблем. Маючи такі переваги, як здатність миттєво та якісно передавати будь-який об'єм інформації на великі відстані, супутникові системи зв'язку перетворилися на ефективну, універсально доступну, глобальну телекомунікаційну мережу, що пов'язує об'єкти, які знаходяться далеко один від одного.

Висновки. Із започаткуванням інституту супутникового зв'язку, набувала поширення вже інша концепція, у якій мова йшла про те, що телекомунікації, створені людиною для вирішення одних глобальних проблем, у процесі запровадження і функціонування ставлять перед нею інші глобальні проблеми, що також потребують правового регулювання. Традиційно питання правового регулювання і контролю за вітчизняними телекомунікаційними системами відносилися до внутрішнього правопорядку держави, але де факто вирішити ці питання без міжнародної взаємодії і співпраці держав у цьому напрямку було неможливо. Це підтверджує очевидність необхідності розробки єдиних правил і принципів, міжнародної координації дій з проведення процедур уніфікації і гармонізації внутрішніх законодавств у галузі регулювання телекомунікації. Розповсюдження технологій і засобів дистанційного зв'язку відбувається далеко за межами кордону однієї держави, тому використання норм лише національних законів вже не є достатнім. Введення й використання на міжнародному рівні послуг супутникового зв'язку вимагає чималих правових зусиль усіх зацікавлених держав для впровадження якісного інформаційного обміну між собою.

Література:

1. Окинавская Хартия глобального информационного общества // Дипломатический вестник. – 2000. – № 8. – С. 51-56.
2. Устав Международного союза электросвязи, Конвенция Международного союза электросвязи // Сборник основных текстов документов Международного союза электросвязи, принятых полномочной конференцией. – Женева, – 2011. – С. 42-45.
3. Конвенция о распространении несущих программы сигналов, передаваемых через спутники // Международные нормативные акты Юнеско. М., 1993. – С. 465-469.
4. M. Capderou. Satellites, Orbits and Missions. Springer Verlag France. Paris, France, 2005.
5. A. A. L. Andrade. The Global Navigation Satellite System: Navigating into the New Millennium (Ashgate Studies in Aviation Economics and Management), Ashgate Pub Ltd, 2001, ISBN: 0754618250.
6. B. Hofmann-Wellenhof, H. Lichtenegger, E. Wasle. GNSS-Global Navigation Satellite Systems (GPS, Glonass, Galileo and more), Springer, Wien, New York, 2008.
7. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – Вып. XXXI. – М., 1977. – С. 544-589.
8. Селезньова О. Щодо бачення системи інформаційного права (пропозиції зі структурним підходом // Юридична Україна. – 2011. – № 7. – С. 9-12.
9. Кандауров Д. В., Щепотьев А. В. Комментарий к Федеральному закону от 14 февраля 2009 г. № 22-ФЗ «О навигационной деятельности» (постатейный). – «Юстицинформ», 2009 г. // Информационно-правовой портал «ГАРАНТ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.garant.ru/5746620>.

10. Принципы, касающиеся дистанционного зондирования Земли из Космоса / Международное космическое право : учебник. Отв. ред. Г.П. Жуков, Ю.М. Колосов. – М.: Международные отношения, 1999. – С. 279-284.
11. Принципы, касающиеся дистанционного зондирования Земли из космоса / Словарь международного космического права / Под. ред. В. С. Верещетина. – М. : Международные отношения. – 1992. – С. 190-191.
12. В. Hofmann-Wellenhof, K. Legat, M. Wieser. Principles of Positioning and Guidance. Springer, Wien New York, 2003.
13. Абдурахманова Ш. А. Перспективы глобальной спутниковой системы управления аэронавигацией // Вестник российского университета дружбы народов. Серия: юридические науки. – М. : РУДН, 2006, № 3. – С. 113.
14. Устав ООН от 26 июня 1945 года Текст. // Действующее международное право. В 3 т. Составители Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Издательство Московского независимого института международного права, 1996. – Т. 1. – С. 7-31.
15. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / В. С. Цимбалюк, В. Д. Гавловський, В. М. Брижко та ін.; за ред. М. Я. Швеця, Р. А. Калюжного та П. В. Мельника, 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Знання, 2009. – С. 190.
16. Всеобщая декларация прав человека / Декларация прав человека и гражданина / Составит. Оборотов Ю. М. – Одесса : «Юридическая литература», 2006. – С. 87-96.
17. Марущак А. Платня за доступ до інформації: закономірність чи винятковість? / Видавнича організація «Юстиніан» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2417>.
18. О навигационной деятельности: Федеральный закон Российской Федерации от 14 февраля 2009 г. – № 22 // Российская Газета. – 2009. – 18 фев.
19. Концепція проекту Закону України «Про державне регулювання у сфері супутникової навігації», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 1-р. // Урядовий кур'єр. – № 3. – від 05.01.2013.
20. Севостьянов В. Л., Ильин А. С. Целевая ориентированность ГЛОНАСС // Вестник ГЛОНАСС. – № 1. – 2011.

Галаган Е. Я. Международно-правовая природа глобальных информационных систем навигации и позиционирования

Аннотация. В статье исследуются глобальные информационные системы навигации и позиционирования института спутниковой связи в области информационного права, предоставляются предложения относительно международно-правового регулирования отношений в сфере навигации и позиционирования, предложено авторское определение и классификация ряда международно-правовых принципов, которые распространяют свое действие на международную коммуникацию.

Ключевые слова: институт спутниковой связи, системы навигации и позиционирования, принципы глобальных информационных систем.

Halahan O. International legal nature of global information systems of navigation and positioning

Summary. The article investigates the global informational systems of navigation and positioning of the satellite communications institute in the field of information law, provided suggestions for the international legal regulation of relations in the field of navigation and positioning, prompted the author's definition and classification of a number of international legal principles that extend the action to the international communication.

Key words: Institute of satellite communications, navigation and positioning systems, the principles of global information systems.

УДК 341.1.8

КЛАК О.Г.,

аспірант кафедри міжнародного права
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА СКОРОЧЕННЯ ВИКИДІВ ПАРНИКОВИХ ГАЗІВ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової бази Європейського Союзу щодо викидів парникових газів в атмосферу. Автор розкриває суть та зміст основоположних нормативних документів ЄС у цій сфері.

Ключові слова: Європейський Союз, парникові гази, викиди парникових газів.

Постановка проблеми. Зміна клімату Землі з кожним роком стає все важчим випробуванням для людства. Доказом таких змін на нашій планеті є збільшення середньої температури, танення льодовиків, часті періоди повеней та засух. Ризики для планети та для майбутніх поколінь настільки великі, що існує термінова потреба дії.

Особливої уваги розробленню та реалізації заходів забезпечення екологічної безпеки, зокрема через правове регулювання, приділяється на рівні Європейського союзу. І хоча європейське екологічне право – порівняно нова галузь європейського права, воно динамічно розвивається усі останні роки під впливом міжнародно-правових процесів. Європейський Союз уже декілька років веде активну боротьбу зі зміною клімату як на внутрішній, так і на міжнародній арені. Така боротьба є пріоритетним завданням його кліматичної політики. Окрім того, ЄС включив у свою сферу діяльності обмеження викидів парникових газів з метою досягнення наступних результатів: ефективнішого використання екологічно чистих носіїв енергії, зменшення викидів та досягнення збалансування у транспортній системі, залучення підприємств до відповідальності без нанесення шкоди їх конкурентоспроможності, досягнення кліматозберігаючого землевпорядкування та ведення сільського господарства, створення сприятливих умов для досліджень та впровадження нововведень. Така практика ЄС є цікавою для України, якій потрібно сформулювати власну дієву кліматоохоронну стратегію. Враховуючи глобальний характер екологічних проблем, становлення та

реалізація національної екологічної стратегії неможливі без врахування міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень. За останні роки значно збільшилась увага українського наукового кола до міжнародного екологічного права. Окремі питання екологічної політики ЄС уже досліджувались у вітчизняній правовій літературі. Серед вітчизняних дослідників до питань правового врегулювання викидів парникових газів у Європейському союзі у своїх працях зверталися О. Акментина, І. Андрущенко, О. Биченко, М. Медведєва, М. Микієвич, Н. Андрусевич, Т. Будякова, О. Вишняков, В. Качурінер та інші. Незважаючи на значну кількість публікацій з цієї тематики, цілісне дослідження правової бази Європейського союзу щодо викидів парникових газів у галузевій літературі досі не отримало свого розвитку. Спроба комплексного дослідження такого законодавства та обґрунтування дієвої системи щодо скорочення викидів парникових газів у Європейському союзі стала **завданням** цієї статті.

Викладення основного матеріалу. Політика Європейського Союзу у сфері навколишнього середовища здійснюється поетапно шляхом прийняття так званих Програм дій з навколишнього середовища, які хоча й носять рекомендаційний характер, але завдяки встановленню чітких напрямків, цілей і принципів екологічної політики Європейського Співтовариства, разом з їх детальним описом і графіком реалізації сприяють розвитку та імплементації екологічного законодавства [1, ст. 13]. Таких програм Європейський Союз розробив уже сім: перша з них була прийнята ще у 1973 році, а сьома – у 2007 році.

У рамках реалізації цих програм було прийнято ряд законодавчих актів, які стосуються якості повітря та регулюють викиди парникових газів у межах співтовариства. Серед таких актів слід відзначити Директиву Ради 80/779/ЄЕС 1980 року про граничні норми якості повітря та настановні величини сірчастого газу й зважених частинок, Комюніке Комісії 1995 року щодо стратегії Євросоюзу зі зменшення викидів CO₂ пасажирськими автомобілями та збільшення економії пального, Директива Ради 96/62/ЄС щодо оцінки та управління якістю атмосферного повітря, Директива Ради 99/30/ЄС щодо граничних обсягів двооксиду сірки, двооксиду азоту та оксидів азоту, пилових часток та свинцю у оточуючому повітрі, Директива Ради 2000/25/ЄС про дії, які необхідно вжити проти викидів газоподібних та пилових забруднюючих речовин двигунами, які встановлюються на сільськогосподарські та лісогосподарські трактори, Рішення Ради 93/389/ЄЕС 1993 року щодо механізмів контролю викидів вуглекислого газу та інших парникових газів у Співтоваристві, Директива Ради 93/76/ЄЕС 1993 року спрямована на обмеження викидів вуглекислого газу шляхом підвищення ефективності використання енергії [2].

Після ратифікації Рамкової конвенції зі зміни клімату у 1993 році Європейська Комісія прийняла у 2000 році Європейську програму зі зміни клімату з метою визначення та розвитку усіх необхідних елементів стра-

тегії ЄС для імплементації Кіотського протоколу, який був ратифікований Співтовариством у 2002 році. Усі країни-учасниці цього протоколу зобов'язались у період з 2008 по 2012 роки спільно зменшити загальні викиди парникових газів у світі на 5%. Країни Європейського союзу в свою чергу прийняли зобов'язання знизити викиди парникових газів на 8% протягом цього періоду [3, ст. 25-26].

Європейський Союз проявляє неабияке прагнення обмежити забруднення повітря у глобальних масштабах. З цією метою він розвиває можливі механізми для досягнення цілей, поставлених Рамковою конвенцією 1992 року та на практиці застосовує механізми Кіотського протоколу. З метою імплементації норм Кіотського протоколу у межах Євросоюзу приймаються такі нормативні документи, як Директива Європейського парламенту та Ради 2003/87/ЄС 2003 року, яка створює схему торгівлі квотами на викиди парникових газів та Рішення Європейського парламенту та Ради 280/2004/ЄС 2004 року відносно механізму контролю за викидами парникових газів Співтовариством та імплементації Кіотського протоколу. Останнім рішенням було впроваджено систему спостережень за усіма антропогенними викидами парникових газів, викиди яких не були врегульовані у Монреальському протоколі щодо речовин, які руйнують озоновий шар. Також цим рішенням була організована система імплементації норм Рамкової конвенції 1992 року та Кіотського протоколу. Система оцінювання позитивних результатів, досягнутих Співтовариством у сфері скорочення викидів та правила подання звітів Співтовариством до Секретаріату Рамкової конвенції щодо змін клімату [4]. Держави-члени ЄС в свою чергу вносили зміну до національного законодавства з метою приведення його у відповідність з вищеназваними директивами. Такі кроки Європейського союзу призвели до істотних успіхів у боротьбі зі зміною клімату.

Європейський Союз у 2005 році розробив реалістичну кліматичну стратегію [5] та запропонував конкретні заходи для обмеження збільшення середньої температури Землі в рамках двох градусів у порівнянні з доіндустріальним періодом. Сформована стратегія по подоланню змін клімату поставила перед країнами ЄС численні завдання: вони повинні протистояти кліматичній загрозі; боротьба зі змінами клімату повинна відбуватися за участю якомога ширшого кола міжнародних акторів; необхідно впроваджувати інноваційні технології, щоб змінити продуктивність та розхід енергії у промисловості; важливою є робота щодо пристосування країн до невідворотних змін кліматичних умов. На основі цієї стратегії були розроблені численні нормативні акти з метою виконання поставлених завдань.

У 2007 році ЄС розробив іншу стратегію щодо заходів боротьби з змінами клімату до 2020 року [6]. У цьому документі визначені як внутрішньоєвропейські цілі (наприклад, зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів та щодо проведення політичних заходів по кліматичним питанням), так і міжнародні (в першу чергу йдеться про переговори щодо

наступної міжнародної угоди після Кіотського протоколу). ЄС прийняло рішення про зниження викидів парникових газів на 20% до 2020 року від рівня 1990 року всередині ЄС незалежно до рішень в рамках Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату. У випадку досягнення міжнародної угоди по зниженню викидів парникових газів на період після 2012 року ЄС візьме зобов'язання щодо зменшення викидів парникових газів на 30% від рівня 1990 року. В березні 2008 року комісія ЄС презентувала схему розподілу зусиль на зниження викидів парникових газів між 27 країнами співтовариства. Усі викиди парникових газів поділено на 2 групи: перша – викиди від підприємств, що входять в Європейську Систему Торгівлі Викидами і друга – інші викиди парникових газів. До першої групи включені великі енергетичні та промислові підприємства. Кожне підприємство отримує ліміт дозволів на викиди парникових газів, який є меншим, ніж потрібно підприємству. Це створює попит на додаткові дозволи на викиди і формує ринкову ціну одиниці скорочення викидів. Підприємство може або впроваджувати додаткові заходи зниження викидів на своєму виробництві, або купувати дозволи на викиди у іншого підприємства в ЄС, що входить в систему Європейську Систему Торгівлі Викидами, або купити одиниці скорочення викидів в рамках механізму спільного впровадження або чистого розвитку. Головним чинником у виборі джерела додаткових дозволів для підприємств є економічний фактор. Якщо підприємство під кінець року перевищує ліміт викидів парникових газів, то воно платить штраф в розмірі 100 євро за кожен тону викидів CO₂. До другої групи парникових газів потрапили усі інші джерела викидів: сектор транспорту, середні та малі підприємства, сільське господарство, тощо. За базовий рік для визначення зобов'язань на зниження викидів парникових газів для країн було обрано 2005 рік. Основний аргумент саме такого базового року, а не 1990, як в Кіотському протоколі – найбільш повна інформація інвентаризації саме за 2005 рік. Такий підхід розподілу викидів на 2 групи виявився найбільш прийнятним: сектори Європейської системи торгівлі викидами, що в усіх країнах оперують на більш-менш рівних конкурентних умовах повинні виконувати єдині вимоги. Щодо другої групи викидів парникових газів, то їх вже розподілено зважаючи на економічні можливості та технологічні показники кожної з країн.

У рамках цієї стратегії було прийнято Рішення Європейського парламенту та Ради 406/2009/ЄС 2009 року щодо зусиль країн-членів по скороченню викидів парникових газів з метою виконання зобов'язань Співтовариства по скороченню викидів парникових газів до 2020 року. У цьому рішенні визначено, який мінімальний вклад повинні зробити країни-члени щодо скорочення викидів парникових газів у період з 2013 по 2020 роки. Зазначено, що у цей період викиди кожної окремої країни рік за роком повинні зменшуватись у порівнянні з відповідним щорічним звітом. Країни-члени ЄС для виконання своїх зобов'язань можуть застосовувати такі форми кредитування для скорочення викидів парникових газів: сер-

тифікати на скорочення викидів та одиниці скорочення викидів, які були прийняті Директивою 2003/87/ЄС на період 2008-2012; сертифікати на скорочення викидів, які видаються на реалізовані проекти по скороченню викидів парникових газів у менш розвинених державах; строкові та довгострокові сертифікати на скорочення викидів з дослідницьких проектів [7].

Висновки. З вищесказаного зрозуміло, що еволюція екологічної політики Європейського Союзу сформувала чіткі підходи до проблем навколишнього середовища і сприяла становленню ЄС в якості впливового суб'єкта міжнародної екологічної політики. Європейський Союз є активним учасником міжнародного процесу щодо скорочення викидів парникових газів, який відповідально ставиться до прийнятих на себе зобов'язань згідно з міжнародними договорами. Окрім активної міжнародної діяльності у цій сфері, ЄС створив власну систему, розробив механізми та намітив цілі щодо результативного скорочення викидів парникових газів у атмосферу. У центрі діяльності органів ЄС стоїть зниження рівня парникових газів у атмосфері. Європейський Союз за допомогою налагодженої системи контролю постійно контролює емісію та імисію парникових газів. З метою досягнення поступового зниження викидів парникових газів Європейський Союз впровадив систему торгівлі квотами на такі викиди, яка ґрунтується на стандартах ринкової економіки.

Прослідковуючи активність створення та реалізації норм щодо захисту навколишнього середовища, а особливо щодо скорочення викидів парникових газів, на міжнародному та європейському рівнях можна припустити, що міжнародне екологічне право у майбутньому розвиватиметься у напрямку регіоналізації.

Література:

1. Акментина О. Г. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському союзі та в Україні / [Акментина О. Г., Андрущенко І. М., Биченко О. Ю. та ін.]; за заг. ред. к. е. н. В. Г. Дідика. – К., 2007. 579 с.
2. Збірник нормативно-правових актів Європейського союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Львів, 2004. – 192 с.
3. Ekardt F. Landnutzung, Klimawandel, Emissionshandel und Bioenergie. – Berlin : Lit Verlag, 2010. S. 120.
4. Рішення Європейського парламенту та Ради 280/2004/ЄС 2004 року відносно механізму контролю за викидами парникових газів Співтовариством та імплементації Кіотського протоколу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/environment/tackling_climate_change/l28044_de.htm.
5. Європейська стратегія успішної боротьби з глобальною зміною клімату {SEK (2005) 180} [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=de&type_doc=COMfinal&an_doc=2005&nu_doc=35.
6. Стратегія по утриманню кліматичних змін у межах 2 градусів за Цельсієм – Шляхи вирішення у майбутньому до 2020 року та в подальшому [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0002:DE:NOT>.

7. Рішення Європейського парламенту та Ради 406/2009/ЄС 2009 року щодо зусиль країн-членів по скороченню викидів парникових газів з метою виконання зобов'язань Співтовариства по скороченню викидів парникових газів до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32009D0406:EN:NOT>.

Клак Е. Г. Европейская система снижения выбросов парниковых газов: правовой аспект

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой базы Европейского Союза относительно выбросов парниковых газов в атмосферу. Автор раскрывает суть и содержание основополагающих нормативных документов ЕС в этой сфере.

Ключевые слова: Европейский Союз, парниковые газы, выбросы парниковых газов.

Klak O. European system for greenhouse gases reduction: legal aspects

Summary. The article is devoted to the analysis of legal base of the European union about the greenhouse gas emissions in an atmosphere. An author exposes essence and maintenance of fundamental normative documents of EU in this sphere.

Key words: European Union, greenhouse gas, greenhouse gas emissions.

УДК 341.226

РАСКАЛЄЙ М. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
НУ ДПС України,
н.с. НДІ фінансового права

ОКРЕМІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПОВІТРЯНОГО ПРАВА. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню окремих зобов'язань держав у сфері міжнародного повітряного права та їх значимості для подальшого розвитку держави.

Ключові слова: зобов'язання, ліцензія, міжнародне повітряне право, міжнародні перевезення, суверенітет.

Постановка проблеми. Глобальний розвиток міжнародних відносин у всіх галузях життя, втому числі і зовнішньоекономічних, в останні роки сприяла появі цілого ряду нових тенденцій, втому числі в галузі міжнародного повітряного права. Найбільш важливими з них є питання лібералізації та «дерегулювання» повітряного простору, які перетинаються з питаннями суверенітету держав та виконанням ними зобов'язань у сфері міжнародного повітряного права.

Актуальність теми дослідження. Процеси інтеграції, будучи характерними для сьогодення, дуже щільно пов'язані з вищезазначеними тенденціями та мають не абиякий вплив на виконання державами взятих на себе зобов'язань у сфері міжнародного повітряного права з урахуванням суверенних прав держав та їх економічних інтересів.

Стан дослідження. Безперечно, повітряний простір та порядок врегулювання діяльності в ньому цікавлять людство з давніх давен. Серед науковців та практиків, які присвятили свої праці питанням міжнародного повітряного права, можна окремо зазначити Є.М. Аметистова, М.В. Буроменського, В.Г. Буткевича, Р.С. Гаваладзе, В.Н. Денисова, В.І. Євінтова, І.І. Лукашука, А.С. Мацко, М.В. Миронова, П.М. Рабиновича, А.М. Талалаєва, Л.Д. Тимченка, Г.І. Тункіна, Г.Р. Халімова, Н.І. Цись, С.В. Черниченко, Л.М. Шестакова та ін. Водночас більшість наукових досліджень, що проводилися, були спрямовані на аналіз окремих питань та етапів розвитку міжнародного повітряного права. Проте питання зобов'язань у міжнародному повітряному праві в умовах сьогодення потребує окремої уваги, оскільки його врегулювання безпосередньо впливає

на подальший розвиток держави в цілому.

Метою та завданням статті є дослідження специфіки як самої природи окремих зобов'язань у сфері міжнародного повітряного права, та їх виконання, а також вплив їх реалізації на подальший розвиток як самої галузі, та і держави взагалі.

Виклад основного матеріалу. Існування держав і необхідність у їх взаємодії зумовили об'єктивну потребу регулювати відносини між ними правовими засобами. Тривалий період в історії міжнародних відносин держави були єдиними їх учасниками, тобто суб'єктами міжнародного права. В основі міжнародної правосуб'єктності держав лежить особлива політико-правова властивість – суверенітет. Під суверенітетом держав необхідно розуміти верховенство на своїй території й незалежність у міжнародних відносинах. Ця властивість визначає характер прав і обов'язків держав як суб'єктів міжнародного права.

Діяльність у галузі цивільної авіації регулюється на території (у межах) певної країни, тобто підпадає під державне регулювання. Активна робота саме на цьому рівні є найбільш актуальним питанням для України.

Серед основних міжнародних зобов'язань держав у галузі забезпечення виконання діяльності у повітряному просторі на національному рівні, тобто у межах державної території найбільш вагомим значення набуває розробка політики, правил і положень (щодо вирішення питань, що виникають під час користування повітряним простором) з їх відповідним правовим регулюванням (прийняття відповідних положень, нормативних актів тощо) та системою організаційних заходів, спрямованих на забезпечення виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань відповідно до прийнятого політичного курсу.

Україні належить повний та виключний суверенітет над повітряним простором, який є частиною її території. Використання повітряного простору відбувається за допомогою спеціального режиму, який потребує на сьогодні певного впорядкування та узгодження з міжнародними нормами.

При виконанні повітряним судном польоту в міжнародному просторі юрисдикцію щодо нього протягом усього часу польоту здійснює та держава, де зареєстровано повітряне судно (держава реєстрації повітряного судна). Перебуваючи у міжнародному повітряному просторі, повітряне судно є недоторканим і незалежним від будь-якої держави, за винятком тієї, де воно зареєстроване. Тобто повітряне судно підкорюється і діє лише на підставі законів держави, у межах суверенного простору якої воно перебуває. Використання міжнародного простору регулюється міжнародними правилами. Імплементуючи норми міжнародного повітряного права на національному рівні щодо питань виконання польотів повітряних суден у повітряному просторі України, було розроблено та прийнято певні нормативні акти. Так, виконання польотів повітряних суден у повітряному просторі України регламентується Правилами польотів у повітряному просторі України, які поширюються на всіх користувачів повітряного простору України [1; 2]. Щодо польотів, під час яких пові-

тряні судна перетинають державний кордон України та іншої держави, то вони належать до міжнародних польотів і здійснюються на підставі міждержавних домовленостей і міжнародних угод [3]. Щодо нерегулярних міжнародних польотів, то такі польоти можуть виконуватися за спеціальними сертифікатами та ліцензіями. Зауважимо, що видання таких тимчасових сертифікатів та ліцензування діяльності у галузі використання повітряного простору є одним з найголовніших питань, на які необхідно звертати увагу державам у процесі сприяння подальшому розвитку вітчизняної галузі повітряних перевезень. Порядок видачі таких дозволів визначається відповідно до Порядку надання і анулювання прав на експлуатацію повітряних ліній [4]. Переліт повітряними суднами державного кордону України, як і кордону будь якої іншої держави здійснюється спеціально виділеними коридорами. Переліт державного кордону України поза спеціально виділених повітряних коридорів, якщо це не передбачено міжнародною угодою або іншими нормативними актами України, заборонено. Прикладом порушення цієї норми, закріпленої на міжнародному рівні, є повчальний випадок з корейськими авіалініями [5].

За останні декілька років Україна почала прискореними темпами рухатись у напрямі інтеграції з європейськими державами, у тому числі це стосується такої суспільно важливої галузі, як транспортна, зокрема авіаційна. Авіатранспорт набуває дедалі більшого значення у розвитку зовнішньоторгівельних, зовнішньоекономічних зв'язків та реалізації геополітичного потенціалу України як транзитної держави. Зростання обсягів перевезень в умовах лібералізації повітряного простору спостерігається як на внутрішніх, так і на міжнародних авіалініях, що в свою чергу вимагає дотримання основних зобов'язань держав у сфері міжнародного повітряного права. Але на сьогодні транспортна система України не повною мірою готова до забезпечення перевезень у таких обсягах насамперед через недостатній розвиток нормативно-правової бази і низький інвестиційний потенціал транспортно-дорожнього комплексу (ТДК), внаслідок чого збільшується зношеність технічних засобів, погіршується їх структура, не забезпечується належна безпека руху, зростає негативний вплив діяльності транспорту на навколишнє природне середовище та здоров'я. А якщо взяти до уваги ще й жорстку конкуренцію, яка існує в світі, то можна помітити, що все це призводить до витіснення українських перевізників з міжнародних ринків транспортних послуг, зниження якості обслуговування вітчизняних підприємств і населення, що, у свою чергу, створює реальну загрозу економічній безпеці держави.

Безперечно, загальний стан кожної конкретної держави, який охоплює її географічне розташування, розмір території, внутрішню та зовнішню політику та рівень національного розвитку тощо, має суттєвий вплив на стан та подальший розвиток авіаційної галузі, а отже і на виконання зобов'язань держави у сфері міжнародного повітряного права. Але все ж таки імплементація норм міжнародного повітряного права на національному рівні повинна бути спрямована на забезпечення безпеки як національних, так і міжнарод-

них польотів, дотримання міжнародних вимог щодо повітряного транспорту, який використовується у міжнародному сполученні, загальну регламентацію діяльності у повітряному просторі тощо. Держава повинна спрямувати свої зусилля на те, щоб забезпечити створення умов для успішного розвитку повітряної галузі, сприяти національному розвитку, максимально забезпечити зайнятість населення, транспортні потреби зовнішньої торгівлі та отримання прибутку, забезпечити розвиток інших галузей, діяльність яких пов'язана з авіацією (наприклад, розвиток туризму) тощо.

В Україні законодавство, яке регулює діяльність у галузі використання повітряного простору, вже є. Про це свідчить той факт, що концептуальний підхід до становлення правової регламентації використання повітряного простору в Україні вперше втілено у Правилах про повітряні пересування у повітряному просторі над територіями РРФСР та її територіальними водами, що були затверджені РНК 17 січня 1921 р. Цей документ потрібно розглядати й як першу кодифікацію радянського повітряного права. Після утворення СРСР дія Правил поширилася на всю територію СРСР, у тому числі територію радянської України. З прийняттям Правил розпочинається формування відповідних інститутів повітряного права в СРСР [6]. Після цього вже приймалася велика кількість нормативних актів, у тому числі і повітряних кодексів, міжнародних конвенцій та багатосторонніх угод з питань співробітництва у галузі експлуатаційної, комерційної та фінансової діяльності підприємств авіатранспортної галузі. Але лише з затвердженням 1983 р. Повітряного кодексу СРСР була визначена система повітряного законодавства, що складалася із взаємопов'язаних правових інститутів, визначених у цьому Кодексі [7].

Бурхливий розвиток повітряного права України як незалежної держави розпочинається з 1993 р., тобто з часу прийняття Повітряного кодексу України. Проте відтоді відбулося чимало подій. Наприклад, Україна стала членом Європейської конференції цивільної авіації (ЕСАС), членом Європейської організації з безпеки аеронавігації (Євроконтроль), стала кандидатом у члени об'єднаних авіаційних влад (JAA) тощо. Такий стан безперечно вимагав внесення відповідних змін до законодавства у галузі авіації з метою належного виконання взятих на себе зобов'язань. Над цим питанням тривалий час працювали науковці та практики, намагаючись створити такий нормативний акт, який би цілковито відповідав міжнародним нормам і стандартам, а також сприяв забезпеченню виконання Україною взятих на себе зобов'язань за міжнародними договорами й угодами у галузі повітряного права. В результаті їх роботи 19 травня 2011 року було прийнято новий Повітряний кодекс України [3].

Водночас забезпечення ефективного процесу імплементації норм міжнародного права у внутрішньому законодавстві держави є запорукою ефективності співробітництва, в даному випадку України із зарубіжними державами взагалі. Таким чином, вважаємо за доцільне погодитись з думкою про те, що для запобігання виникненню конфліктів та ефективного

провадження процесу виконання зобов'язань держав у сфері міжнародного повітряного права, до розроблення проектів міжнародно-правових документів необхідно залучати представників тих рівнів, до відання яких належить відповідна сфера діяльності [8], тобто тих, хто безпосередньо забезпечуватиме виконання зобов'язань за міжнародними договорами.

Проте в умовах процесів лібералізації та глобалізації та подальшого забезпечення виконання державою зобов'язань у сфері міжнародного повітряного права, важливого значення на сьогодні набуває розв'язання питання розгляду та прийняття рішень щодо отримання дозволів (як національними та зарубіжними авіаперевізниками, так і посередниками у галузі повітряних перевезень) на надання послуг комерційних повітряних перевезень як на постійній основі, так і протягом тривалого часу (йдеться про регулювання питання видачі ліцензії); а також вирішення питань надання дозволів, введення обмежень, відмови у видачі або відкликання дозволів на особисті тарифи тощо (питання регулювання спеціального дозвільного процесу). Річ у тому, що ліцензування у повітряній галузі складається з розгляду та прийняття рішень за заявками як національних, так і іноземних авіаперевізників щодо отримання дозволів на надання послуг з комерційних повітряних перевезень на постійній основі протягом тривалого часу. До таких можна віднести дозвіл на здійснення регулярних перевезень на конкретному маршруті, або ліцензування діяльності вантажних експедиторів, або туристичних фірм тощо. Перед тим як оформити ліцензію (дозвіл), відповідний орган повинний дати оцінку політико-правового стану щодо вирішення даного питання. Під ліцензією (дозволом) розуміється ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку у разі його встановлення Кабінетом Міністрів України за умови виконання ліцензійних умов [9]; тобто це офіційний дозвільний документ правомочного органу влади щодо виконання певної послуги або здійснення певної комерційної діяльності. Строк та умови дії та видачі ліцензії встановлюються національним законодавством держави. Однак за загальним правилом при прийнятті відповідного рішення державним органам необхідно обов'язково враховувати наявність у даного перевізника національного права власності та контролю; відповідно до міжнародних норм – придатність заявника виконувати діяльність, щодо якої необхідно видати даний документ; наявність висновку про те, що надання такого дозволу забезпечуватиме реалізацію інтересів суспільства; міжнародними договорами можуть також передбачатися й інші положення, які потрібно врахувати при прийнятті рішення. Крім того, якщо йдеться про надання ліцензії на здійснення діяльності, пов'язаної з міжнародними перевезеннями, обов'язково потрібно враховувати права, які має держава, що надає таку ліцензію за міжнародним договором про повітряні перевезення.

Якщо питання надання ліцензії виникає стосовно іноземного пере-

візника, то при його розгляді необхідно брати до уваги здатність заявника дотримуватися відповідних національних правил і законів. Отже, за невідповідності національного законодавства міжнародним вимогам виникають певні труднощі, пов'язані з подальшим розвитком повітряної галузі. У такому стані, зокрема, перебуває Україна.

Крім зазначених питань, в умовах всеохоплюючих процесів глобалізації та лібералізації, в якості особливих зобов'язань держав у сфері міжнародного повітряного права, доцільно також враховувати принципи ввічливості та взаємності, притаманні повітряному праву [10]. При цьому під ввічливістю розуміють належну повагу влади однієї держави до офіційних актів іншої. Така ввічливість у міжнародному повітряному праві може полягати у наданні певного права або пільги іноземній авіакомпанії без взаємності з боку іншої держави. Тобто без розрахунку на рівноцінне ставлення до власної авіакомпанії з боку іншої держави. Всупереч цьому поняттю під взаємністю розуміють надання певних пільг іноземному перевізникові, але за умови надання рівноцінних пільг іноземною державою власним авіаперевізникам. Прикладом може слугувати надання дозволу здійснити кілька нерегулярних рейсів з метою виконання певної діяльності (як-то перевезення вантажу) або просто дозволу здійснення перельоту без інших умов. У міжнародному повітряному праві існують непоодинокі випадки застосування цих двох принципів разом. Так, у випадках, коли договір про повітряне сполучення припинив дію, а новий ще не було укладено, держава може дозволити іноземному авіаперевізнику виконувати відповідні рейси на основі ввічливості, але вимагати водночас надання таких самих прав за двосторонньою угодою власним авіакомпаніям (взаємність).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що до основних питань міжнародного повітряного права, які потребують на сьогодні окремого опрацювання, належать: статус повітряного простору; режим повітряної навігації; безпека польотів. Але при вирішенні зазначених питань потрібно враховувати нинішнє соціально-економічне становище як України, так і інших держав та визначитися не тільки з загальним напрямом, щодо якого відбуватиметься подальший розвиток у галузі повітряного права, а й з більш конкретними питаннями, що стосуються ліцензійного та спеціального дозвільного процесів, як таких, що мають значний вплив на подальший розвиток політико-правових, і економічних міжнародних відносин. Врахування цього при укладанні міжнародних угод і домовленостей повинно значно спростити виконання взятих на себе за такими угодами зобов'язань та позитивно вплинути не тільки на розвиток повітряної галузі, а як наслідок, економіки держави. Для створення умов, які б не тільки відповідали основним зобов'язанням держави у сфері міжнародного повітряного права, а й сприяли підвищенню конкурентоспроможності національних авіаперевізників та експедиторів на міжнародних і внутрішньому ринках авіатранспортних

послуг, необхідно формувати єдине правове поле діяльності підприємств транспорту з урахуванням міжнародних норм, уніфікуючи національні правові норми з міжнародним транспортним правом щодо перевезень та їх транспортно-експедиційного обслуговування, приєднавши Україну до ряду міжнародних конвенцій та багатосторонніх угод, а також визначивши ефективний механізм входження в міжнародні транспортні організації та активної участі в їх діяльності.

Література:

1. Про внесення змін до наказу Мінтрансу України від 16 квітня 2003 р. № 293 «Про затвердження Правил польотів повітряних суден та обслуговування повітряного руху в класифікованому повітряному просторі України»: наказ Міністерства транспорту України від 31 січня 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 8. – Ст. 509.
2. Про затвердження Правил польотів повітряних суден та обслуговування повітряного руху в класифікованому повітряному просторі України : наказ Міністерства транспорту України від 16 квітня 2003 р. № 293 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 20. – Ст. 896.
3. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 р. № 3393–VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 46. – Ст. 1881.
4. Про затвердження Порядку надання і анулювання прав на експлуатацію повітряних ліній : Наказ Міністерства інфраструктури України від 23 квітня 2013 р. № 245 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 38. – Ст. 1355.
5. Cass. civ. 1, 15 dec. 1981 // Korean Airlines. – 1981. – Bull. – 325 p.
6. Козловський А. А. Розвиток концепції повітряного права України: історія та сучасність / А. А. Козловський, З. І. Боярська // Юридичний вісник. – 2009. – № 3. – С. 8-12.
7. Дежкин В. Н. Воздушный кодекс СССР 1983 г. и регулирование правоотношений в гражданской авиации / В. Н. Дежкин // Государственное управление и право: история и современность : межвузовский сб. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 57-66.
8. Довгерт А. С. Гармонізація цивільного (приватного) права в Європі / А. С. Довгерт // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, жовтень, 2002 р.). – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. – С. 237-240.
9. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
10. Доклад Всемирной авиатранспортной конференции по регулированию международного воздушного транспорта: сегодня и в будущем : Doc ICAO 9644 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.icao.int/icao/en/atb/atconf5/docs/ATConf5_wp082_ru.pdf.

Раскалей М. А. Отдельные обязательства государств в сфере международного воздушного права. Состояние и перспективы

Аннотация. Статья посвящена обоснованию отдельных обязательств государств в сфере международного воздушного права и их значимости для дальнейшего развития государства.

Ключевые слова: обязательства, лицензия, международное воздушное право, международные перевозки, суверенитет.

Raskaley M. Certain obligations of countries in international air law. Status and prospects

Summary. This article is devoted to reasoning of certain obligations of countries in international air law and their significance for further development.

Key words: obligations, license, international air law, international transportations, sovereignty.

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.42

БРИНЗАНСЬКА О. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного права
Національного технічного університету
«Київський політехнічний інститут»

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджується проблема врахування правових наслідків засудження особи судом іноземної держави під час постановлення національним судом вироку щодо такої особи, яка вчинила новий злочин на території України. Автор розглядає зміст національного законодавства та міжнародних договорів України в контексті умов, за яких вирок іноземного суду береться до уваги.

Ключові слова: міжнародна правова допомога, здійснення кримінального переслідування, виконання вироку суду, вирок суду іноземної держави, правові наслідки засудження.

Постановка проблеми. Згідно з ч. 1 ст. 9 Кримінального кодексу України (далі – КК України) вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України. Водночас на підставі ч. 2 ст. 9 КК України рецидив злочинів, невідбуте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються під час кваліфікації нового злочину, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання відповідно до ч. 1 ст. 9. Зміст цього положення узгоджується зі ст. 56 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків, ратифікованої

Законом України № 172-VI від 26 вересня 2002 р., яка стверджує: «Кожна Договірна Держава приймає таке законодавство, яке вона вважає за доцільне, для того щоб надати можливість своїм судам під час винесення вироку брати до уваги будь-яке попереднє європейське судове рішення у кримінальній справі, винесене за інший злочин, після слухання звинуваченого, з тим щоб додати до цього вироку всі чи деякі наслідки, які її законодавство надає вирокам, винесеним на її території. Вона визначає умови, за яких такий вирок береться до уваги» [1]. Водночас кримінальне законодавство України не передбачає умов прийняття до уваги вироку суду іноземної держави, обмежуючись вказівкою на право суду враховувати такий вирок. Такий стан речей не можна визнати задовільним, оскільки не регламентоване законом прийняття до уваги правових наслідків вироку суду іноземної держави залишається у сфері судового розсуду або регламентується міжнародними договорами України, що порушує системність кримінального законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові наслідки засудження особи за межами України неодноразово становили предмет досліджень науковців, зокрема, Л. Брич, О. Виноградової, О. Дудорова, І. Зінченко, В. Кузнецова, А. Маланюка, П. Михайленка, В. Навроцького та інших. Проте увага вчених зосереджена виключно на окремих аспектах правових наслідків засудження, зокрема на проблемних аспектах застосування інституту повторності, а також ратифікації міжнародних договорів, які передбачають умови щодо визнання та врахування вироків національного суду. Водночас в українській кримінально-правовій літературі відсутнє комплексне дослідження умов врахування правових наслідків засудження особи за межами України під час винесення вироку національним судом.

Метою статті є розробка теоретичних положень про умови прийняття до уваги вироку суду іноземної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зі змісту ст. 9 КК України вбачається, що в ній мова йде про прийняття до уваги вироку суду іноземної держави як про *право* суду, а не обов'язок суду України. Водночас правові наслідки попереднього засудження особи національним судом враховуються під час кваліфікації вчиненого особою нового злочину або під час призначення їй покарання. Крім цього, відповідно до ст. 287 та ч. 1 ст. 291 Кримінального процесуального кодексу України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. (далі – КПК України) під час закінчення досудового розслідування клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності та обвинувальний акт своїм обов'язковим реквізитом мають правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення. Під час кваліфікації діяння як кримінального правопорушення встановленню підлягають усі ознаки, які безпосередньо закріплені у визначеній статті кримінального закону або її частині, як ознаки окремих елементів

складу злочину. Зокрема, в даному контексті передусім йдеться про такі правові наслідки повторності, як ознаки суб'єкта складу злочину, а саме такого його виду як кваліфікований склад (наприклад, ч. 2 ст. 110, ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 150-1, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України тощо). У КК України закріплені інші різновиди ознак складу злочину, які пов'язані із правовими наслідками засудження особи, оскільки відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Зокрема, кваліфікованим видом умисного вбивства є умисне вбивство, вчинене особою, яка знову позбавила життя людину, за винятком вбивства, передбаченого ст. 116, 117, 118 КК України (п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України). Крім цього, низка злочинів проти правосуддя, передбачених розділом XVIII КК України (ст. 389–393 КК України), може бути вчинена виключно спеціальним суб'єктом – особою, яка відбуває покарання, призначене обвинувальним вироком суду, а порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України) – особою, щодо якої встановлено адміністративний нагляд за звільнення з місць позбавлення волі. Отже, беручи до уваги ст. 62 Конституції України, під час здійснення правової кваліфікації органи досудового розслідування зобов'язані врахувати попередній вирок суду щодо особи. Що стосується суду, то слід зауважити наступне. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання не лише в межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 цього кодексу, а й відповідно до положень Загальної частини цього кодексу та враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання (зокрема, вчинення злочину особою повторно та рецидив злочину є обставинами, які обтяжують покарання відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України). Крім цього, ч. 5 ст. 71 КК України встановлює правила призначення покарання за сукупністю вироків саме під час вчинення засудженим двох або більше злочинів після постановлення вироку, проте до повного відбуття покарання, якими суд повинен керуватися за такого випадку. Тобто суд під час постановлення свого вироку зобов'язаний врахувати правові наслідки засудження особи національним судом. Виходячи з викладеного, є логічним, що суд України повинен був би врахувати і правові наслідки засудження особи за межами України.

Врахуванню підлягають правові наслідки засудження особи, визначені у ч. 2 ст. 9 КК України, а саме:

1) рецидив – вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин (ст. 34 КК України);

2) невідбуте покарання, яке враховується під час вчинення засудженою особою нового злочину після постановлення обвинувального вироку, проте до повного відбуття ним покарання, під час призначення судом по-

карання за сукупністю вироку (ст. 71 КК України), а також під час заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України);

3) інші правові наслідки вироку суду.

Із контексту ч. 2 ст. 9 КК України вбачається, що під формулюванням «інші правові наслідки» маються на увазі обставини, які мають значення для наступного:

1) правової кваліфікації злочину (інші, відмінні від рецидиву, види множинності злочинів – повторність та сукупність злочинів, застосування строків давності);

2) призначення покарання (сукупність вироків, наявність обтяжуючих обставин);

3) звільнення від кримінальної відповідальності;

4) звільнення від покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, закінчення строків давності виконання обвинувального вироку, звільнення від відбування покарання з випробуванням, звільнення від відбування покарання з вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років).

Водночас проблематичним видається те, що національним судом вирок суду іноземної держави може бути не врахований через відсутність інформації про те, що підсудний був засуджений іноземним судом. Цю проблему певною мірою вирішено шляхом укладення міжнародних договорів про надання правової допомоги у кримінальних провадженнях. Зокрема, відповідно до ст. 79 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р., ратифікованої Законом України № 240/94-ВР від 10 листопада 1994 р. (далі – Мінська Конвенція), кожна з Договірних Сторін буде щорічно повідомляти іншим Договірним Сторонам відомості про обвинувальні вирoki, що вступили в законну силу, винесені їй судами щодо громадян відповідної Договірної Сторони, одночасно пересилаючи наявні відбитки пальців засуджених. Крім цього, кожна з Договірних Сторін надає іншим Договірним Сторонам безкоштовно на їхнє прохання відомості про судимості осіб, засуджених раніше їй судами, якщо ці особи залучаються до кримінальної відповідальності на території запитуючої Договірної Сторони. Договірними Сторонами Мінської Конвенції, крім України, є Азербайджанська Республіка, Грузія, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан [2]. Таким чином, відповідно до міжнародних домовленостей Україна має змогу отримувати інформацію про обвинувальні вирoki, що вступили в законну силу, які винесені судами держав – Договірних Сторін Мінської Конвенції щодо громадян України, та враховувати їх під час подальшого постановлення вироку національним судом у разі вчинення нового злочину. Аналогічні за своїм змістом норми передбачені у ст. 107 Конвенції про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних та кримінальних справах від 7 жовтня 2002 р.,

укладеної в м. Кишинів, яка на теперішній час не ратифікована Верховною Радою України і не є чинною для України [3].

Крім цього, відповідно до ст. 76-1 Протоколу до Конвенції від 28 березня 1997 р., під час вирішення питань про визнання особи особливо небезпечним рецидивістом, про встановлення фактів учинення злочину повторно й порушення обов'язків, пов'язаних з умовним засудженням, відстрочкою виконання вироку або умовно-достроковим звільненням, установи юстиції Договірних Сторін можуть визнавати і враховувати вироки, винесені судами (трибуналами) колишнього Союзу РСР і союзних республік, що входили до його складу, а також судами Договірних Сторін. Проте відповідно до Закону України «Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р.» № 140/98-ВР від 3 березня 1998 р. Україна ратифікувала Протокол до Мінської Конвенції із застереженням, згідно з яким Україна не бере на себе зобов'язання визнавати і враховувати вироки, винесені судами Договірних Сторін, під час вирішення питань про визнання особи особливо небезпечним рецидивістом, про встановлення факту вчинення злочину повторно та порушення зобов'язань, пов'язаних з умовним звільненням, відстрочкою виконання вироку або умовно-достроковим звільненням [4]. Таким чином, Україна не має закріпленого обов'язку перед державами – Договірними сторонами Конвенції враховувати під час постановлення вироку національним судом вищезазначені обставини. Якщо відмова у визнанні та врахуванні вироку суду держави – Договірної сторони щодо визнання особи особливо небезпечним рецидивістом не викликає заперечень, оскільки такий інститут відсутній у кримінальному законодавстві України, то відмова у визнанні та врахуванні вироку суду держави – Договірної сторони щодо встановлення факту вчинення злочину повторно та порушення зобов'язань, пов'язаних з умовним звільненням, відстрочкою виконання вироку або умовно-достроковим звільненням викликає сумнів.

Що стосується двосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги, укладених між Україною та іноземними державами, то слід зауважити, що жоден із договорів не передбачає прямого зобов'язання України щодо врахування вироків іноземного суду. Зокрема, відповідно до ст. 27 і 28 Договору між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах, який набув чинності 19 січня 1994 р., Договірні Сторони на підставі взаємності передають одна одній копії вироків, які набрали чинності й були винесені їх судами щодо особи, яка раніше була засуджена судом іншої Сторони. Договірні Сторони надають одна одній на прохання безкоштовно відомості про судимість, необхідні їм для розгляду кримінальної справи щодо особи, яка раніше була засуджена судом іншої Сторони [5]. Аналогічні норми передбачені договорами про правову допомогу та правові відносини в цивільних і кримі-

нальних справах, укладені між Україною і Литовською Республікою, Республікою Польща, Естонською Республікою, Республікою Грузія, Латвійською Республікою, Канадою, Монголією, Сполученими Штатами Америки, Федеративною Республікою Бразилія, Республікою Індія та іншими [6].

Отже, серед міжнародно-правових зобов'язань України відсутній обов'язок враховувати правові наслідки вироку суду іноземної держави. Крім цього, у ст. 9 КК України не закріплені умови врахування національним судом вироку суду іноземної держави, незважаючи на те, що відповідно до ст. 56 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків держава визначає умови, за яких такий вирок береться до уваги. Тому врахування правових наслідків вироку суду іноземної держави залишається на розсуд суду. Водночас, як слушно зауважує В. Навроцький, беручи до уваги застереження України щодо відмови від взяття на себе зобов'язання враховувати під час вирішення питань щодо вчинення злочину повторно вироків, постановлених судами держав – Договірних Сторін Мінської Конвенції, має місце парадоксальна ситуація, якщо особа, засуджена за вчинення злочину, наприклад, у Польщі або Естонії (або іншій державі – Договірній Стороні Мінської Конвенції), під час вчинення наступного злочину в Україні підлягає відповідальності за злочин, учинений повторно, за умови прийняття судом до уваги правових наслідків попереднього засудження судом іноземної держави. Натомість якщо особу було засуджено за вчинення злочину в Республіці Білорусь або Російській Федерації, то під час учинення нового злочину в Україні цей злочин не буде кваліфікований як повторний [7, с. 41-42].

Висновки. На підставі викладеного можна зробити наступні узагальнення.

Чинна редакція ст. 9 КК України чітко не визначає умови, за яких національний суд повинен врахувати правові наслідки суду іноземної держави, залишаючи їх врахування на розсуд суду.

Міжнародно-правові договори України, як двосторонні, так і багатосторонні, не передбачають зобов'язань України щодо врахування вироку суду іноземної держави під час постановлення вироку щодо особи, яка вчинила новий злочин на території України.

Наслідком зазначених чинників є неоднорідна практика застосування судами України положень ст. 9 КК України.

Водночас складність і важливість теми зумовлює подальші наукові дослідження, зокрема у сфері зарубіжного досвіду регулювання питання врахування правових наслідків вироку іноземного суду під час винесення вироку національним судом щодо особи, яка знову вчинила злочин.

Література:

1. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків // Матеріали бази Верховної Ради України «Загальне законодавство». – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341.

2. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. // Матеріали бази Верховної Ради України «Загальне законодавство». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
3. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 07.10.2002 г. // Матеріали бази Верховної Ради України «Загальне законодавство». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_619/page3.
4. Закон України «Про ратифікацію Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року » № 140/98-ВР від 03.03.1998 р. // Матеріали бази Верховної Ради України «Загальне законодавство». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/140/98-%D0%B2%D1%80>.
5. Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах // Матеріали бази Верховної Ради України «Загальне законодавство». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_174.
6. Двосторонні міжнародні договори у сфері міжнародно-правового співробітництва // Матеріали офіційного сайту Міністерства юстиції України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/9590>.
7. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

Брынзанская О. В. Правовые последствия осуждения лица за пределами Украины

Аннотация. В статье исследуется проблема учитывания правовых последствий осуждения лица судом иностранного государства при вынесении национальным судом приговора лицу, которое совершило новое преступление на территории Украины. Автор рассматривает национальное законодательство и международные договоры Украины в контексте условий, которые принимаются во внимание.

Ключевые слова: международная правовая помощь, осуществление криминального преследования, исполнение приговора суда, приговор суда иностранного государства, правовые последствия осуждения.

Brynzanska O. The legal consequences of conviction outside of Ukraine

Summary. The article deal with the problem of overlooking by national court of the legal consequences of conviction outside of Ukraine. The criminal laws of Ukraine and foreign states about the overlooking of criminal sentences of foreign courts. The content of international treaties which are concluded between Ukraine and many European and Asian states also are considered. The author researches their norms about right of national courts to overlook criminal sentences of foreign courts if a person commites a new crime in the state of his citizenship or domicile. In the course of a qualification of crime, appointment of punishment and enfranchisement from criminal responsibility and punishment legal consequences of conviction outside of Ukraine are analyzed. The author compares the overlooking by national court of the legal consequences of conviction outside of Ukraine and inside of Ukraine. A relapse, a punishment, which a person doesn't carry it, enfranchisement

from criminal responsibility and punishment, are considered as consequences of conviction outside of Ukraine and inside of Ukraine. The problem of absence of information about committing crime by person and his conviction outside of Ukraine are shown. The problem of absence in Ukrainian criminal law conditions of overlooking of criminal sentences of foreign courts are analyzed.

Key words: international legal assistance, transferring of criminal prosecution, execution of a sentence, sentence of foreign courts, legal consequences of conviction.

УДК 341.215.4:342.745:[004.738.5-022.257]

ГАЛИЦЬКИЙ І. В.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач
Черкаського факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЕКСТРЕМІЗМ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ

Анотація. У статті автор аналізує сутність соціального явища екстремізму, особливостей поширення його ідеології в умовах глобалізації комунікативно-інформаційного середовища. Автор досліджує фактори, які сприяють стрімкому поширенню екстремістських поглядів в Інтернет-просторі, акцентуючи увагу на соціальних мережах як ефективному інструменті впливу на масову свідомість необмеженої кількості індивідумів. Автор формулює рекомендації щодо оптимізації державної політики, спрямованої на припинення екстремістської діяльності, поширення екстремістських ідей серед користувачів соціальних глобальних мереж.

Ключові слова: екстремізм, Інтернет-простір, комунікації, віртуальні соціальні мережі, протидія екстремізму, толерантність.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток комп'ютерних та інформаційних технологій в останні десятиліття сприяє становленню глобального інформаційного суспільства. Різноманітні соціальні інститути, явища і процеси набувають нових форм, раніше не відомих та не досліджуваних. Це стосується в повній мірі і такого негативного соціального явища, як екстремізм. Масштаби поширення екстремістських ідей останнім часом вражають, адже спрощений доступ до інформаційних ресурсів, нові способи і засоби комунікації дозволяють екстремістам емоційно та інформативно впливати на мільйони людей, залучати їх до своїх акцій, пропагувати свої ідеї, заклики, принципи. Мобільний зв'язок, мультимедіа, комп'ютерні технології перетворили міжособистісну комунікацію на масову, завдяки чому екстремісти отримали доступ до багатотисячної аудиторії. Інтернет-ресурси стали не тільки альтернативними засобами масової інформації, але й завоювали чи не перше місце серед них, а більшість молоді взагалі розцінює соціальні мережі як єдине авторитетне правдиве джерело інформації. Відсутність обов'язкових вимог до верифікації (перевірки) кожної сторінки в соціальних мережах спрощує екстремістам задачу, допомагає їм поширювати свої ідеї інкогніто, під псевдонімами, що в подальшому унеможлиблює притягнення їх до відпо-

відальності. Відсутність системи державного контролю за глобальними інформаційними соціальними мережами призводить до того, що екстремістськи налаштовані особи не лише вільно обмінюються думками та ідеями, але й об'єднуються у групи, осередки, планують і реалізують акції та залучають нових членів до організацій.

Таким чином, актуальність проблеми поширення екстремізму через соціальні мережі в сучасних умовах виявляється обґрунтованою і безспірною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену новітніх інформаційних технологій складно уявити без вивчення класичних теорій інформаційного суспільства, викладених у працях Дж. Гелбрейта, М. Маклюєна, Е.Тоффлера, А. Турена. До проблем масової комунікації зверталися також А.П. Алексеев, Н.Н. Богомолова, Ю.А. Шерковін. Теорії інформаційного суспільства інтерпретуються також у працях П. Дракера, М. Кастельса, А. Етціоні.

Феномен екстремізму, його співвідношення з тероризмом, радикалізмом і сепаратизмом досліджували З.С. Арухов, П.П. Баранов, Ю.Г. Забрудський, Г.С. Денісова, Д.П. Зеркін, О.О. Ігнатенко, М.І. Лабунець, Л.О. Погосян, Р.Е. Рубінштейн, А.А. Козлов та інші.

Механізми впливу масових комунікацій на аудиторію вивчали: Г. Ласуелл, Г. Маркузе, Р. Мертон, А. Моль, Г.Г. Почепцов, М.М. Назаров, Л.М. Федотова, Б.Ф. Фірсова та інші.

Метою і завданням статті є визначення сутності і форм прояву екстремізму в соціальних мережах, розроблення моделі державно-суспільного контролю за контентом екстремістського спрямування, що поширюється за допомогою Інтернет-ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Екстремізм можна розглядати як усі види діяльності (погляди, установки, почуття, дії, стратегії), які відрізняються від загальноприйнятих [19]. В загальному вигляді екстремізм може бути охарактеризований як прихильність до крайніх поглядів і таких же самих методів їх реалізації. У більшості випадків під екстремізмом розуміють погляди нетолерантного, нетерпимого характеру, які легітимізують застосування насильства по відношенню до прихильників інших поглядів, а також діяльність насильницького характеру [13].

У широкому науково-дослідному юридичному значенні під екстремізмом можна розуміти антисоціальне, свідоме, ідеологічно засноване на запереченні рівноправ'я людей за ознаками їх ідентичності або визнанні незаконності існуючого порядку владних відносин, незаконне насильство, заклики до нього або поширення відповідних ідей [3, с. 49].

Міжнародні нормативно-правові акти визначають екстремізм як діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади або насильницьке утримування влади, а також як насильницьку зміну конституційного ладу держави, насильницькі посягання на суспільну безпеку, зокрема організація з цією метою незаконних збройних формувань або участь у них [17].

Інформаційно-комунікативне середовище як нова форма соціального простору виникло в результаті тотальної інформатизації і глобалізації ХХ століття. Сучасні тенденції розвитку цього середовища мають наслідком зміни в характері спрямованості різних соціальних процесів і явищ, зокрема, екстремістського руху, який вдало адаптується до новітніх умов та підсилює ефективність свого впливу на свідомість індивідумів шляхом використання комп'ютерних технологій, зокрема, віртуальні соціальні мережі.

Під віртуальною соціальною мережею розуміють соціальну Інтернет-структуру, вузли якої складають організації або окремі люди, зв'язки позначають встановлені взаємодії (політичні, корпоративні, дружні, службові, сімейні, за інтересами тощо), основна мета якої – забезпечити соціальну взаємодію користувачів [1; с. 32]. На сьогодні соціальні мережі охоплюють майже мільярд людей в усьому світі [10; 11; 12].

Як справедливо наголошує М.Р. Димлевич, сьогодні контент основних Інтернет-ресурсів з поширення ідеології насильства (терористичної, екстремістської, націоналістичної та інших спрямувань) носить наступальний, агресивний характер, відрізняється міцною теоретичною базою, продуманим спектром методів керованого інформаційно-психологічного впливу на користувачів [6].

Наприклад, мережа ВКонтакте рясніє віртуальними соціальними співтовариствами, в яких ведеться відкрита пропаганда націоналістичної екстремістської ідеології, заклики до націоналістичної екстремістської діяльності, зокрема: «Анти-мигрант», «Скажем НЕТ мигрантам», «Против таджиков», «ДПНИ Держи кровь чистой» [15]; «Правый сектор» (<http://vk.com/public62043361>) [14]; Ми – Патриоти України (<http://vk.com/club5525046>), Націоналіст (<http://vk.com/club28509085>), Україна відроджена проти свавілля (<http://vk.com/public34795990>) та багато інших. Практично всі інформаційні сайти радикальних ісламістів мають аккаунти в соціальних мережах. «Кавказ-центр», «Вилайт Дагестан», «Хизб-ут-Тахрир» – всі вони мають сторінки в найбільш популярних соціальних мережах, зазвичай «дружать» між собою [18].

Особливістю поширення екстремістської ідеології в Інтернет-просторі є те, що учасники соціальних мереж є одночасно і суб'єктами, і об'єктами впливу екстремістських ідей. Висловлюючи свої погляди, вступаючи в дискусії з іншими зареєстрованими користувачами, учасник мережі одночасно і переконує аудиторію у правдивості його тверджень, але водночас зазнає на собі вплив ідей інших учасників віртуального простору. Навіть сповідуючи ідеї пацифізму і толерантності особа у соціальній мережі неодмінно знайомиться з протилежними думками і поглядами. Психічно нестійкій особистості не потрібно занадто багато часу, щоб змінити свої гуманістичні погляди, якщо не одразу на екстремістські, то наближені до цього. Особа без міцного внутрішнього стрижня легко піддається впливу екстремістських ідей, адже їх, по-пер-

ше, більше в кількісному виразі, аніж толерантних, а по-друге, їх спосіб подачі більш виражений та агресивний.

Таку позицію підтверджують результати дослідження О.О. Оселкова, а саме: «тексти, які містять пряму пропаганду екстремізму, сприяють формуванню негативного образу певних соціальних груп, підвищенню рівня відкритого прояву агресії, сильному зниженню рівня позитивних емоцій і підвищенню негативних, а також активації установок на дії проти вказаних груп, а у відношенні до осіб, вже наділених нетолерантними установками – актуалізують їх і підвищують їх виразність» [9, с. 87]

Серед специфічних рис пропаганди екстремізму в соціальних мережах також виділяють: відсутність географічних і психологічних бар'єрів у спілкуванні, що обумовлюється анонімністю комунікації в мережі Інтернет; можливість самопрезентації і самовираження з урахуванням наявних у індивіда особливостей; добровільність членства і неформальна структура комунікації в режимі реального часу; можливість створювати власне коло спілкування, яке складається виключно з друзів і однодумців [16, с. 39]; можливість спілкування користувачів через публікацію і обмін контентом; підвищений рівень довіри користувачів до інформації, поширеної на їх особистих сторінках в мережі, що значно випереджає довіру до інформації, отриманої з традиційних джерел масової інформації; високий рівень інтерактивності, за якої швидкість обміну контентом і швидкість спілкування часто не поступаються спілкуванню поза мережею; можливість цілеспрямованого поширення матеріалів, реклами груп для певної категорії людей з метою максимального впливу на них (наприклад, ідеї релігійного екстремізму найефективніше впливають на молодіжну аудиторію користувачів соціальних мереж); можливість соціальних мереж виконувати не лише інформаційну функцію, але й функцію з організації і координації масових акцій, що мають на меті відкриту конфронтацію з законно обраною владою (це важливо для втілення ідей політичного екстремізму) [5].

Кубякін Є.О. влучно зауважує, що глобалізація та інформатизація суспільства призвели до появи таких умов, в яких екстремістський рух отримав стимул до зростання, новий потенціал та нові можливості для подальшого розвитку. Це, перш за все, інформаційна нерівність, віртуалізація соціальних практик, домінування Інтернету серед інших засобів спілкування, стрімкий розвиток соціальних мереж. Розширюється аудиторія людей, які потрапляють через глобальну комп'ютерну мережу під вплив екстремістських рухів і груп. Таким чином, екстремізм «віртуалізується», отримує ресурси для комунікативного впливу на особистість, чим обумовлюється і складність профілактики цього негативного соціального явища [8, с. 147].

Інтернет-простір практично миттєво реагує на найменші зміни у житті країни, зокрема політичні. На сторінках соціальних віртуальних мереж активно обговорюються протестні рухи, виступи активістів, різноманітні екстремістські акції і реакція державних структур на них [20, с. 423].

Ненависть до представників інших національностей, рас, віросповідань, політичних переконань є вкрай негативним соціальним явищем, складною проблемою, на існування якої не можна не звертати уваги, адже вона часто стає мотивом скоєння насильницьких злочинів проти особи, її життя, волі і здоров'я.

А соціальні мережі Інтернету відіграють важливу роль в самоорганізації екстремізму. Вже в кількох країнах соціальні мережі дозволили екстремістам координувати свої акції, а в Єгипті, Лівії та Тунісі навіть відбулося насильницьке повалення правлячих режимів [8, с. 163]. Це стало можливим завдяки тому, що соціальні мережі стали масовим і легкодоступним засобом комунікації, через які поширюються екстремістські матеріали, що, в свою чергу, формують нові і підживлюють вже існуючі агресивні установки по відношенню до представників етнічних, релігійних, національних груп.

Погоджуємося з К.А. Федюкіною, що віртуальні соціальні мережі надають цілий спектр можливостей для трансляції екстремістської ідеології і маніпуляції свідомістю мільйонів людей по всій планеті, що підкріплюється можливістю анонімної комунікації і слабким контролем з боку держави [15].

Саме тому надзвичайно важливим є вироблення комплексної стратегії протидії поширенню екстремістської ідеології у віртуальних соціальних мережах. Вочевидь, основні принципи протидії екстремістській діяльності в соціальних мережах полягатимуть у: визнанні, дотриманні і захисті прав і свобод людини і громадянина, дотриманні законності, гласності, пріоритетному забезпеченні безпеки країни, співпраці держави з громадськими і релігійними об'єднаннями, організаціями, громадянами у протидії екстремістській діяльності і в невідворотності покарання за практичну реалізацію екстремістської ідеології [2, с. 209].

Для ефективної *боротьби з екстремізмом* у віртуальних соціальних мережах **пропонуємо комплекс заходів**, які базуються на консолідації зусиль влади і суспільства. Влада має стати менш консервативною, перенести частину свого впливу і спілкування з громадянами у віртуальне середовище [7, с. 198-200].

Та спочатку визначимо, що ми маємо на увазі під екстремізмом. Отже, екстремізмом є прихильність крайніх радикальних поглядів, виражена у наступній діяльності: провокація заворушень, громадянська непокора, терористичні акції, методи партизанської війни, яка в більшості випадків заперечує будь-які компроміси, переговори та угоди. Зростанню екстремізму зазвичай сприяють: соціально-економічні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, тоталітарний політичний режим з придушенням владою опозиції, переслідуванням інакомислення. На жаль, екстремістські течії дуже часто виникають штучно, через певні політичні чи економічні інтереси, навіть в заможних суспільствах. Радикали-екстремісти, належним чином організовані та матеріально забезпечені, можуть розхита-

ти будь-який державний лад. Вони стають гострою зброєю в руках тих, хто має певні далеко не ідеологічні цілі.

Чи можливо протидіяти екстремізму в Інтернет-просторі, куди останнім часом перемістилася основна маса радикальних соціальних організацій? Вважаємо, що так, та для цього слід вчинити наступні кроки.

Перш за все, потрібно запровадити на законодавчому рівні державний контроль за контентом у соціальних мережах. Права людини, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються сучасною правовою державою найвищою соціальною цінністю. Тому з метою захисту прав людини від деструктивного впливу екстремістської ідеології, недопущення реалізації екстремістських ідей в реальному житті вкрай необхідним є існування механізму постійного моніторингу і оперативного блокування небезпечного контенту. Наприклад, введення спеціальних підрозділів по боротьбі з екстремізмом у віртуальному середовищі до структур Служби безпеки держави. Наповнювати такі підрозділи слід не лише висококваліфікованими оперативними співробітниками, але й спеціалістами в галузі інформаційних технологій. Функції вищевказаних запропонованих підрозділів, звісно, виконують інші підрозділи СБУ, вони ніби «розпорошені» між ними.

Так, наприклад, Департамент захисту національної державності (Департамент Т) реалізує державну політику в сфері протидії організаціям і окремим особам, метою яких є підриг національної державності, ліквідація незалежності України, зміна конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, підриг його безпеки, незаконного захоплення державної влади, пропаганди війни, насильства, розпалення міжетнічної, расової, релігійної та іншої ворожнечі, зазіхання на права і свободи народу, а також на попередження, виявлення і припинення злочинів та інших протиправних діянь, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам держави і безпеки громадян України і віднесені до компетенції Служби безпеки України, реалізує профілактику злочинів у цій сфері. Для цього Департамент має у своєму підпорядкуванні розгалужену агентурну мережу в сфері вищої освіти, політичних партій, рухів, об'єднань громадян, органів державної влади, молодіжних рухах, наукових і культурних організаціях. Також в СБУ в рамках Департаменту контррозвідки також діє Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави в сфері інформаційної безпеки, головним завданням якого є боротьба із кіберзлочинністю.

Але результати діяльності цих підрозділів СБУ видаються не достатньо ефективними, адже соціальні мережі продовжують ряснити екстремістськими лозунгами та закликами (приклади діючих груп ми наводили раніше). Також СБУ не завжди здатна попередити організовані, в тому числі і через соціальні мережі, масові заворушення, не здатна впливати на поширення радикальних ідей серед користувачів інтернету. Боротьба із радикалами відбувається постфактум, вже після того, як вони себе проявили

и вчинили протиправні дії. Тому ми вважаємо за необхідне сконцентрувати всі зусилля СБУ по попередженню (в першу чергу, саме попередженню, а не боротьбі, сам факт якої вже є програвом для держави) поширення екстремістських ідеологічних течій та дій в рамках одного однойменного Департаменту. Створенню такого підрозділу заважає відсутність закону про боротьбу із екстремістською діяльністю та, сподіваємося, факт його прийняття – лише справа часу.

Також доцільним є введення штрафів за поширення екстремістських матеріалів. Для цього потрібно ввести відповідні правові норми до законодавства про адміністративні правопорушення, встановити систему моніторингу, та притягати винних осіб до відповідальності, на кшталт накладення штрафів за порушення правил дорожнього руху. Штрафи мають не лише поповнювати державний бюджет, але й сприяти вихованню толерантних установок у громадян. Підкреслимо, що запровадження цього методу потребує обов'язкової верифікації усіх сторінок і аккаунтів в соціальних мережах. Цю вимогу неодмінно слід закріпити на законодавчому рівні.

Слід запровадити і систему недержавного (громадського) контролю, а саме: ввести інститут модераторів соціальних мереж, для яких блокування екстремістського контенту в мережах буде професією та відповідальною роботою. Особа, яка виявила бажання стати модератором соціальних мереж, проходить спеціальне навчання у визначених державою навчальних закладах, складає іспити, отримує свідоцтво встановленого зразка, та потрапляє до Єдиного державного реєстру модераторів. Офіційні модератори отримують повноваження з моніторингу контенту соціальних мереж, виявленню і блокуванню екстремістських матеріалів, отримують винагороду за свою роботу з державного бюджету.

Обов'язковою умовою попередження екстремізму є міжнародна співпраця. Ми маємо на увазі обмін досвідом між відповідними державними органами різних країн, а також прийняття кількох сторонніх угод. Наприклад, регіональна Угода між урядами РФ, Білорусії та України про попередження та боротьбу із екстремістськими ідеологіями та діями була б доцільною та актуальною. Так, подібна угода веж існує – це Концепція співпраці державучасниць СНД у боротьбі з тероризмом та іншими насильницькими проявами екстремізму від 26 серпня 2005 р. Але, по-перше, її дія закінчилася в 2013 році, по-друге, там недостатньо уваги було приділено саме попередженню розповсюдження екстремістських ідеологій в соціальних мережах. Ми вважаємо, що не слід їх недооцінювати. Революції «арабської весни» були в більшості випадків організовані саме через соціальні мережі.

Радикальні течії не є явищем виключно однієї країни. Вони поширюються через кордони, в основному завдяки Інтернету, який також не знає кордонів. Також необхідною є угода між Європейським союзом та СНД або конкретно Україною про співпрацю у сфері протидії міжнародному екстремізму, але, у випадку подвійних стандартів зовнішньої політики ЄС, з особливо чітким визначенням, що є екстремізмом.

Також важливим заходом у боротьбі з екстремізмом у віртуальному середовищі є система патріотичного виховання молоді, спрямована на толерантне ставлення до представників інших культур, націй, релігійних конфесій. Ми переконані, що толерантне ставлення до оточуючих не є чимось неприродним, неприйнятним для людини, толерантні установки можуть цілком органічно й закономірно розвиватися в людині, зокрема, за допомогою не тільки певного кола адміністративно-правових способів і засобів, але й виховання, ідеологічного/культурного впливу на свідомість, просвіти населення [4, с. 93].

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що під екстремістською діяльністю розуміється виготовлення і поширення екстремістських матеріалів через традиційні ЗМІ та через Інтернет-мережу, зокрема, віртуальні соціальні мережі; використання або демонстрація екстремістських матеріалів перед масовою аудиторією; публічні висловлювання або заклики екстремістського характеру; а також фінансування вказаних дій або інше сприяння їх організації. Діяльність екстремістських рухів спрямована на насильницьке повалення конституційного ладу, захват влади, розпалювання соціальної, расової, національної, етнічної, мовної та релігійної ворожнечі і ненависті, а також пов'язана з масовими заворушеннями, порушенням громадського порядку, хуліганськими діями і актами вандалізму. Ідеологія екстремізму нівелює базові принципи демократії, права громадян, заохочує застосування зброї до представників влади, закликає до рішучих воєнізованих дій проти легітимного правлячого режиму в державі. Екстремізм тісно і об'єктивно пов'язаний з політикою, він породжений нею, але водночас породжує її саму.

Головною особливістю поширення ідей екстремізму у віртуальному середовищі, зокрема, у соціальних Інтернет-мережах, є можливість швидко і оперативно контактувати з багатомільйонною аудиторією без значних фінансових затрат та спеціальних засобів, що дозволяє екстремістам не лише пропагувати свої ідеї, але й організовувати масові акції у реальному житті.

Ми дійшли висновку, що для ефективної протидії поширенню ідей екстремізму у віртуальному середовищі потрібна консолідація зусиль державних і недержавних структур, міжнародне співробітництво та запровадження комплексної системи боротьби з проявами екстремізму, яка включає в себе державний контроль, громадську модерацію, виховання населення в дусі толерантності і терпимості.

Література:

1. Бобровский С. Эволюция и искусственная жизнь // PC WEEK/RE. – 2005. – № 4. – С. 32–33.
2. Бочарникова И.С. Молодежный политический экстремизм (на примере пользователей сети «ВКонтакте») // Каспийский регион: политика, экономика, культура. – 2013. – № 3 (36). – С. 208–212.

3. Вехов И.В. Экстремизм в современной России: механизм воспроизводства и меры социального контроля. дис. канд. социологических наук. Специальность 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы. – СПб., 2011. – 243 с.
4. Галицький І.В. Толерантність у правовому житті сучасної України : монографія / І.В. Галицький. – Одеса : Фенікс, 2012. – 144 с.
5. Гладышев-Лядов В. Социальные сети как инструмент для пропаганды экстремизма. Аналитика Национального Центра информационного противодействия терроризму и экстремизму в образовательной среде и сети Интернет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ncpti.ru/materialy-ntspti/?ELEMENT_ID=157.
6. Димлевич Н.Р. «НЕТ!» Информационному терроризму в Интернете [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.truenet.info/analitika>.
7. Забузов О.Н. Конвергенция социальных сетей и молодежный экстремизм // Комплексная безопасность. Новые горизонты. Сборник материалов международной научно-практической конференции, 25 ноября 2011 года. – Химки : ФГБОУ ВПО «АГЗ МЧС России». – 2012. – 304 с.
8. Кубякин Е.О. Молодежный экстремизм в условиях глобализации информационно-коммуникационной среды общественной жизни. Дис. доктора социологических наук. Специальность 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы. – Краснодар, 2012. – 351 с.
9. Оселков А.А. Особенности влияния на студентов высших учебных заведений материалов экстремистской направленности. Дис. канд. психол. наук. специальность 19.00.06 – юридическая психология (психологические науки). – Ростов-на-Дону, 2011. – 186 с.
10. Официальный сайт сервиса микроблогов Twitter [Электронный ресурс]. – Режим доступа :: www.twitter.com/about.
11. Официальный сайт социальной сети Facebook [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.facebook.com/press/info.php7factsheet.
12. Официальный сайт статистики социальной сети ВКонтакте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.liveinternet.ru/stat/vkontakte.ru.
13. Сергеев С.А. Исследования экстремизма и радикализма в зарубежных и отечественных социальных науках / С.А. Сергеев // Официальный сайт Казанского федерального университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kpfu.ru/docs/F110664239/Statya.Ekstremizm.radikalizm.sokr.bibliograf.pdf>.
14. Страница «Правый сектор» в сети ВКонтакте [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vk.com/public62043361>.
15. Федюкина К.А. Национальный экстремизм в виртуальных социальных сетях: миф или угроза? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/994.pdf>.
16. Чураева Н.С. Социально-психологические механизмы формирования виртуальных сообществ. Дис. канд. психол. наук. специальность 19.00.05. – Социальная психология. – М., 2009. – 201 с.
17. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом (Заключена в г. Шанхае 15.06.2001) // Московский журнал международного права. – 2001. – № 4. С. 233–243.
18. Экстремисты приходят в Интернет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://voprosik.net/ekstremisty-prixodyat-v-internet>.

19. Coleman P.T. Addressing Extremism / P. Coleman, A. Bartoli [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.tc.columbia.edu/i/a/document\9386_WhitePaper_2_Extremism_030809.pdf.
20. Yarmolenko L. Conditions, forms and methods of recruitment of young people into extremism // European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches: Papers of the 1st International Scientific Conference. December 17–19, 2012. – Stuttgart: ORT Publishing (Germany), 2012. – P. 422–424.

Галицкий И. В. Экстремизм в социальных сетях: организационно-правовые меры противодействия

Аннотация. В статье автор анализирует сущность социального явления экстремизма, особенностей распространения его идеологии в условиях глобализации коммуникативно-информационной среды. Автор исследует факторы, способствующие стремительному распространению экстремистских взглядов в Интернет-пространстве, акцентируя при этом внимание на социальных сетях как эффективном инструменте воздействия на массовое сознание неограниченного количества индивидуумов. Автор формулирует рекомендации по оптимизации государственной политики, направленной на прекращение экстремистской деятельности, распространение экстремистских идей среди пользователей социальных глобальных сетей.

Ключевые слова: экстремизм, Интернет-пространство, коммуникации, виртуальные социальные сети, противодействие экстремизму, толерантность.

Galitsky I. Extremism in social networks: the organizational and legal measures against

Summary. In this article, the author examines the nature of the social phenomenon of extremism, how its ideology has spread globally and the means in which it is communicated in modern times. The author also examines the factors that have contributed to the rapid spread of extremist views through the internet, while focusing attention on social media as an effective tool of influence on mass consciousness towards an unlimited number of individuals.

It emphasizes on how social networks is becoming an increasingly aggressive mechanism targeting people with common ideas and opinions in cyberspace realising extremist ideas. The author provides evidence that the information derived from social networks is much higher compared to the traditional sources of media. Therefore, the level of influence of virtual social networks on the public consciousness and in particular its relationship to the spread of extremist ideology, can not be underestimated.

Often users change their tolerant views and mindset in correlation to those of the extremist often influenced by massive propaganda flooded on social networks. The situation is complicated with state control often powerless in controlling the content of social networks, thus allowing extremist movements to freely disseminate ideas among a mass audience, mobilizing them at the touch of a button. Therefore, the author defines the concept of extremist activity and recommendations for optimizing public policies to stop such extremist activities and the dissemination of extremist ideas among the users of social global networks.

Key words: extremism, Internet, communication, virtual social network, counteraction to extremism, tolerance.

УДК 341.4

ГАРБАЗЕЙ Д.О.,

**здобувач кафедри конституційного та міжнародного права
Харківського національного університету внутрішніх справ**

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті висвітлено історію становлення та розвитку інституту незаконного збагачення, його закріплення у міжнародно-правових актах та законодавстві країн з різною правовою системою; проаналізовано недоліки та переваги незаконного збагачення як окремого складу корупційного злочину та можливість імплементації в національне законодавство України.

Ключові слова: незаконне збагачення, презумпція невинуватості, корупція, тягар доведення, державний службовець.

Постановка проблеми. Корупція як суспільне явище носить латентний характер. Вершиною цієї проблеми є вчинення корупційних злочинів (отримання і давання хабара, зловживання службовим становищем та інші). Проте, як показує статистика, зазначені прояви корупції займають лише частину можливих форм корупційних діянь. Інший бік корупції зовні прихований від суспільства і його проявом в очах громадян є невідповідність доходів і видатків посадовців займаним посадам, виконуваним функціям.

Питання законності отриманих доходів має два паралельні шляхи становлення: перший – доходи, пов'язані з протиправною діяльністю осіб; другий – доходи, появу та зростання яких необхідно пояснити.

Отримання доходів від протиправної діяльності завжди було незаконним, а тому актуальним в умовах зростання ролі організованої злочинності та відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. Уперше ідея криміналізації незаконного збагачення виникла в американському законодавстві як спроба здійснювати контроль за відмиванням грошових коштів [1]. Згодом на міжнародному рівні можливість перенесення тягаря доведення законного походження передбачуваних доходів або іншої власності, що підлягають конфіскації від протиправної діяльності встановила Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (ч. 7 ст. 5) [2]. У подальшому ідея незаконного збагачення від протиправної діяльності знайшла своє закріплення в ст. 12 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка визначила необхідність встановлення вимоги про те, щоб особа, яка вчини-

ла злочин, довела законне походження передбачуваних доходів від злочину або іншого майна, яке підлягає конфіскації [3]. Зазначені положення стосувалися будь-якого громадянина, що вчиняв злочин. Незаконне збагачення, як форма корупційного злочину державного службовця, на міжнародній арені вперше було закріплене Міжамериканською конвенцією про боротьбу з корупцією, вивівши на міжнародний рівень наявний у внутрішньому законодавстві багатьох країн Латинської Америки даний склад злочину.

Актуальність. Інститут незаконного збагачення в галузі кримінального права покликаний виявляти, попереджати розвиток корупційного збагачення посадових осіб органів влади, хоча і достатньо новим для романо-германської правової системи, а тому не досить дослідженим. Впровадження останнього в законодавство країн Європи, у тому числі й України, може відкрити новий етап попередження та боротьби з корупцією.

Виходячи з означеного, метою даного дослідження є аналіз інституту незаконного збагачення, його розвиток на теренах Латинської Америки й Азії, причини несприйняття зазначеної форми боротьби з корупцією розвиненими країнами Америки та Європи та можливість впровадження інституту незаконного збагачення на теренах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в сучасній науці міжнародного права загальним аспектам боротьби з корупцією, огляду, аналізу форм корупційних проявів надано суттєву увагу в роботах українських і зарубіжних авторів, зокрема: Л.П. Брич, О.О. Дудорова, М.І. Мельника, Т.М. Тертиченка, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка, О.В. Шемякіна, О.І. Алексеєва, Г.І. Богуша, В.М. Боркова, В.В. Лунеєва, Ндіва Кофеле-Кале, Неллі Гачері Камунде, Гілермо Дордж та ін. Разом із тим, незважаючи на значний інтерес до цієї тематики, вона потребує подальшого ретельного вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи наше дослідження, зазначимо, що незаконне збагачення державних службовців як склад злочину в кримінальному законодавстві можна зустріти в країнах Латинської Америки. Причиною цього є поєднання рис романо-германської та англо-саксонської (у більшості своєму американської) правових сімей, а також традицій, звичаїв, характерних для цього континенту.

Розуміння незаконного збагачення як дійсно корупційно небезпечної проблеми почало з'являтися наприкінці 70-х років ХХ століття. Першою серед міжнародних організацій, яка визначила невідповідність доходів і видатків посадовців займаним посадам, виконуваним функціям як незаконне збагачення та необхідність його криміналізації, стала Організація Американських Держав. У ст. IX Міжамериканської конвенції про боротьбу з корупцією встановлюється вимога визнання як злочину суттєвого збільшення майна урядового чиновника, що він не може зрозуміло пояснити у відношенні до його законних заробітків під час здійснення своїх функцій [4]. У той же час лише 2 (США та Канада) з 33 країн, що підписали/ратифікували Конвенцію, відмовилися визнавати як окремий склад злочи-

ну – незаконне збагачення [5]. Докорінно інший підхід до розуміння терміну «незаконне збагачення» містить Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею. Згідно із ст. 1 Конвенції, незаконним збагаченням визнається не лише значне збільшення активів державної посадової особи, яке він або вона не може раціонально обґрунтувати по відношенню до його або її доходу, а й будь-якої іншої особи [6, с. 4]. Тобто апріорі, у випадку наявності у громадянина майна значно більшого за його офіційні доходи незалежно від належності державній службі, це буде визнаватися актом корупції та вимагатиме відповідного розслідування.

На теренах європейського континенту в рамках Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції складеної на основі ст. К. 3 (2) (с) Договору про Європейський Союз по боротьбі з корупцією, яка стосується посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу взагалі відсутні будь-які згадки про таке кримінальне діяння як «незаконне збагачення».

У ході обговорення тексту Конвенції ООН проти корупції на сесії Спеціального комітету з розробки конвенції проти корупції Генеральної Асамблеї ООН 21 липня – 8 серпня 2003 року представником Куби, що виступав від імені держав-членів ООН, які входять до Групи держав Латинської Америки та Карибського басейну, було звернено увагу щодо питання криміналізації незаконного збагачення як основоположного інструменту для боротьби з корупцією в правових системах країн, що входять до складу Групи держав Латинської Америки та Карибського басейну. В той же час запропонований текст не передбачав встановлення зобов'язання криміналізувати незаконне збагачення, але при цьому залишає відкритою можливість міжнародного співробітництва [7, с. 6]. Позицію Представника Куби підтримав представник Бразилії, що представляв держави-члени ООН з Групи 77 та Китаю [7, с. 4]. Проте зазначене питання залишилося поза увагою представників Європейського Союзу та асоційованих держав, а також представників арабського світу, що брали участь у сесії Комітету.

Результатом чого стала поява в Конвенції ООН проти корупції ст. 20, яка встановлювала можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи та які вона не може раціонально обґрунтувати, за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи [8].

Проаналізувавши визначення терміну «незаконне збагачення», що використовується в міжнародно-правових документах, доходимо висновку: 1) спільними рисами є значне збільшення матеріальних активів, що не відповідає офіційним доходам; 2) посадова особа як спеціальний суб'єкт вказаного діяння та відсутність розумного пояснення щодо походження таких активів; 3) відмінною рисою, що наявна в кожній конвенції, що розглядає зазначене питання, є наявність суб'єктивної сторони у формі умис-

лу (характерно для Конвенції ООН проти корупції), час вчинення діяння як складова об'єктивної сторони складу злочину (для Міжамериканської конвенції про боротьбу з корупцією), будь-яка інша особа, що не виконує функцій держави як суб'єкт зазначеного складу злочину (Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею).

Варто додати, що незаконне збагачення як корупційний злочин за своєю природою є факультативною нормою, тобто кожна країна-учасниця відповідно до своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи визначає можливість впровадження даного складу злочину у своє національне законодавство. Цей принцип дотримано в Конвенції ООН проти корупції та Міжамериканській конвенції про боротьбу з корупцією. У свою чергу Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу з нею встановлює обов'язковість визнання та імплементацію в національне законодавство країн-учасниць Конвенції «незаконного збагачення» як акту пасивної корупції [9, с. 1]. У той же час на теренах Європейського континенту така норма в міжнародних документах відсутня. Більшість країн Європи, а також США, як і раніше, неохоче здійснюють криміналізацію незаконного збагачення як окремого кримінально караного діяння.

Причиною цьому є порушення принципів кримінального судочинства та конституцій багатьох країн світу щодо презумпції невинуватості, покладання тягаря доведення на сторону обвинувачення та можливості не свідчити відносно себе.

Презумпція невинуватості закріплена у багатьох конституціях світу і практично в кожному договорі про права людини. Згідно з ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 року та п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинним доти, доки його провину не буде доведено в законному порядку [10].

Презумпція невинуватості як основоположний принцип охоплює наступні вимоги: розслідування злочину не повинно починатися з припущення вини особи; доведення вини особи покладається на орган обвинувачення (тягар доведення); право обвинуваченого не свідчити проти самого себе; обвинувачений має право мовчання [1].

Незаконне збагачення автоматично передбачає визнання посадової особи, активи якої значно більші за офіційні доходи, винною.

Сутність тягаря доведення полягає в обов'язку обвинуваченого спростувати підозри органу звинувачення щодо незаконності придбаного майна, достатність або недостатність доказів якого призведе до засудження або виправдання обвинуваченого. Це суперечить вимогам кримінального судочинства багатьох країн світу, де засудження або виправдання обвинуваченого ґрунтується на доведенні своєї позиції стороною звинувачення.

Перенесення тягаря доведення з прокурора на обвинуваченого застосовується в деяких міжнародних конвенціях, національному законо-

давстві країн світу та підтримується Європейським судом з прав людини. Як уже згадувалося раніше, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (UNTOC, також відома як Конвенція Палермо) містить положення про необхідність доведення особою, що вчинила злочин, законність отримання доходів, щодо яких є сумніви в їх походженні. Аналогічне положення також є і в Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Європейський суд з прав людини ухвалив, що тягар доведення не завжди несе сторона обвинувачення. Судом окреслено три випадки, коли тягар доведення лежить не на стороні обвинувачення: а) у так званій суворій відповідальності злочинів (so-called strict liability offences); б) конфіскація майна, отриманого в наслідок вчинення кримінального злочину; в) у кримінальних злочинах, в яких тягар доведення був перенесений на відповідача [11].

Ще одним принципом, що порушується в рамках складу злочину незаконного збагачення, є право не свідчити відносно себе та близьких осіб. Право не свідчити відносно себе вимагає від сторони обвинувачення довести свою правоту, навіть якщо обвинувачений вирішить не давати жодних свідчень і доказів протягом усього процесу. При незаконному збагаченні обвинувачений сам повинен надати докази, дати свідчення задля спростування підозр у набутті незаконно придбаних активів. У такому випадку, при дотриманні цього принципу, тобто не даючи жодних пояснень та не спростовуючи підозри відносно себе, обвинувачений в незаконному збагаченні автоматично визнається винним. Останнє в кінцевому випадку є порушенням принципів кримінального судочинства [1].

Суперечність між обмеженням прав людини, принципів кримінального судочинства та необхідності боротьби з корупцією забезпечують наявність двох протилежних позицій щодо існування інституту незаконного збагачення. Одні вчені, серед яких Г.І. Богуш, В.І. Тютюгін, О. Дудоров, вважають, що потреби у новому кримінальному інституті немає, впровадження такої норми не узгоджується з положеннями про презумпцію невинуватості та вводить у кримінальне право елементи об'єктивного ставлення за провину [12, с. 30; 13]. Важливо оптимізувати та налагодити вже існуюче законодавство в частині боротьби з відмиванням доходів, а відповідно і конфіскації доходів, отриманих злочинним шляхом. Зазначений підхід аргументується тим, що значне збільшення активів службовця при перевищенні його офіційних доходів обов'язково є пов'язаним із вчиненням таким службовцем певних протиправних діянь, будь то злочини у сфері службової діяльності чи приналежність до злочинних угруповань. А тому, виявляючи первинні злочини, доведення протиправності отриманих активів не буде нести жодних ускладнень.

Поряд із зазначеною вище позицією існує й така, що формою контролю за законністю отримання доходів осіб, що виконують функції держави, є декларування доходів і видатків держслужбовців і членів їх сімей. Вимо-

ги щодо офіційного оприлюднення доходів службовців наявні в багатьох країнах світу, а не подання декларації або подання недостовірних даних карається накладенням штрафів (США, Перу, Латвія, Румунія, Філіппіни), обмеженням права обіймати посади в державній службі (Аргентина), обмеженням чи позбавленням волі на певний строк (США, Аргентина, Перу, Латвія, Румунія, Індія) [14]. Наявність інституту декларування доходів і відповідальності за нього є дієвим механізмом боротьби з незаконно отриманими активами службовців.

Окрім того, введення в кримінальне законодавство складу злочину незаконне збагачення призведе до звинувачення службовців та ще більшого прояву корупції серед правоохоронних органів та судів, які вирішуватимуть питання про достатність чи недостатність наданих обвинуваченим доказів.

Протилежна позиція, яка визнає за необхідність упровадження інституту незаконного збагачення, представниками якої є В.В. Лунєєв, В.М. Борков, Ндива Кофеле-Кале, Нелли Гачері Камунде, Гілермо Дордж, вважають, що процесуальні права, до яких належить презумпція невинуватості не є абсолютними і за для подолання глобальної проблеми боротьби з корупцією можуть бути частково обмежені. Судова практика Європейського суду з прав людини чітко розмежує, що презумпція невинуватості не є перепорою для законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за діяння до тих пір, поки принципи розумності та пропорційності належним чином дотримуються [15, с. 14]. Управління ООН по наркотикам і злочинності зазначає, що криміналізація незаконного збагачення, коли обвинувачувана у цьому діянні особа повинна подати розумне пояснення різкого збільшення своїх активів, у деяких країнах може розцінюватися як виключне право вважатися невинною доти, поки його провина не буде доведена відповідно до закону. При цьому ясно дається зрозуміти, що презумпція винності відсутня і що тягар доведення як і раніше лежить на стороні обвинувачення, оскільки саме вона зобов'язана продемонструвати, що масштаби збагачення перевищують законні доходи особи. Відповідно, це може розглядатися як спростована презумпція, так як після пред'явлення відповідних доказів обвинувачений може представити розумне або таке, що заслуговує на довіру, пояснення [16, с. 100].

У той же час Лінді Музіла, Міхаель Моралес, Марієн Матіс, Тамар Бергер зазначають, що ефект від введення цієї норми відзначався в тих країнах, де був високий рівень корупції, корумпованості чиновників і низькі доходи. Введення цієї норми посприяло зниженню корумпованості, що поступово призвело до зменшення застосування даного інституту [15, с. 28]. Головною вимогою при обмеженні прав людини, яку підкреслив Ден Вілшер, є встановлення балансу між боротьбою із корупцією та правами людини [1].

Після прийняття інституту незаконного збагачення за основу і входження зазначеного складу злочину до Конвенції ООН проти корупції відбувся

моніторинг впровадження в національне законодавство країн-учасниць вимог Конвенції. Торкнулося це і незаконного збагачення. Станом на 4 березня 2013 року найбільшою перешкодою до введення в національне законодавство країн інституту незаконного збагачення стала порушення принципу презумпції невинуватості, розподілу тягара доведення у кримінальному процесі та неможливістю встановлення складу незаконного збагачення у світлі положень конституції. Найбільшого розповсюдження дане положення отримало в країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону (5 країн з 9 вже ввели, 3 країни готують до введення у внутрішнє законодавство), Латинської Америки. Незаконне збагачення знайшло своє відображення у законодавстві країн Східної Європи (2 з 9 передбачили відповідальність за цей склад злочину). Серед країн Західної Європи, Африканського континенту жодна держава не запровадила інститут незаконного збагачення [17, с. 8-9].

За словами генерального директора Центру антикорупційних досліджень та ініціатив Transparency International Олени Панфілової, в РФ є країни, які вилучають якісь статті з різних причин, це звичайна практика. Більше того, є розвинені країни, які не ратифікували конвенцію ООН взагалі: Німеччина і Японія. Але з країн старої демократії ніхто статтю 20 і не вилучав. Важливо пояснити, що Конвенція рекомендує країнам встановити кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, а таким визнається наявність у публічної посадової особи якоїсь власності, яку він не вказав у декларації і якої не може пояснити. Багато країн не встановили кримінальної відповідальності, але у них адміністративна відповідальність такого обсягу, що вона цілком адекватна криміналізації. Наприклад, Італія використовує таку санкцію, як конфіскація [18].

У країнах Стамбульського плану дій (Азербайджану, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Росії, Таджикистану, а також і України) у боротьбі з корупцією жодна з країн-учасниць не визначила кримінальну відповідальність за незаконне збагачення [19, с. 12]. Російська Федерація відмовилася від ратифікації статті 20 Конвенції ООН на підставі невідповідності закріпленому в статті 49 Конституції РФ принципу презумпції невинуватості. За словами голови думського комітету з безпеки та протидії корупції Ірини Ярової: «Незаконне збагачення може здійснюватися різними способами. А якщо немає конкретних ознак складу злочину, то по них не можна прийняти рішення про відповідальність. Уже сьогодні в законі прописана норма, яка наділяє прокурора повноваженнями з ініціювання в суді питання про відчуження майна в дохід держави, за яким держслужбовцям не буде доведена сумнівність придбання» [20].

Україна, як і більшість європейських держав, не здійснила імплементацію в національне законодавство норми щодо незаконного збагачення, передбаченої ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. Причиною цьому, як зазначалося раніше, стали невідповідність вказаної норми вимогам Конституції України, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексу України в частині порушення принципу презумпції невинуватості, розпо-

ділу тягара доведення у кримінальному процесі. У той же час, за словами В.Н. Боркова, презумпція невинуватості не виключає можливості проведення різноманітних процесуальних дій з метою отримання доказів у кримінальній справі, як вже зазначалося раніше. У такому випадку потрібно буде доводити не факт вчинення тих чи інших злочинів, які потягли за собою збагачення, а навпаки, відсутність законних підстав для значного збільшення активів службової особи. Таким чином, цілком можливо зняти зі службової особи, яку перевіряють, тягар обґрунтування нею легітимності її майнових актів значної вартості [21, с. 5]. Європейський суд з прав людини, як вже згадувалося, підтверджує можливість встановлення винятків із зазначеного принципу. У французькій юридичній літературі, принцип презумпції невинуватості виступає усього лише принципом, а не догмою, тому в деяких категоріях справ тягар доведення покладено на сторону захисту [21, с. 6].

Українські законотворці з метою приведення українського законодавства до вимог Конвенції ООН проти корупції внесли зміни до Кримінального кодексу України, серед яких є і стаття 368-2 «Незаконне збагачення», тобто одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або передача нею такої вигоди близьким родичам за відсутності ознак хабарництва [22]. О.О. Дудоров і Т.М. Тертиченко зазначили, що «закріплене у ст. 368-2 КК України визначення незаконного збагачення вихолощує основний зміст аналізованого корупційного діяння у розумінні Конвенції: живеш не на зароблені кошти і не можеш це належним чином пояснити – ти злочинець» [12, с. 30]. Таким чином, з одного боку, Україна запровадила кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, виконавши формально свої міжнародні зобов'язання, пов'язані з ратифікацією Конвенції, а з іншого – норма, передбачена ст. 368-2 КК України, не відображає належним чином ознаки незаконного збагачення як діяння, визначеного в ст. 20 («Незаконне збагачення») Конвенції ООН проти корупції 2003 року [21, с. 3].

У свою чергу українське законодавство містить норми, що спрямовані на боротьбу із незаконним збагаченням державних службовців. Однією з таких норм є вимога щодо подання декларацій про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, передбаченої Законом України «Про засади запобігання та протидії корупції». Проте недоліком, що зводить нанівець всі спроби боротися з незаконно отриманим майном державних службовців, є відсутність відповідальності за подання недостовірної інформації в декларації.

Також Верховною Радою України прийнято закон про впровадження інституту спеціальної конфіскації, що передбачає вилучення майна, доходів осіб, які отриманні останнім у результаті вчинення корупційних дій. Зазначена норма покликана забезпечити відшкодування заподіяної у наслідок корупційного діяння шкоди та попередити подальші спроби незаконного збагачення державних службовців і членів їх сімей.

Проте все ж таки дієвого механізму щодо попередження боротьби з корупцією та притягнення корупціонерів до відповідальності немає. Тому з огляду на світовий досвід і позитивні результати впровадження інституту незаконного збагачення законотворцям в Україні варто розглянути можливість поєднання обмеження прав людини та боротьби з корупцією.

Висновки. Узагальнюючи проведений аналіз, доходимо наступних висновків: 1) досвід впровадження інституту незаконного збагачення приносить свої результати. Прикладом цьому є країни Латинської Америки та Азії (відповідно до Індексу сприйняття корупції 2011, оприлюдненого організацією Transparency International більшість країн Латинської Америки входять у першу сотню Індексу, КНР займає 75 місце, в той час як Україна займає 152 місце [23]); 2) Принцип презумпції невинуватості, покладання тягаря доведення на сторону обвинувачення та можливості не свідчити відносно себе, які входять у протиріччя з інститутом незаконного збагачення, не є догмою і світовий досвід, в тому числі й позиція Європейського суду з прав людини, вказує на можливість поєднання класичних принципів права з необхідністю боротьби з корупцією в сучасних умовах існування; 3) Світовий досвід дає можливість запровадження інституту незаконного збагачення як самостійного складу злочину. Введення спеціальної статті за незаконне збагачення є доцільним, оскільки надає правоохоронним органам України важливий додатковий юридичний інструмент для протидії корупційному збагаченню. Проте законотворці підмінюють істинне розуміння проблеми на недієвий механізм боротьби, а небажання реально боротися з корупцією призводить до занепаду такого важливого механізму протидії корупції, як декларування доходів і видатків, конфіскації майна, здобутого злочинним шляхом.

Література:

1. Nelly Gacheri Kamunde THE CRIME OF ILLICIT ENRICHMENT UNDER INTERNATIONAL ANTI-CORRUPTION LEGAL REGIME/Non-Peer Reviewed Articles // KLR Journal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kenyalaw.org/klr/index.php?id=426> (1).
2. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин // правова система Нормативні акти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.436.3&nobreak=1> (2).
3. Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності // Інтернет-портал Ліга: Закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU00144.html#480527 (3).
4. Міжамериканська конвенція проти корупції, прийнята на третій пленарній сесії держав-членів Організації Американських Держав № В-58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_089 (4).
5. Інформаційна довідка щодо держав, що підписали та ратифікували Міжамериканську конвенцію проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oas.org/juridico/english/Sigs/b-58.html> (5)
6. Конвенція Африканського союзу про недопущення корупції та боротьбу

- з нею, Мозамбик, 11 липня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.africa-union.org/root/au/Documents/Treaties/Text/Convention%20on%20Combating%20Corruption.pdf> (6).
7. Доклад Спеціального комітета по розробці конвенції проти корупції о роботі его п'яток сесії (A/АС.261/16), проходившій в Вене с 10 по 21 марта 2003 года / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unodc.org/pdf/crime/convention_corruption/session_6/16r.pdf (7).
  8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (A/RES/58/4) від 31 жовтня 2003 року / Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
  9. Конвенція Африканського союзу о предупреждении и противодействии коррупции [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archiv.council.gov.ru/files/journalsf/item/20110603131554.000000.pdf> (8).
  10. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (9).
  11. Davor Derenčinović Criminalization of Illegal Enrichment // Freedom from Fear – July 2009 – Issue 4. – С. 18-23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.freedomfromfearmagazine.org/index.php?option=com_content&view=article&id=144:criminalization-of-illegal-enrichment&catid=47:issue-4&Itemid=183 (10).
  12. Дудоров О. Незаконне збагачення: сумнівна новела антикорупційного законодавства України / О. Дудоров, Т. Тертиченко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 3. – С. 28–34. (11).
  13. Тютюгін В.І. Новели кримінального законодавства щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення / В.І. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 2010. – № 6: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yurincom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=5364&jid=361 (12).
  14. Прошко П. Сравнительно-правовой анализ деклараций о доходах и имуществе в различных странах / Проектно-учебная Лаборатория Антикоррупционной Политики НИУ Высшая Школа Экономики. – 2011 год. – С. 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: askjournal.ru/uploads/docs/declaration_analysis_pulap.doc (13).
  15. On the Take: Criminalizing Illicit Enrichment to Fight Corruption / Lindy Muzila, Michelle Morales, Marianne Mathias, Tammar Berger // Washington, DC: WorldBank. DOI: 10.1596/978-0-8213-9454-0. – 2012. – р. 106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://star.worldbank.org/star/sites/star/files/on_the_take_criminalizing_illicit_enrichment_to_fight_corruption.pdf (14).
  16. Руководство для законодательных органов по осуществлению Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции. Второе исправленное и дополненное издание / Управление ООН по наркотикам и преступности. – Нью-Йорк. – 2012. – С. 284 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_R.pdf (15).
  17. Осуществление главы III (Криминализация и правоохранительная деятельность) Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции на региональном уровне (CAC/COSP/IRG/2013/1) / Доклад Группы осуществления Конвенции ООН против коррупции Конференции государств-участниц Конвенции ООН против коррупции. – Вена. – 27-31 мая 2013 года

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/27-31May2013/V1381713r.pdf> (16).
18. Озерова М. Кто и как охотится на чиновников, скрывающих доходы / Московский Комсомолец. – № 26185. – 14 марта 2013 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.ru/politics/russia/interview/2013/03/13/825520-strashnyiy-son-naslednikov-koreyko.html> (17).
19. Стамбульський план дій проти боротьби з корупцією: досягнення і проблеми / Боротьба з корупцією в Східній Європі та Центральній Азії // Організація економічного співробітництва та розвитку. – 2008. – С. 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/corruption/acn/library/41603502.pdf> (18).
20. КІПРФ внесла в ГД поправки в конвенцію ООН про незаконне збагачення // РІА Новини. – 04.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/politics/20130204/921216559.html> (19).
21. Кубальський В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в контексті принципу презумпції невинуватості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://er.nau.edu.ua/jsrui/bitstream/NAU/1882/1/Kubalskiy%20РЕД_23%20березня%202013%20\(2\).rtf](http://er.nau.edu.ua/jsrui/bitstream/NAU/1882/1/Kubalskiy%20РЕД_23%20березня%202013%20(2).rtf).
22. Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 за № 2341-III зі змінами та доповненнями станом на 04.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
23. Найбільш корумповані країни світу / Перша рейтингова система. – 13.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/2095/>

Гарбазей Д. А. Незаконное обогащение: международно-правовой аспект

Аннотация. В статье освещена история становления института незаконного обогащения, его развитие на международной арене и в странах с различной правовой системой, проанализированы недостатки и преимущества незаконного обогащения как отдельного состава коррупционного преступления и возможность имплементации в национальное законодательство Украины.

Ключевые слова: незаконное обогащение, презумпция невинности, коррупция, бремя доказывания, государственный служащий.

Garbasey D. Illicit Enrichment: international legal aspect

Summary. In the article it is delighted the history and the establishment of the institute of illicit enrichment, its emplementingin the international law acts and in the legislative system of the conuntries with different law systems; it is analysed the faults and the advantages of the illicit enrichment as a component of the corruption crime and the possibility of implementation into the national legislative system of Ukraine.

Key words: illicit enrichment, presumption innocence, corruption, burden of evidence, a state clerk.

УДК 341.3

ГРОМОВЕНКО К. В.,

кандидат юридических наук
старший преподаватель кафедры международного права
и сравнительного правоведения
Международного гуманитарного университета

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ И ЧАСТНЫЕ ВОЕННЫЕ И ОХРАННЫЕ КОМПАНИИ: ПРОБЛЕМНЫЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация. В статье анализируются основные международно-правовые механизмы борьбы с терроризмом, исследуются причины взаимосвязи терроризма с деятельностью частных военных и охранных компаний. Систематизированы причины привлечения международным сообществом частных военных и охранных компаний в борьбе с терроризмом. Обоснована необходимость международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных компаний в борьбе с терроризмом.

Ключевые слова: частные военные и охранные компании, международный терроризм, виды терроризма, борьба с терроризмом, международно-правовое регулирование, правовой статус.

Постановка проблемы. Организация Объединенных Наций (далее – ООН) активно принимает участие в борьбе с международным терроризмом. Свидетельством решимости мирового сообщества ликвидировать эту угрозу является тот факт, что в рамках ООН и ее учреждениях были разработаны международно-правовые акты, которые позволяют международному сообществу противодействовать терроризму и предавать террористов правосудию. С 1963 года под эгидой ООН было разработано 13 международных конвенций, в том числе по борьбе с захватом заложников, бомбовым терроризмом и финансированием террористов.

8 сентября 2006 года Генеральная Ассамблея ООН приняла глобальную контртеррористическую стратегию. Эта стратегия в форме резолюции [1, с. 9] и прилагаемого к ней Плана действий [2, с. 11] представляет собой уникальный инструмент для повышения эффективности борьбы с терроризмом на национальном, региональном и универсальном уровнях. Впервые все государства-члены ООН выработали единый стратегический и оперативный подход к борьбе с терроризмом, который включает широкий круг мер, варьирующихся от укрепления государственного потенциа-

ла в деле борьбы с террористическими угрозами до лучшей координации контртеррористической деятельности системы ООН [3, с. 23].

Изложение основного материала. Систематизируя имеющуюся практику международно-правового сотрудничества по координации усилий мирового сообщества в противодействии актам терроризма, следует отметить, что в ее основе лежит ряд универсальных международных конвенций, таких как: Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (1971); Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов (1973); Конвенция о борьбе с захватом заложников (1979); Конвенция о физической защите ядерных материалов (1980); Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства (1988); Конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом (1997); Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения (1999); Конвенция о борьбе с финансированием терроризма (1999) и др. Основные усилия по международно-правовому сотрудничеству в области борьбы с терроризмом предпринимаются в рамках международных правительственных организаций, которые выработали основополагающие программные итоговые документы.

Старт глобальной борьбы с терроризмом начал новую эру, в которой государства стали зависимы от частных военных и охранных компаний (далее – ЧВОК), так как самостоятельно им просто не хватает возможностей устранить все пробелы в защите своей безопасности. Размывание фронтов сражений, приближение их к каждому гражданину и каждому поселению слишком расплывает классические охранные возможности суверенных государств. Как справедливо отмечает С. Серков, «ведение на поле игры ЧВОК стало логичным решением, призванным заполнить образовавшиеся прорехи» [4, с. 36]. Сразу после начала борьбы с терроризмом ЧВОК получали массу выгодных контрактов, однако некоторое время спустя государства озаботилось проблемой надзора за этими организациями и деятельностью их сотрудников в связи с изначальной неспособностью к эффективному контролю и отсутствием международно-правового регулирования. Данная ситуация привела к двойственному применению ЧВОК: с одной стороны, государства и международные организации используют ЧВОК для осуществления борьбы с террористической деятельностью,

с другой, сами террористические группировки пользуются услугами ЧВОК для профессиональной подготовки террористических актов.

Целью настоящего исследования является всесторонний анализ теоретических и практических международно-правовых аспектов в сфере борьбы с международным терроризмом путем привлечения ЧВОК, а также возможности участия ЧВОК в некоторых видах террористической деятельности.

При проведении исследования нами были поставлены следующие

задачи: проанализировать признаки международного терроризма, которые могут быть присущи отдельным направлениям деятельности ЧВОК; исследовать современное состояние международного права и теоретических наработок, касающихся взаимосвязи международного терроризма и ЧВОК.

Значительное внимание исследованию проблемы терроризма и международно-правовому противодействию ему в течение последних десятилетий уделялось учеными разных государств, в том числе представляющими постсоветское пространство, такими как В. Антипенко, И. Басецким, Н. Зелинской, Н. Легенченко, С. Глотовой, Ю. Горбуновым, В. Емельяновым, К. Косачевым, С. Мукашевым и др. Исследованием международно-правовых аспектов деятельности ЧВОК занимались А. Волеводз, О. Кьюрико, В. Михаеля, Р. Наталино, А. Никитин, М. Небольсина, П. Репешко.

Декларация и Программа действий, принятая на Всемирной конференции ООН по правам человека 25 июня 1993 года в Вене, определила, что акты, методы и практика терроризма во всех его формах и проявлениях являются деятельностью, которая направлена на уничтожение прав, основных свобод и демократии, создает угрозу территориальной целостности и безопасности [5, с. 134].

Дать четкое определение терроризму крайне непросто, прежде всего, потому, что в это понятие весьма часто вкладывается разный смысл: терроризм либо «политизировался», либо, наоборот, оценивался как уголовное преступление. Распространенным является мнение о том, что в настоящее время насчитывается свыше 100 различных определений терроризма, и практически в каждом из них присутствует такой элемент, как насилие, однако насильственные действия здесь не являются самоцелью, а служат средством достижения других целей [6, с. 57].

Террористическим актам присущ элемент насилия, призванный запугать население в целом и создать атмосферу тотального страха, порождающую у всех людей, независимо от их статуса или общественного или профессионального положения, чувство безысходности. Такие акты, как правило, совершаются боевиками политических партий либо экстремистами, лишенными всяческих нравственных принципов, которые давно уже отказались от своих религиозных, идеологических или политических убеждений. К услугам же ЧВОК прибегают для проведения крупномасштабных операций или в тех случаях, когда требуется нанести ощутимый ущерб. Их задействуют, как правило, ввиду имеющегося у них опыта применения оружия и обращения с взрывчатыми веществами, или когда требуется «профессиональное» исполнение намеченного террористического акта. В силу характера совершаемого преступного деяния сотрудники ЧВОК являются террористами со всеми вытекающими из этого юридическими последствиями [7, с. 18]. Например, задержанный в 1994 году и привлеченный в настоящее время к суду во Франции Иллич Рамирес Санчес, известный под псевдонимом «товарищ Карлос», сознался

в причастности к 83 убийствам, во взрыве самолета компании «Эр Франс» в Энтеббе, а также в покушении в 1975 году на министров государств-членов ОПЕК.

Нападения на посольство Соединенных Штатов Америки в Бейруте в 1983 году [8, с. 26], на посольства Франции в Кувейте в том же году, на подсобные помещения посольства Соединенных Штатов Америки в Бейруте в 1984 году и на посольство Израиля в Аргентине в 1992 году, а также захват самолетов компании «Кувейт Эрвэйс» в 1984 и 1988 годах – общим для всего вышеперечисленного является присутствие специально завербованных, нанятых и оплаченных наемников.

Террористические акции в Колумбии, где был взорван в воздухе самолет компании «Авианка» [9, с. 47], в Египте, во Франции и в Йемене, а также во многих других государствах позволяют провести различие между экстремистами, планирующими террористические акты, и теми, кто их фактически совершает. Некоторые из них являются боевиками соответствующих группировок, другие же – профессионалами, нанятыми в качестве наемников, которых не волнуют мотивы, и участие которых в акциях имело целью обеспечить требуемый результат в плане разрушительного воздействия. Такие террористы, отработывающие полученные деньги, также являются наемниками.

Террористические акции могут совершаться при любых обстоятельствах и в любом месте, причем не обязательно во время вооруженного конфликта. Однако террористический характер преступного деяния отнюдь не исключает возможность его связи с деятельностью ЧВОК. В случае участия сотрудников ЧВОК в организации террористического акта они могут рассматриваться как террористы. Они могут специализироваться на взрыве самолетов, минировании портов, закладывании бомб в автомобили и уничтожении зданий, получая за это материальное вознаграждение и не задумываясь ни о преступных последствиях совершаемых им актов, ни о причиняемом ущербе [10, с. 17].

Деятельность ЧВОК обычно характеризуется их связями с различными преступными структурами. В силу этого было бы ошибкой исключать возможность взаимосвязи между деятельностью ЧВОК и террористическими актами. Речь не идет о постоянной и систематической взаимосвязи. Вместе с тем даже в этих условиях сохраняется возможность использования ЧВОК для целей подготовки или осуществления террористических актов. Сама логика террористического акта наводит на мысль о возможности привлечения ЧВОК для целей подготовки таких актов или для целей их осуществления. А.Г. Волеводз указывает на то, что безнаказанность персонала ЧВОК отсутствует даже в случаях совершения тяжких, в том числе и международных, преступлений и преступлений международного характера [11, с. 70]. Исходя из того, что сотрудники ЧВОК не являются комбатантами во время вооруженного конфликта, они могут рассматриваться как гражданские лица и, в случае совершения преступлений, могут привлекаться к ответственно-

сти за нарушения международного гуманитарного права. В подтверждение вышесказанного и для оценки деятельности частных военных и охранных компаний, а также их связи с международным терроризмом и событиями, представляется важной официальная позиция Международного уголовного трибунала по Руанде, который создавался для «судебного преследования лиц, ответственных за геноцид и другие серьезные нарушения международного гуманитарного права...» [12, с. 11], установившего, что военные преступления в ходе немеждународных вооруженных конфликтов могут совершаться как военными служащими, так и гражданскими лицами [13, с. 43]. Установлено, что на примере Токийского процесса гражданские лица могут привлекаться к ответственности за нарушения международного гуманитарного права. Хирота, бывший министр иностранных дел Японии, был осужден в Токио за преступления, совершенные в ходе резни в Нанкине [13, с. 54]. Другие процессы, проходившие после Второй мировой войны, недвусмысленно говорят о том, что гражданские лица в тех случаях, когда они связаны с одной из сторон в конфликте, несут персональную уголовную ответственность за военные преступления. С учетом вышеизложенного следует отметить, что при анализе террористического акта или присутствия ЧВОК в том или ином вооруженном конфликте необходимо рассмотреть также возможность применения того или иного сценария, предполагающего задействование сотрудников ЧВОК. Ясно, что в данном случае сотрудник ЧВОК является всего лишь инструментом и одним из звеньев цепи, завершающейся преступлением, однако его профессиональная выучка может оказаться определяющим фактором для целей успешного осуществления того или иного преступления или деяния, осуществляемого в рамках преступного конфликта. Кроме того, следует иметь в виду, что сопутствующее терроризму насилие носит на всех этапах подготовки теракта распыленный, фрагментарный и нецелевой характер, а в момент его совершения имеет самый широкий охват разных групп населения, что облегчает процесс вербовки, обучения и финансирования сотрудников ЧВОК для целей осуществления террористических актов, планируемых и направляемых государственными или негосударственными структурами. Ввиду сложности и длительности подготовки террористических актов при анализе любого случая необходимо учитывать то обстоятельство, что некоторые операции в рамках подготовки к террористическому акту могут предполагать участие профессиональных ЧВОК [14, с. 13]. В международном уголовном праве отсутствует единая конвенциональная дефиниция понятия «терроризм» [13, с. 64]. Вместо него в договорных нормах устанавливаются положения о преступлениях, являющихся проявлениями международного терроризма. Интересным представляется анализ Проекта кодекса преступлений против мира и безопасности человечества, который мог бы вполне распространить свои положения на деятельность международных террористов и частных военных и охранных компаний; в частности, в статьях 5, 6 и 11 мы видим общие признаки для терроризма и ЧВОК:

- ведение или поощрение властями какого-либо государства деятельности, рассчитанной на возбуждение междоусобий в другом государстве, или допущение властями какого-либо государства организованной деятельности, рассчитанной на возбуждение междоусобий в другом государстве [15, с. 13];

- ведение или поощрение властями какого-либо государства террористической деятельности в другом государстве или допущение властями какого-либо государства организованной деятельности, рассчитанной на совершение террористических актов в другом государстве [15, с. 21];

- бесчеловечные акты, такие как убийства, истребления, порабощение, высылка или преследования, совершаемые в отношении любого гражданского населения по политическим, расовым, религиозным или «культурным» мотивам властями какого-либо государства или частными лицами, действующими по подстрекательству или при попустительстве этих властей [15, с. 23].

В подтверждение преступной деятельности ЧВОК и необходимости распространения на их деятельность статей Проекта кодекса преступлений против мира и безопасности человечества показательным является тот факт, когда сотрудники американской частной охранной компании Blackwater (ныне переименована в Academi) расстреляли 17 мирных жителей в Ираке в 2007 году [16, с. 18].

Разработчики кодекса преступлений против мира и безопасности человечества рассматривали акты терроризма в рамках военных преступлений, относили его к деяниям, совершенным в нарушение международного гуманитарного права, примененного в случае вооруженного конфликта немеждународного характера. Такая квалификация подчеркивает особую общественную опасность актов терроризма, подтверждает связь и сходство терроризма с военными действиями, но, тем не менее, не отражает в должной мере криминологических особенностей терроризма. В статье 18 раздела «Военные преступления» Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества указывается, что акты терроризма приравниваются к военным преступлениям и являются преступлениями против мира и безопасности человечества, если они совершаются в систематическом порядке или в больших масштабах.

К сожалению, международное сообщество пока еще не развернуло активного сотрудничества на универсальном и региональном уровнях по регламентации деятельностью ЧВОК. Поэтому представляется целесообразным поддержать инициативу создания международной конвенции по регулированию деятельности ЧВОК и заложить в нее механизм криминализации, в том числе и элементов ответственности за преступную связь ЧВОК с международным терроризмом. Хотелось бы отметить, что международное сообщество осознало необходимость международно-правового регулирования ЧВОК. При обсуждении правовых вопросов был публично представлен разработанный российскими экспертами первый проект Международной конвенции о

частных военных и охранных предприятиях (далее – проект Конвенции). На протяжении 2009 г. проект Конвенции был доработан и, в соответствии с решением Совета по правам человека ООН, разослан Управлением Верховного комиссара ООН по правам человека в адрес 169 межправительственных и неправительственных организаций, исследовательских институтов, отдельных экспертов по всем региональным группам ООН для сбора предварительных мнений и оценок [11, с. 42].

Анализируя проект Конвенции о ЧВОК, мы можем увидеть, что разработчики этого документа понимали связь между ЧВОК и терроризмом. На это указывает статья 9 проекта Конвенции, которая определяет: «Каждое государство-участник принимает такие законодательные, административные и другие меры, какие могут потребоваться для установления запрета частным военным предприятиям, частным охранным предприятиям, персоналу частных военных и частных охранных предприятий непосредственно участвовать в вооруженных конфликтах, военных действиях или террористических актах международного или немеждународного характера на территории любого государства, в военных действиях или в совершении террористических актов, направленных на совершение актов терроризма» [17, с. 7].

Выводы. Важным представляется для темы нашего исследования наличие в проекте Конвенции создания Комитета по контролю и надзору за деятельностью ЧВОК [17, с. 9], который путем докладов Генеральной Ассамблеи ООН о своей деятельности может делать предложения и общие рекомендации, в том числе касающиеся связи международного терроризма и частных военных и охранных компаний.

Также следует содействовать заключению государствами соглашений об оперативной и незамедлительной высылке, а также всеобъемлющего соглашения, запрещающего разведывательным службам разрабатывать и осуществлять на практике стратегии, обучать персонал или принимать участие в каких-либо акциях, которые в контексте разведывательных операций, сбора информации, дестабилизации правительств, тайного вмешательства во внутренние вооруженные конфликты, достижения определенных политических или экономических целей и в более широком плане посягательства на принцип свободного самоопределения могли бы иметь своим следствием провоцирование и поощрение террористических актов и использования ЧВОК независимо от способов их реализации, а также создание для этого благоприятных условий или содействие вовлечению тех или иных лиц в их осуществление [10, с. 16].

Литература:

1. Глобальная контртеррористическая стратегия ООН. Резолюция 60/288 Генеральной Ассамблеи ООН от 8 сентября 2006 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/terrorism/strategy-counter-terrorism.shtml>.
2. Глобальная контртеррористическая стратегия ООН. Приложение. План дей-

- ствий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/terrorism/strategy-counter-terrorism.shtml>.
3. ООН на страже мира и безопасности во всем мире. Глобальная контр-террористическая стратегия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/aboutun/booklet/terrorism>.
  4. Серков С. Частные охранные компании в войне с терроризмом: Развитие частной военной силы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://milcons.ru/news/chastnye-ohrannye-kompanii-v-voyne-s-terrorizmom-razvitie-chastnoy-voennoy-sily>.
  5. Сурмава Л.Р. Россия и Грузия: диалог и родство культур // Сборник материалов симпозиума. Выпуск 1. / Под ред. Парцвания В.В. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С. 326-333 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://antiterror.pguas.ru/?page_id=134.
  6. Лепешков Ю. Определение терроризма и универсальные международные стандарты в сфере борьбы с ним // Журнал международного права и международных отношений 2010 – № 4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://evolutio.info/content/view/1754/232/>.
  7. Carlos, figure du terrorisme international, de retour aux assis [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.france24.com/fr/es>.
  8. Теракты против американских представительств в мире с 1979 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.itar-tass.com/c81/831716.html>.
  9. Шляхов В. Терроризм или на каких его уроках учиться весь мир [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://proza.ru/2010/05/06/582>.
  10. Доклад по вопросу об использовании наемников как средства нарушения прав человека и противодействия осуществлению прав народов на самоопределение, представленный Специальным докладчиком г-ном Энрике Берналесом Бальестеросом в соответствии с резолюцией 2000/3 Комиссии по правам человека // E/CN.4/2001/1911, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tchr.net/rsdetr_stat_unright.htm.
  11. Волеводз А.Г. О перспективах международно-правового регулирования деятельности частных военных и охранных предприятий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/publications/?id=219096>.
  12. Устав Международный уголовного трибунала по Руанде [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/law/ict/charter.shtml>
  13. Нарбутаев Э., Сафаев Ф. Уголовное преследование за общеопасные международные преступления и преступления международного характера. Ответственность за международный терроризм // Курс международного уголовного права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_6757.html.
  14. Доклад по вопросу об использовании наемников как средства нарушения прав человека и противодействия осуществлению прав народов на самоопределение, представленный Специальным докладчиком г-ном Энрике Берналесом Бальестеросом в соответствии с резолюцией 2001/3 Комиссии по правам человека // E/CN.4/2002/20 10 января 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.refworld.org/docid/3d6ce3c70.html>.
  15. Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_offences.shtml.

16. Против экс-сотрудников фирмы Blackwater повторно выдвинуты обвинения в убийстве мирных граждан Ирака. Информационное Телеграфное Агентство России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/692151>.
17. Проект Международной конвенции о частных военных и охранных предприятиях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document209911.phtml>.

Громовенко К. В. Міжнародний тероризм і приватні військові та охоронні компанії: проблемні міжнародно-правові аспекти.

Анотація. У статті аналізуються основні міжнародно-правові механізми боротьби з тероризмом, досліджуються причини взаємозв'язку тероризму з діяльністю приватних військових і охоронних компаній. Систематизовані причини залучення міжнародним співтовариством приватних військових і охоронних компаній у боротьбі з тероризмом. Обґрунтовано необхідність міжнародно-правового регулювання діяльності приватних військових і охоронних компаній у боротьбі з тероризмом.

Ключові слова: приватні військові і охоронні компанії, міжнародний тероризм, види тероризму, боротьба з тероризмом, міжнародно-правове регулювання, правовий статус.

Hromovenko K. International terrorism and private military and security companies: the problematic international legal aspects

Summary. The article analyzes the main international legal mechanisms to the fight against terrorism, examines the causes of terrorism relationship with the activities of private military and security companies. The reasons of the international community's involving private military and security companies in the fight against terrorism are systematized. The necessity of international legal regulation of private military and security companies in the fight against terrorism has been substantiated.

Key words: private military and security companies, international terrorism, types of terrorism, terrorism, international regulation, legal status.

УДК 343.1

ДВОРНІЧЕНКО Д. Ю.,

кандидат політичних наук,
викладач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту національного та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету

РОЛЬ FRONTEX В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЄС ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ

Анотація. Аналіз міграційної політики ЄС виявляє комплексний підхід об'єднаної Європи до феномену нелегальної міграції. Створення загальних стандартів, правил і процедур в рамках простору, взаємне визнання судових рішень, гармонізація основ кримінального законодавства держав-членів – усі ці заходи безпосереднім чином сприяють зміцненню такого важливого напрямку як протидія нелегальній імміграції на законодавчому рівні. Діяльність Frontex спрямована, у свою чергу, на практичне забезпечення ефективності міграційної політики ЄС та відіграє важливу роль у процесі побудови загальноєвропейського простору безпеки.

Ключові слова: Європейський Союз, нелегальна міграція, злочинність, безпека, роботодавці.

Постановка проблеми. До найскладніших проблем, з якими зіткнулися країни Європейського Союзу (далі – ЄС) у процесі європейської інтеграції, належить нелегальна міграція та її наслідки. У проблемі незаконної міграції можна виокремити два основні аспекти: кримінальний та соціально-психологічний. Кримінальний аспект незаконної міграції полягає в супутній злочинності. Концентрація незаконних мігрантів негативно впливає на криміногенну ситуацію в європейських країнах, що в підсумку стає серйозною загрозою регіональній безпеці. Соціально-психологічний аспект незаконної міграції виражається в тому, що ситуація незаконного перебування у країні є стресовим станом для людей. Незаконна міграція відрізає їм шляхи для нормальної інтеграції в нове суспільство, робить їх легкою жертвою несумлінних роботодавців, чиновників тощо.

Питання, які стосуються міграційних процесів, у тому числі й нелегальних, є предметом дослідження багатьох учених. Однак аналізуючи саме явище нелегальної міграції, слід відзначити певну складність через відсутність уніфікованого визначення цього поняття й одночасне використання багатьох термінів, які описують цей процес [1, с. 26]. У цьому контексті Європейська Комісія у Повідомленні «Про спільну політику щодо нелегаль-

ної міграції» визнала, що «нелегальна міграція багатогранна з огляду на осіб, які прямують до ЄС, і способів перетину кордону та їх проживання». Це Повідомлення чітко відрізняє дві дії, які призводять до визначення особи нелегальним мігрантом. По-перше, це ті, хто незаконно перетинають кордони країн-членів ЄС. По-друге, це особи, які законно в'їхали до ЄС за наявності візи чи дозволу проживання, однак порушили дозволені терміни перебування [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Значну допомогу країнам ЄС у вирішенні проблеми нелегальної міграції надає Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС, що було засноване в 2005 році (European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union – Frontex), та підпорядковані йому загони швидкого прикордонного реагування (Rapid Border Intervention Teams). Завдання Frontex, згідно з Установчим регламентом (ЄС) № 2007/2004, полягають у наступному:

- координація оперативних дій держав-членів ЄС з охорони зовнішніх кордонів;
- розвиток загальної інтегрованої моделі оцінки ризиків;
- надання допомоги державам-членам ЄС у навчанні персоналу національних прикордонних служб за допомогою організації занять на наднаціональному рівні для інструкторів та проведення семінарів;
- надання допомоги державам-членам ЄС в організації ними спільних операцій із депортації нелегальних мігрантів;
- складання каталогу успішних заходів держав-членів ЄС, які були здійсненні у процесі видворення нелегальних мігрантів [3].

З усіх перерахованих функцій Frontex пріоритетною вважається аналіз ризиків на окремих ділянках кордону ЄС. Із цією метою у структурі Агентства створено спеціальний підрозділ, який займається аналітичним забезпеченням проведення спільних операцій держав-членів і стежить за ситуацією на кордонах у цілому, визначаючи чисельність мігрантів, шляхи трафіку та інші показники. Аналітичні дані надходять до Комісії, Ради та Парламенту, які, у свою чергу, приймають їх до уваги під час розробки відповідних документів. Frontex визначає ступінь серйозності ситуації на кордонах, чи є необхідність розпочати спільну операцію, а також які технічні засоби слід використовувати. Аналітичний підрозділ бере участь у підготовці операції, а потім систематизує дані про результати, готує повний звіт, який надходить у розпорядження держав-членів.

В Установчому регламенті підкреслюється, що відповідальність за контроль на зовнішніх кордонах несуть держави-члени, Frontex у свою чергу лише полегшує застосування спільних заходів з охорони кордонів. У роботі Агентства беруть участь країни Шенгенської групи, кожна з них має представника у правлінні, яке очолюється виконавчим директором. Frontex фінансується Комісією та державами ЄС. Про значення, яке ЄС надає своєму Агентству,

свідчать показники щорічного збільшення його фінансування з бюджету ЄС: 6,9 млн євро в 2005 році, 19 млн в 2006 році і 70 млн в 2008 році [4, с. 20]. Більше половини загального бюджету витрачається на операції на морських кордонах.

Прикладом успішної кооперації між країнами-членами ЄС та Frontex можна вважати спільну операцію «Посейдон», морська фаза якої почалася в 2006 році у східній частині Егейського моря. Завдяки присутності Frontex у регіоні з 2006 по 2010 рік вдалося значно знизити приплив нелегальних мігрантів до Греції морським шляхом. Однак починаючи з 2010 року фокус проблеми перемістився з грецької морської берегової лінії на сухопутний кордон із Туреччиною.

У жовтні 2010 року в результаті різкого погіршення ситуації на 200-кілометровому сухопутному кордоні з Туреччиною міністр громадського порядку Греції Христос Папуціс звернувся до Frontex із проханням про розгортання на грецько-турецькому кордоні загону швидкого прикордонного реагування. За даними грецької влади, в першій половині 2010 року кордон країни нелегально перетнули 45 тис. осіб, і найбільш складна ситуація склалася на 12,5-кілометровій ділянці грецько-турецького кордону вздовж річки Еврос поруч із населеним пунктом Орестіада. За твердженням Афін, щодня там фіксувалося до 350 спроб незаконного перетину кордону.

Загін швидкого прикордонного реагування прибув до Греції в листопаді 2010 року. Європейські фахівці були розгорнуті в районі Орестіада. До складу місії були включені експерти з розпізнання підроблених документів, попередження незаконного перетинання кордону, прикордонного контролю, перекладачі, фахівці з опитування затриманих і кінологи. Протягом наступних чотирьох місяців ситуація була стабілізована – кількість нелегальних мігрантів, які проникли на грецьку територію з Туреччини, скоротилася на 76% [5].

Сухопутна фаза спільної операції «Посейдон» почалася в березні 2010 року і стала логічним продовженням діяльності в регіоні загону швидкого прикордонного реагування. Її основною метою стала організація ефективного прикордонного контролю на зовнішніх європейських кордонах: контроль міграційного потоку на сухопутному кордоні між Туреччиною і Грецією, а також готовність до своєчасної реакції за прогнозованого зростання міграційного потоку з Туреччини до Болгарії.

Діяльність Frontex зі впровадження нових методик прикордонного менеджменту та практик прикордонного контролю вимагала від грецького керівництва інтенсифікувати реформу міграційного законодавства. Поглиблення взаємодії між Frontex і грецькими компетентними службами привели до відкриття на початку жовтня 2010 року в місті Пірей першого регіонального операційного центру агентства. Співробітники агентства були наділені на території Греції тим самим правовим статусом, що й їх грецькі колеги, включаючи носіння службової зброї та національної службової форми [6].

Ще одним не менш резонансним заходом Frontex стала масштабна операція «Наутілус», бюджет якої склав 8 млн євро. Ця операція була розпочата в 2006 році силами Мальти, Італії, Франції, Німеччини та Греції. За період реалізації «Наутілус» були затримані десятки тисяч нелегалів, заарештовано понад 500 перевізників [7]. Незважаючи на очевидні досягнення, керівники агентства Frontex влітку 2007 року несподівано оголосили про припинення патрулювання мальтійського узбережжя, пояснивши цей крок труднощами фінансування, що здійснюється з Брюсселя. Згортання прикордонної місії, що відбулося на тлі погіршення ситуації з нелегальними мігрантами в Європі, негативно вплинуло на динаміку спроб нелегально перетнути європейський кордон. Так, із травня по вересень 2008 року 12641 мігрант прибули на італійський острів Лампедузу і 2192 висадилися на Мальті. Загалом у першій половині 2008 року потік нелегалів на Лампедузу збільшився на 190% порівняно з 2007 роком. Мальта в 2008 році зареєструвала зростання міграції на 32% [8].

Висновки. Аналіз міграційної політики ЄС виявляє комплексний підхід об'єднаної Європи до феномену нелегальної міграції. Створення загальних стандартів, правил і процедур в рамках простору, взаємне визнання судових рішень, гармонізація основ кримінального законодавства держав-членів – усі ці заходи безпосереднім чином сприяють зміцненню такого важливого напрямку як протидія нелегальній імміграції на законодавчому рівні. Діяльність Frontex спрямована, у свою чергу, на практичне забезпечення ефективності міграційної політики ЄС та відіграє важливу роль у процесі побудови загальноєвропейського простору безпеки. Водночас розбіжності держав-членів із питань міграційної політики, в тому числі й боротьби з нелегальною імміграцією, продовжують перешкоджати досягненню відчутних результатів. Беручи до уваги той факт, що оборот бізнесу з переправлення нелегалів до країн ЄС приносить сотні мільярдів євро, не можна виключати ймовірність змови між тіньовими структурами та урядами окремих країн, які чинять опір антиміграційним заходам. Значну роль у провалі спроб ЄС протистояти припливу нелегалів на південних морських кордонах відіграє відмова деяких держав, які не є членами ЄС, від співпраці. Так, наприклад, нелегальні мігранти-громадяни Лівії, які були перехоплені Frontex, не можуть бути репатрійовані до своєї батьківщини через відмову уряду останньої їх приймати. Досить гостро також стоїть проблема фінансування, що ставить під загрозу проведення окремих операцій Frontex. Ці труднощі є значними перешкодами у процесі забезпечення ефективного контролю на європейських зовнішніх кордонах, подолання яких можливе лише спільними зусиллями ЄС.

Література:

1. Balzacq T. and Carrera S. Migration, Borders and Asylum: Trends and Vulnerabilities in EU Policy // CEPS working Papers, CEPS Brussels, 2005.
2. Commission of the European Communities, Communication on a “Common policy

- on illegal immigration”. – Brussels, November 11, 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52001DC0672:EN:NOT>.
3. Council Regulation (EC) № 2007/2004 of 26 October 2004 establishing a European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004R2007:EN:NOT>.
  4. FRONTEX Annual Report, 2007.
  5. The EU's Dirty Hands. Frontex Involvement in Ill-Treatment of Migrant Detainees in Greece. Human Rights Watch. 2011 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0911webwcover_0.pdf.
  6. European Commission Staff Working Document accompanying the Communication from the Commission on policy priorities in the fight against illegal immigration of third-country nationals, SEC (2006) 1010 final, Brussels, 19 July 2006 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.statewatch.org/news/2006/jul/com-migration-2nd-rep-sec-1010.pdf>.
  7. HERA 2008 and NAUTILUS 2008 Statistics // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://frontex.europa.eu/news/hera-2008-and-nautilus-2008-statistics-op7kLN>.
  8. Bulletin Quotidien Europe, 9747, 25.09.2008.

Дворниченко Д. Ю. Роль Frontex в реализации политики ЕС по противодействию нелегальной миграции

Аннотация. Анализ миграционной политики ЕС проявляет комплексный подход объединенной Европы к феномену нелегальной миграции. Создание общих стандартов, правил и процедур в рамках пространства, взаимное признание судебных решений, гармонизация основ уголовного законодательства государств-членов – все эти меры непосредственно способствуют укреплению такого важного направления как противодействие нелегальной иммиграции на законодательном уровне. Деятельность Frontex направлена, в свою очередь, на практическое обеспечение эффективности миграционной политики ЕС и играет важную роль в процессе построения общеевропейского пространства безопасности.

Ключевые слова: Европейский союз, нелегальная миграция, преступность, безопасность, работодатели.

Dvornichenko D. Yu. Frontex role in the implementation of EU policy on illegal migration

Summary. Analysis of EU migration policy shows an integrated approach to the phenomenon of a united Europe illegal migration. Creating common standards, rules and procedures within the space of mutual recognition of judicial decisions, harmonization of criminal law frameworks of Member States – all these measures directly contribute to the strengthening of this important trend as fighting illegal immigration at the legislative level. Frontex activities aimed, in turn, to ensure the effectiveness of practical EU migration policy and plays an important role in the process of building a common European security space.

Key words: the European Union, illegal immigration, crime, safety, employers.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Бехруз Х.

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ РИМСКОГО ПРАВА
НА ИСЛАМСКОЕ ПРАВО: НЕКОТОРЫЕ
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ..... 3

Задорожній О. В.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЕТЬМАНЩИНИ
ПІСЛЯ СМЕРТІ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО:
ВІД ПОЛІВАСАЛІТЕТНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
ДО ВТРАТИ СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО УТВОРЕННЯ.....14

Келестин М. В.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГІВЛІ
ЦУКРОМ В ПЕРІОД МІЖ ПЕРШОЮ ТА ДРУГОЮ
СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ.....26

Нігреєва О. О.

ПРАВОТВОРЧІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ:
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ..... 35

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Галаган О. Я.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ПРИРОДА
ГЛОБАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ НАВІГАЦІЇ
ТА ПОЗИЦІОНУВАННЯ.....43

Клак О. Г.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА СКОРОЧЕННЯ ВИКИДІВ
ПАРНИКОВИХ ГАЗІВ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....52

Раскалей М. О.

ОКРЕМІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВ У СФЕРІ
МІЖНАРОДНОГО ПОВІТРЯНОГО ПРАВА.
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....58

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Бринзанська О. В.

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗАСУДЖЕННЯ ОСОБИ
ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ..... 66

Галицький І. В. ЕКСТРЕМІЗМ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ.....	74
Гарбазей Д. О. НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	84
Громовенко К. В. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕРРОРИЗМ И ЧАСТНЫЕ ВОЕННЫЕ И ОХРАННЫЕ КОМПАНИИ: ПРОБЛЕМНЫЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ.....	95
Дворніченко Д. Ю. РОЛЬ FRONTEX В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЄС ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ.....	104

НОТАТКИ

Здано в роботу 21.04.2014. Підписано до друку 21.04.2014.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 13,02. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 0414-45. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.